

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

VARGA ZOLTÁN, NÉMETH ISTVÁN,
BRASNYÓ ISTVÁN ÉS DRAGAN VELIKIĆ PRÓZÁJA
BOGDÁN JÓZSEF VERSEI
TOLNAI OTTÓ ESSZÉJE A SZIRMAI-DÍJ ÁTADÁSÁN
SZATHMÁRI ISTVÁN KÖSZÖNŐ BESZÉDE
DANYI MAGDOLNA, RAJSLI ILONA, CSEH MÁRTA
ÉS SEFCSICH GYÖRGY TANULMÁNYA
MÓRICZ ZSIGMOND ISMERETLEN NOVELLÁJA
WEISSENBECK JÓZSEF JEGYZETÉVEL

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1997

Január

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Varga Zoltán: Hatások és lerakódások (próza)</i>	1
<i>Bogdán József: Kis papi versek</i>	23
<i>Németh István: Keleti kapu (egy régi vázlat)</i>	27
<i>Brasnyó István: Ezerszáz (regény, VI. rész)</i>	32
<i>Mellár Lajos: Csúrogon születtem (önéletrész, III. rész)</i>	40
<i>Dragan Velikić: Az északi fal (regény, VII. rész)</i>	45

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Szirmai Károly Irodalmi Díj 1996</i>	
<i>Tolnai Ottó: A Szirmai-díjas Szathmári</i>	52
<i>Szathmári István: Szirmai-szerű lett a világ</i>	60

HATÁSOK ÉS LERAKÓDÁSOK

Részlet

V A R G A Z O L T Á N

Magántanulói lépéstartásom mindenestre ekkor, 1948 derekán, néhány hónappal a Tájékoztató Iroda Titót kiáltozó határozata előtt ér véget. Amennyiben fontos ez, a gimnázium első, illetve a hamarosan beköszöntő általános iskola ötödik osztályának sikeres (?) elvégzésével. Vagy inkább „marad abba”, nem is igazán szándékosan, még kevésbé megtervezetten. Mert hogy a leállás oka valójában mi is volt . . . attól félek, ezt a kérdést nem éppen könnyű megválaszolni. Három éven át tartó tanítónőm, Fodor Baba férjhez menetele ugyanis (anyám barátnőjének lánya, Gita, nemsokára nagy hassal látja) önmagában aligha ok, mért ne lehetett volna helyette mást is találni? Kellő igyekezet vagy inkább meggyőződés mellett legalábbis, de valahogy épp ez hiányzik. Hogy a folytatásnak egyáltalán lehet értelme. Éppúgy, mint bárminemű képesítés megszerzésének. Ha egyszer állásba úgysem léphetek, nem válhat belőlem kereső ember. Amivel, jótékony fokozatossággal ismerve föl állapotom véglegességét, lényegében már magam is tisztában vagyok. Anélkül, hogy különösebben foglalkoztatna a kérdés: mi is lesz velem, mit is kezdhetnék?

Nem mintha a szüleimnek ugyanezért nem lenne meg a maguk csendes drámája. Csakhogy erről előttem kevés szó esik, nélkülem viszont bizonyára több, a másik szobában. Esténként, gyerekekre mérten már alvásidőben. De hát én bagolytermészet vagyok. Annyira, hogy egészen aprón és alig világra eszmélőn állítom, sőt hiszem: egyáltalán nem is szoktam aludni. Ugyanezért nézem le az öcsémet is: amiért napközben „agyon-

ugrálva magát”, vacsora után gyakran akaszodik anyánk nyakába. Ölében olykor el is szunnyadva; megesik, hogy úgy kell az ágyba bevinni – úgy, mint engem éber állapotomban. Hogy utána még sokáig nyitott szemmel fekédjek. Emiatt is juthatnak el a fülemhez a legkülönbözőbb, nem egészen (vagy „egészen nem”) nekünk szánt beszélgetések, vagy csupán zavartalanabbul útnak bocsátott megjegyzések. Legfelsőbb parancsba adott tisztelettel kezelendő („különben óriási pofonok lesznek!”), de soha nem így kezelt Ómamánk „rettentő butaságáról”, mármint az apánk szerintiről, mintegy a magam hasonló, ám mégsem maradéktalanul igazságos ítéletét igazolandó. De szó esik többször rólam is, egyszer Zentáról ellátogató nagynéném társaságában: ő veti fel ekkor, hogy mi is lesz velem, nem kerülhetnék-e valamilyen intézetbe esetleg, anyám tehermentesítése érdekében mindenekelőtt. De hát mi lenne velem ott? – hangzik erre apám elienkérdése. Éppen mert „oly okos” vagyok. Annak ellenére szolgálva elégtétellel, hogy én a kelteténél is jobban meg vagyok erről győződve, sőt annak ellenére is, hogy szembe apám ennél enyhébben sem nagyon dicsér, sőt gyakran hülyéz le. De hogy valójában mi legyen velem? . . . Mindenesetre ekkor bekövetkező tovább nem tanulásomban, eltekintve az ez idő szerinti zilált anyagiaktól, alighanem a szülői tanácsalanságnak is legalább annyi része lehetett, mint önműveléssel is működtethető állítólagos okosságomnak. Tény viszont, hogy én hivatalos pecséttel ellátott iskolai bizonyítványok reménye nélkül is búvárkodhatom, külső kényszer nélküli kényszerűségből ugyan, de abba ásva be magam, ami valóban érdekel is, képes lekötni.

Nem is csak a magam könnyebbségére.

Ám ha én ragaszkodom a folytatáshoz, szüleim bizonyára találtak volna megoldást, semmiképp sem akadályoznak. Csakhogy én még mindig (vagy „máris”?) a „ha a pillanat meg van oldva, minden meg van oldva” jegyében élve örülök a szabadságomnak.

Lexikonba temetkezve például. Közlebről az Új Idők Lexikona köteteibe, mivel nekünk az van meg itthon. Lévén anyám éveken át előfizetője Herczeg Ferenc „magyar úri családoknak” szánt, de apám szerint csak nőknek való „szépirodalmi és művészeti hetilapjának és kritikai szemléjének”, amiért is a lexikon ajándékmellékletként kerül a házhoz. Lapozgatom azonban a lap bekötött és bekötetlen számaint is, böngészgetve a többségükben mégsem csupán az adott korszak írói

rangsorát elsodró történelmi földcsuszamlás folytán halandónak megmaradó szerzőgárda írásait is, így igen, mindenképpen így, mivel a hálás-hálátlan utókor hierarchiájának megismerésekor kevés név köszön vissza csupán ismerősként közülük. Mindenekelőtt talán leginkább Márai Sándor kivételével. Ám ő ekkor név volt csak: gyakori, de meditáló tárcáihoz egyelőre nem nagyon van türelmem. Példának okáért A lélekidomár címűhöz sem, Freud szigorúan szakállas arca kíséretében, ujjai közt vastag szivarral. Úgyhogy csak a nevét jegyzem meg, mielőtt a róla szóló szöveget, évekkel később, el is olvasnám. Arról a bizonyos három pofonról. Arról, amit az emberiség Kopernikustól, Darwintól és Freudtól kapott, csakhogy végre megtanulhassa: véletlenül sincs a világ középpontjában. Nem igazán ide illő írás, nem is igen értem, hogy került az Új Idők oldalaira, legfőképpen tán, mert Márai írta. De amikor elolvasom, tetszik is, nem igazán érzem magamat arcul csapottnak, szívesebben érezném viszont arcul csapónak. Freud szerepe pedig külön is izgat: állítása nyomán, miszerint állati és vademberi ösztönök élnek bennünk, vadregényesen egzotikus tájak kelnek életre bennem . . . Ám egyelőre szívesebben olvasom a lap végén Ceruzajegyzetek cím alatt található frappáns kis történeteket, röpké feljegyzéseket, anekdotákat. Történelmi alakokról, tudósokról, művészekről, írókról. Lóczy Lajosról, a neves geológusról, aki a hegyekben kóborolva utolsó szál gyufájával tüzet gyújtani még tud, de szivarra már nem, Lisztről, aki szerint egy általa meghallgatott ifjú hölgy nagyszerűen zongorázhatna, „ha rá tudná szólni magát, hogy kissé tehetségesebb legyen”, Napóleonról, Balzacról, Disraeliről, Edisonról, aki egyszer elfelejtette a nevét és a spártaiak lakonikus válaszairól. Kevésbé vonz Orbók Attila Így beszélj hazádról! című alkalmasint mégiscsak valós magyar értékeket és teljesítményeket felvonultató rovata, csak hát akkor én a címéből a „legyel elfogult”-at hallom ki minduntalan. Elképzelhetően bizonyos „Árpád hazájában jaj annak, aki nem úr, és nem bitang”-féle ekkor már ismert verssorok miatt is, meg talán amiért az elfogultságra igényt tartó haza határain kívül rekedtem. Miközben az itteni, szintén hazának titulált ország ugyancsak elvárja tőlem az elfogultságot. Ám azért aligha függetlenül a nagyapám közvetítette Kopernikusz-pofontól. Mivel a Nap és Föld közti méretkülönbséget, na meg sártekénk bolygóársait megismerve korán sejteni kezdtem, hogy nem okvetlenül az a legfontosabb része a világmindenségnek, ahol mi vagyunk éppen – korántsem a bánatomra,

sokkal inkább örömteli büszkeségemre. Mert a többség ezzel mintha nem is mindig lenne tisztában. Ellentétben velem, aki . . . mivel ajtón kidobott egocentrikusságom persze, hogy az ablakon át jön vissza hozzá, ártatlanul kollektívából bűnösen individuálissá átformálódva. Éretlenül komoly „antilirikusság”-ként is megmutatkozva, támadóan gúnyos főlényként, valahányszor valaki a „legszebb” hazáról, nyelvről, szeretőről beszél, ír, vagy éppen „a legjobb édesanyáról” énekel a rádióban. Mindenkinek vagy anyja, legalábbis volt, honnan tudja, hogy épp az övé a legjobb? Alkalmasint Petőfi anyakultusza is ezért hat számomra hirtelenül közhelyszerűnek. De talán másról is szó van: arról, hogy mindenben anyai segítségre szorulva, szégyellem az „anyásságomat”, nem vagyok kész belül vállalni. Mivel azt, hogy objektív igazságok mellett szubjektívek is létezhetnek, jóval később és ekkor is csak alig tanulom meg, tudomásul véve csupán inkább, semmint át is érezve. Beleütközöm azonban másfajta szövegekbe is, itt, az Új Idők oldalain, főleg a háborús évek számaiban vagy az azokat közvetlenül megelőzőkben. „Forradalmi csőcseléket” emlegetőkbe a spanyol polgárháború kapcsán, vagy abba, hogy Nemes Suhay Imre nyugalmazott tábornok „tragikusnak és szépnek” mondja a német vadászpilóták sorsát Rommel afrikai hadjáratában. Vagy az írófejedelem-főszerkesztő tolla alól kikerültbe a szovjet elleni magyar hadba lépés pillanatában. Arról, hogy „a Német Birodalom lángeszű vezére” idejében felismerte, hogyan is készül Sztalin (ekkor még így, a későbbi eksztázis kívánta ékezet nélkül) Dzsingisz kánénál is nagyobb haddal lerohanni Európát egyebek mellett a magyarság eltörlése révén egyesítve a nyugati és déli szlávokat is egymással.

Am azért a lexikon az igazi, minden kötöttségtől mentes szabadúsásom színtereként, mindössze a kiindulópontot kell hozzá megtalálnom. Mert többnyire mégiscsak valamilyen címszó ürügyén kérem el valamelyik kötetét, közben azonban meg-csálgok olyan témák mellett is, amelyeknek a legtávolabbról sincs közük az éppen megismerni kívánt fogalomhoz. Hogy aztán előbb-utóbb mégis eljutva hozzá, gyakran a „lásd”-októl hagyjam magam továbbsodorni. És mivel ez így mindenképpen valamilyen behatárolható tárgykört jelent, önképzelem, ami előre megfontolt szándékom szerint még csak nem is igazán az, önmagától lesz mégis valamilyen tudományághoz kapcsolódó, s egyben tematikusan kampányszerű is. Ekképpen gabalyodom bele hosszú időre a zoológiába, s azon belül is külön az állatvilág rendszertanába, később

már a könyvtárbeli magyar nyelvű nagy Brehm segítségével (mert nekünk itthon csak a német kicsi van meg), egy időben ez lesz a vessző-paripám, legyen bár szó egysejtűekről vagy főemlősökről, természetesen bogarastul, mert némi megerőltetés árán a rovarok osztályának harminc rendjét még mindig képes lennék tán felsorolni. De vannak fizikai, kémiai, földrajzi (sőt földtani!) korszakaim is, hogy a történelmi nekilendülés meg-megújuló hullámairól ne is beszéljünk. Arról, hogy Klió tudományán belül a világtörténelmet meglehetősen sajátos, lexikon diktálta módszer szerint tanulmányozom, merőben eltérően a boldog emlékezetű A. V. Misulin professzor (?) könyve által sugalltót: annak ellenére, hogy a nemzeti történelmet (nem a magyart, a nemzetit általában) hajlamos vagyok lenézni, jobbára az egyes európai és nem európai országok dióhéj-történelmét olvasom el a megfelelő címszavak alatt, valamiféle mozaikszerű kirakósjátékkal szórakozva. Vitatható módszer, annál is inkább, mivel tudatossá is csak így utólag válik, de mire a könyvszekrényünkben szintén fellelhető Shakespeare (azaz a régi kiadás szerint „Shakspere”) királydrámáit annak rendje és módja szerint időrendben kezdem olvasni, a rózsák háborúját mégiscsak el tudom már helyezni Albion történelmében, sőt az ezután történekekről is felszedek egyet-mást, Tudorokról és Stuartokról, Cromwellről és a puritánokról.

Amde a Magyarország történetét ismertető szócikk, bármennyire vázlatos legyen is, mindeképpen részletesebb képet nyújt a Dániáról vagy Portugáliáról szólónál.

De azért e tárgyban tankönyv is akad. Jobban mondva történelmi tárgyú olvasmányokat tartalmazó iskolai segédkönyv, azok között a régi tankönyvek között, amelyek anyám egy Becskereken élő lánykori barátjánője ajándékaként kerülnek hozzánk. Oldalain a leánya erényén esett foltért négy királynői ujjat lemetsző Zách Feliciánnal és megtorlásként lófarokhoz kötve halálba hurcolt fiával és egész, negyedíziglen kiirtott nemzetségével, Cilleivel és a Hunyadiakkal, Jánossal és Lászlóval, Mátyással, az igazsággal. Bár az ország törökverő oltalmazójával először mégsem itt találkozom, hanem a király nélküli Magyar Királyság hadvezérportrékból összeállított bélyegsorozatának egyik darabjaként a honalapító Árpád, a pogány kunokat megkergető Szent László, a lovagkori legendából utóbb eposzhőssé magasztosuló, de itt kissé kakukkfiókának ható Toldi, a szintén malomkőforgató Kinizsi, a Szigetvárról kirohanó Zrínyi, a Rodostóig bujdosó Rákóczi, a Berlint megsarcoló

Hadik generális, valamint az áruulás pódiumát hőiesen vállaló Görgey társaságában, időrendi és növekvő postailleték szerinti sorrendbe szedve. Nem ismeretlen előttem azonban az ifjan lefejezett idősebb fiú, László sem: vele A király esküjében ismerkedhettem meg Petőfi dombozművű arképpel ékesített piros kötésű Összesében. Úgyhogy már csak emiatt is az e korszakról szólókat olvasom el először, emlékezetem szerint a várnai és a rigómezei csatától egészen Mohácsig, Nándorfehérvár ostroma révén tudva meg, hogy a nálunk többnyire magyar szövegekörnyezetben is Beográdnak mondott (sőt ez idő tájt sajtónkban írt) jugoszláv fővárost valaha így is hívták. Váltakozó sikerekről és bukásokról értesülve váltakozó tetszés mellett óhatatlanul az egyes írások szerzői hangvételeitől is függően. Amelyek közül a hírből már ismert, de regényvilágával még előttem álló Jókai mesemondói kiegyensúlyozottságát (emlékezetem szerint ő írja a Hunyadi Jánosról és Lászlóról szóló részeket, valamint a Mohácsról szólót) inkább közel érzem magamhoz a Mátyást tálaló Gaal Mózes némileg hetykébb modoránál. Mert valahogy már az írás címe sem tetszik: Mátyás király Béccset vívó haragjában. Nem szólva a kezdő mondatról: „Az sem volt kutya, amit Béccsel művelt a magyarok királya.” Mert mintha ez az „ízesen” magyarosnak szánt hang, főleg így, hetvenkedő leütéssel párosultan, már ekkor taszított volna. Nem igazán tudom, miért is, talán mert a lexikonok szándékolt szárazságát meggyőzőbbnek éreztem, túlfűtött tolmácsolói múltmagasztalás helyett „tényekre” lévén inkább kíváncsi. Arra, ami a történelmet prezentáló „komolyabb” műveknek mégis inkább sajátja. Ilyen is lesz hamarosan, nem is akármilyen. Baják néni, egy szomszédunkbeli asztalosmester özvegyének jóvoltából, akivel Ómamánk ismerkedik össze, nem sokkal azután, hogy a „másik” házból, a Steimetz-féléből, a harmadikba költözünk, a Winter-házba – a megtévesztő név ellenére ezúttal nem elüldözött-internált németek volt lakhelyére, Winterék sváb származásúak ugyan, de sosem voltak Kulturbund-tagok. Ide hozza Ómama A magyar nemzet történetének két kötetét, az első kettőt a nagy millenniumi díszkiadás súlyos és vastag kötetei sorából. Kezdve a még magyarmentes Kárpát-medence múltjával, folytatódva a csendben közelebb sodródó honkeresők lebediai és etelközi előtörténetével, beletorkollva a Vereckei-szorosba. Bezárólag az Árpád-ház kihalásával, Marczali Henrik tollából. Azzal, hogy ezért talán mégis kár, de hát a harmadik kötetnek az öregasszony a legvégénél tart, a többit már mind

eltüzelte. Feltehetőleg a végén, a beérkezetttség állapotánál kezdve, Ferenc József boldog korával, módszeresen mind mélyebb rétegeit hántva le a magyar múltnak. Apánkat a guta kerülgeti, legszívesebben a házat gyújtaná rá a szegény özvegyre – főleg miután az, mentési kísérletünkről hallva, komoly gondba is esik: hogy a megmaradt két kötetért mit is kérhetne . . . De hát az Árpádok kora önmagában is kerek egész, a kötetek szerinti tagolódás alapján legalábbis, lehet benne tallózni. Nem mintha Vászoly-Vazul István általi megvakíttatása első ízben nem a lexikon nyomán borzasztana el még, mert ezt nem igazán érzem szenthez illőnek; talán amiért a megállapítást, miszerint ahhoz, hogy egy szelíd gondolat megvalósulhasson, néha vért kell ontani, Victor Hugo Nyomorultakjában olvasom csak majd, pár évvel később. Pogánypárti azonban nyilván mégsem emiatt a barbársággal szembeni barbárság miatt leszek, úgy vagyok csak inkább az, mint a sápadtarcúak ellenében indiánpárti – ha egyszer Cooper- és May Károly- (továbbá Verne Gyula-) korszakomat is ekkor élem, amiért is kumiszt ivó lovas nomád őseink szinte természetszerűen illeszkednek bele az olvasmányaim életre keltette sátorromantikába. Együtt Attila hunjaival is, akikről még Zentán szintén a nagyapámtól hallok először, ám akikről történelemmentő Ómamánknak köszönhetően most részletesebben is olvashatok, itt, A magyar nemzet történetének magyar előtti szakaszában, vagyis az első kötetben. Itt láthatom Rafael Attila Róma előtt című falfestményének reprodukcióját is, amelyen tiarával a fején Nagy Leó pápa két bíborosa kíséretében lovagol ki Attila elé, aki bokrosodni látszó lova hátán riadtan észleli a pápa feletti felhők közt kivont karddal lebegő Szent Péter és Szent Pál alakját. Oly mérvű felháborodásomra, hogy emiatt is próbálom meg én lefesteni a jelenetet, úgy, ahogyan az szerintem történt. Péter és Pál nélkül, előtérben a nálam is tiarás pápa térdre boruló alakjával a fehér lován Munkácsi Árpádjára emlékeztető módon feszítő Attila előtt, akinek csak nehezen tudom megbocsátani, amiért másfél ezer évvel előttem elmulasztotta bizonyítani Rómáról, hogy mégsem nevezhető Örök Városnak. Vízfestékkészlettel napokon át aprólékos műgonddal festegetem az egyes figurákat, tűvékony ecsettel petyegtetve ki Isten ostorának párduebőr kacagányát, aztán egyszer csak megunom az egészet, úgyhogy a mellékalakok végül is kitöltetlenül maradnak meg rajzlap-fehérek. Pogányságfokozó hatása van azonban a Színházi Életnek is, mivel e színes és az Új Időknél kevésbé nemzeti töltetű

színpadi hetilap régi számainak oldalain nem csupán fürdőruhás színésznők képeit láthatom, s III. Richárdként Törzs Jenőt kezében törrel, sőt jól sikerült pillanatfelvételeket olyanféle képaláírásokkal, mint „Sárosi fejsgólja”, „Toldi lövése védhetetlen” vagy „Zsengellér és Andreolo irtózatos harca a labdáért”, mivel közöl a lap színpadi szövegeket is, Nóti Károly blódlí tréfáitól kezdve Strindberg Húsvétjáig és a Bovaryné színpadi változatáig. Rendszerint éppen „menő” darabokat, feltüntetve a szereposztást is, egy-két az előadásról készült felvétel kíséretében, Kodolányi János Pogány tűz című műve esetében Szörényi Éváról és Tímár Józsefről. Az utóbbi Leventét (vagy ahogy Kodolányinál áll: Levéntát), az utolsó pogány Árpád-házi herceget játssza, izgalmasan „indiános” hajfonatokkal. Valószínűleg emiatt is kezdek a Vata-lázadás idején játszódó történelmi dráma olvasásába, amelynek során Vászoly fiai, Endre és Levénta, Vata segítségével döntenek meg az István által kijelölt utód, a velencei Péter uralmát. Magával ragadó módon, úgyhogy Gitának is felhívom rá a figyelmét. „Ez a pogány durvaság, ez tetszik nekem”, mondja később arról a jelenetről, amikor a vezéri sátorban Tímár-Levénta először lerohanni próbálja meg a pogányok fogságába esett és Szörényi játszott bajor keresztény leányt, mielőtt mégis érintetlenül engedné tovább – amint utóbb megtudjuk, zárdába vezető útján. De nem csupán fordulatokban, hanem (így, visszapillantó tükörben legalábbis) gondolatokban is gazdag darab ez, ahol az utolsó lobbanó pogányság a kereszténység felett csupán átmenetileg győzhet. Akkor őszinte fájdalomra melleleg. Mert amint az ismét csak kereszténnyé koronázott Endre öccsének modja: „Titeket majd legyőz az idő.”

Mintegy a történelem logikájának megfelelően. Na meg a később jobboldalisággal vádolt Kodolányi logikája szerint is, aki azért van annyira „baloldali” itt, hogy darabjába valami „önmagán túlmutatót” is becsempésszen. Nekem is az első dialektikai leckét adva meg, „történelmi materializmusból”, hogyha úgy vesszük.

Függetlenül attól, ami mintha csupán napjainkban derülne ki igazán: hogy ti. a később színre lépő olykor a korábban érkezővel szemben alul maradhat. „Jövőként” a „múlttal” szemben. Főleg ha ez a „múlt”, nem maradván meg mozdulatlanul, időközben „jövővé” válik.

Csak hogy én ezt akkor még honnan is tudhattam volna?

Egyszerre zölden és koraéretten szolgáltatva ki eszmék és ideológiák lelket fejlesztő-torzító kémhatásának. Egymással feleselgetőknek, de

tán mégis így a jó, mindenképpen jobb, mintha bármelyik is közülük egyfelől érne. Úgy-ahogy körülhatárolhatóan is, mivel a lexikon révén, na meg a szülői könyvállomány többi számottevő része által is, egyfelől a Horthy-korszakként elkönyvelt két háború közötti Magyarország konzervatív, de „reakciós”-nak is mondott keresztény-nemzeti ideológiájának lennének anakronisztikusnak tetszőn kitéve. Annak az eszmerendszernek (vagy inkább „rendszerelenség”-nek), amelyet Trianon elég szerencsétlenül, de kikerülhetetlenül, sőt végzettszerűen készített kiválasztódnai az általa ejtett sebből, napjainkig ingerelve mindannyiunkat önmérgező elvakarára. Másfelől viszont a rádióból, sajtóból, öcsém tankönyveiből is felém áradó „aktuálisnak” voltam kitéve, már mint a „haladó”-ként aposztrofálnak, közönségesen szólva a „kommunista propagandának”. Ide-oda vagy inkább „jobbra-balra” ragadottan, hol egymás hatását oltva ki, hol gondolkodásra is készítette.

Most így utólag meg bogozgatásra. Bizonyos összetevőket is szétszedve, ama bizonyos keresztény-nemzeti tandem első tagját is. Hátrapillantóban kérdezve meg, hogy vajon a „nemzeti” mellett miképpen is állok a kereszténységgel. Helyesebben: hogyan is álltam? Akkori képlékenynek mondható mivoltomban természetesen.

Volt-e egyáltalán ún. gyermeki hitem? És hogyha volt, hogyan s mikor is veszítettem el, minek következtében? Nem is könnyen megkerülhető kérdés. Bármennyire szó esett is már a nagyapámról és hatásáról. Arról, hogy leggyermekibb kérdéseimre is mindig nagykorúsító válaszokat adott, amelyeket azonban, bármennyire idejében kanyarodott is el a számára szülőileg kijelölt lelkészi hivatástól, aligha szánt hittől tántorítónak. Amiért is rám gyakorolt hatásuk sem annyira az ő bűne volt, inkább az enyém. Egyéb környezeti meghatározóktól sem függetlenül, bizonyára attól sem, hogy felekezeti vegyesházasság gyümölcse vagyok. Sőt többlépcsős kombináció végterméke is akár, anyai vonalon legalábbis, tekintve, hogy svábból magyarosodott tanár nagyapámból némileg rendhagyó módon végül is református, azaz kálvinista lelkész nem lesz, Kiskunhalasról elszármazott színmagyar nagyanyám viszont – szintén kissé szokatlanul – ágostai evangélikusnak születik, másképpen luteránusnak. Így lesz aztán Madarász nagybátyám, egyetlen fiúgyermekük, nemének megfelelően református, anyámból viszont, két nővérével együtt, evangélikus, s nyomában öcsémmel mi is, annak köszönhetően, hogy katolikus születésű apám egyik Pesten élő nagynénje némi utólagos

megütközésére, azzal ad simán reverzalist, hogy tőle mi imádkozni úgysem fogunk tanulni. Anyám előbb egy esti gyermekimára, majd a Miatyánkra tanít meg, kérdésemre viszont, hogy apánk szokott-e imádkozni, igennel felel ugyan, ám a hanghordozása nem túl meggyőző. Később pedig, amikor zentai korszakom idején nagynéném valami házi áhítatról szóló szöveget ismertet, arról is szót ejtve, hogy a szertartást „a családfő kezdi el”, apámat én ilyen szerepben sehogyan sem tudom elképzelni magamnak. Káromkodni nem pusztán elképzelni tudom csak, eltekintve attól, amit némileg szintén tudok már: káromkodás és imádkozás nem feltétlenül zárja ki egymást. Ugyancsak zentai nagynéném próbálja megmagyarázni egyszer, hogy miben is térünk el a katolikusoktól, illetve azok mitőlünk, többek között abban is, hogy „nálunk nincs olyan sok hókuszpókusz”, ámde mások előttilyet ne mondjak, a világeért se. Mert itt mindenki katolikus, századosi rangban fronton levő férje is, sőt akárcsak ő, mélyen vallásos, ámde egyben elvált is, első házasságából való lánya Londonban lett varieté-táncosnő, de ekkor én erről még semmit sem tudok . . . Egyszóval e vallásilag meglehetősen tarka rokonsági körön belül a hitbuzgalom közönytől rajongásig terjedő, változó intenzitású. Miközben a felekezeti türelmetlenség senkire sem jellemző, „Minden vallás jó, ha hisznek benne”, összegezhethném a közös nevezőt, ilyesmit apámtól is hallok nemegyszer. Annak ellenére, hogy életkorom előrehaladtával már előttem sem nagyon titkolja: nem tartja magát hívő embernek. Csak hát ez a „minden vallás jó” dicséretes toleranciája mellett elernyesztő relativitástudatot is jelenthet, óhatatlanul azt is, hogy a sok egyformán jó vallás közül egyiket sem kell igazán komolyan venni. Lévén a felvilágosodás előszobája a különböző vallások együttélése, a vallásszabadság, együtt a kételkedés szabadságával. Sőt tagadásával.

Mindenesetre az első elemistáknak szánt hittananyagot még töretlen ártatlansággal követem végig. Ám amikor két év után ugyane témát illetőleg öcsémén a sor, már fitymáló vagyok.

Pedig lenne, aki más irányba tereljen, lennie kéne. Legalábbis elpogányosodásomba nehezen belenyugvó nagynéném szerint. Csak hát K. Sándor evangélikus lelkészét ő maga is „gyenge embernek” tartja, túlságosan világiasnak.

Másképpen Sanyi bácsit, házunk barátját. Mert számunkra, gyerekek számára ő csupán nyilvánosan „tiszteletes úr”, hiszen egyben rokona is apámnak. Másodunokatestvérként utólag felfedezett, de rokonként

mégsem deklarált – alkalmasint amiért a kertész rokont Ida néni, azaz őnagysága, a papné, nem érzi a lelkeszi szinttel egyenrangúnak.

Sanyi bácsit viszont apám Alexander bácsinak is szólítja, máskor meg Szkander bégnek. De mond olyat is, hogy többet ő pappal barátságot nem köt, mert az mindig olyankor elfoglalt, amikor más ráérne. Komolyan beszélgetni viszont elsősorban vele képes, sokkal inkább, mint bora már említett barátainak bármelyikével, noha a bornak Sanyi bácsi is a barátja. Mivel vele apám olykor végső kérdéseket feszegető „hitvitákat” is folytat, kora kamaszkorom idején suttogóra fogottan a konyhában ülve. De a szobából fülelve én valamennyire mégis követem őket, nem szalasztva el a rólam elhangzókat sem, nem csekélyebbel, mint Isten létével összefüggésben. Mert apám arról is vall, hogy a megbetegedésem idején nagyon-nagyon kérte Istent, épüljek fel, ha lehet, vagy . . . mondjuk talán úgy, hogy vegyen magához. Nem lepődöm meg igazán, minden különösebb megrendülés nélkül képezem magamat a helyébe, vagyis ha a csukott ajtón átszüremlő szöveget, netán rosszul értve, a képzeletem egészíti ki csak ekképpen, hát az nyilván azért történik így, mivel ezt érzem természetesnek. Azzal együtt, amit viszont tisztán kivészek: hogy ezután apám végleg végzett Istennel. Sanyi bácsi viszont valami „nagy-nagy szeretettel” emleget, ami egyszer még ki fog törni apámból, valamit, ami szerintem belőle, Sanyi bácsiból is hiányzik. Nem mintha nem beszélne őszintén, de hát papi kötelességből is teszi egyúttal, szerephűségből.

Legpaposabb vonása magas nyakú mellénye, no meg a keménykalapja. Sétabotot is használ egyébként, meg vastag, borostyánkő szipkát is, amelyen át egy időben meglehetősen sokat elszív, később, asztmája előrehaladtával viszont már csak félbe vágott cigarettákat. Egy évvel idősebb a századnál, utolsónak behívót az első világháborúban a korosztálya kap, de a frontra ő nem kerül már ki, mindössze a komiszkenyerét nyomja egy saját elbeszélése szerint kezdőnek látszó lány kezébe a bécsi pályaudvaron, anélkül, hogy a felajánlott ellenszolgáltatást igénybe venné. Szép szál ember, göndörödni kész fekete hajjal, de angol bajusza inkább sárgásba hajló, beszéde hajlamos a hadarásra, de a szószéken jól tartja magát, bevallottan legnagyobb bosszúsága, ha a száján „szeretet” helyett „szeretetet”, sőt „szeretetetet” szalad ki, hatalmas hangja viszont a kikindai kis imaház helyett tágas templomot kíván, tagadhatatlanul tud is hatásosan beszélni. Színtiszta, de gyerme-

keikhez már magyarul szóló szlovák szülőktől származik, önmagát egyértelműen magyarnak vallja, mögötte sorakozó testvérei esetében azonban ez az impériumváltással megszakadó asszimilációs folyamat hovatarozási bizonytalanságba hanyatlik. Egyik öccse gazdag sváb lányt vesz el, hozományként csinos birtokoskával, ami később ugrik, marad az asszony három gyerekkel. Egyedül is, miután a férj hivatali kolléganője revolvergolyójának esik áldozatául; állítólag szakítani készen már, emiatt is lesz a kettős tragédia kiváltójává. Húga jugoszláv királyi őrnagy özvegye, usztasa merénylet áldozatáé, két fiú anyja, özvegyi érzései is ennek megfelelőek, Sanyi bácsi egyszer nekem vadrácnak mondja. Több évtizeddel azután, semhogy kiderül, nem lesz tengerésztiszt belőle. Mert eredetileg erre készülne, tengerésztiszt-képzőbe, Pólába menni. Két társával együtt, apja áldása mellett, legalábbis látszólag, mert amikor a másik kettőt felveszik, hivatalos válasz helyett atyai magyarázatot kap: ő bizony a kérvényt be sem adta, válasz tehát hogyan is jöhetett volna? Pedig hajóskapitánynak talán csakugyan jobban megfelelt volna, alkaltilag nem is igazán papnak való, gyengeségét különben maga is érzi, bevallottan emiatt is nőszül lelkészcsaládból. Morális támaszul (apám szerint zsandárnak) választva paplányt, rövid lejáratú mellékutakkal téve elviselhetővé magas erkölcsi talapzatról elevenek és holtak felett ítélkező hitvestársa feszes pórázon tartó gondoskodását. Feleségével hivatalosan egyidősnek mondják magukat, nyílt titoknak számít azonban, hogy az asszony idősebb nála; szüleim öt évről vélnék tudni, bár apám anyakönyvvezető ismerőse határozottan tízre emlékszik. Ám a különbség a leginkább Ida néni önmagához öregítő igyekezetében mutatkozik meg, „most már minek?“, beszéli le egyszer akkor ötven körüli férjét a könyvvásárlásról. De talán a pályán is ő tartja meg, mivel a rövid életű kikindai főgimnázium megszűnte ellenére akár a tanárit is folytathatná, ha a papi hivatástól képes lenne megválni. Bár ezt nyilván a becsülete sem engedné meg – akkor sem, ha kedve, sőt talán tehetsége is lenne, leginkább a történelem oktatásához. Függetlenül attól, hogy tanulóinak kijózanítóan tekintélyteremtő frászokat is lekever, ámbár a hangerejének önmagában is megvan a kellő hatása; emiatt is hívják be, mint meséli, nem csupán kolléganői, hanem egy-két gyengébb idegzetű férfikollégája is, osztályaikba olykor egy kis rendcsinálásra. Gyerekként mindenesetre nagy tudású embernek hiszem, nem is keveset tanulok tőle. Akkor is, ha rapszodikus természetének megfelelően tudása is

bízást mondható rapszodikusnak. Amiképpen rapszodikusak a nézetei is, egyik pillanatról a másikra összeállóak vagy előszedettek. Mert azért ők azt akarnak, világhatalmat, „pénz és kommunizmus” segítségével. Természetesen a zsidók, ennek érdekében igyekezve vallásától is megfosztani minden nem zsidót, miközben vallástalan zsidó nincs, csakis olyan, aki annak tettei magát. „Meglehetősen romantikus elmélet”, mondom erre, ez idő szerint már félig felnőttként és a vártnál kissé jobban megsértve. „Erről többet egy szót se!”, foryan föl a társaság többi tagja felé fordulva, „Tud valaki egy jó viccet inkább?” . . . Fizikából meg mintha a középiskolás anyagot is elfelejtette volna, ezért mondhat olyat, hogy a rakéta légüres térben nem tud haladni. Nincs mire támaszkodnia, magyarázza nekihevílten, mikor egyszer a bolygóközi utazás lehetőségét latolgatjuk. Mielőtt végképp oda lyukadna ki, hogy ezt azért Teremtő mégsem fogja megengedni az emberiségnek. Jó érzéke van viszont a színpadhoz, rendezői működése még a KIE-nek rövidített Keresztény Ifjúsági Egyesületben veszi kezdetét (ahonnan mellesleg szüleim ismeretsége is ered), több szereplője innen indulva lesz a háború után a szabadkai Népszínház színészévé, később a helyi József Attila Művelődési Egyesület együttesével többször is díjat nyer az amatőr színjátszók tartományi szemléljén, szereplői a háta mögött olykor „a pápa”-ként emlegetik, ami a fülébe is jut, egy kellékként szereplő bibliával meg előadás közben durva tréfát is űznek, úgy érzi, fúrják; kisebbségi érzete gyakran indulatkitörésekre is ragadtatja, „Nem haragszom, csak dühös vagyok”, mondja egyszer magát kifújva. Később, visszavonulva olvasmányaiába temetkezik, nem a bibliába, netán tudós teológiai művekbe, hanem inkább kalandregényekbe, valós és képzeletbeli utak izgalmas leírásaiba, legfőképpen Karl May többrendbelileg újraolvasott regényeibe Winnetouról és Old Shatterhandról, alkalmasint ifjúsága tág horizontú virtuális élményvilágának segítségével kísérelve meg egyre jobban köréje szoruló magányának cellafalán rést ütni. Egy idő után már éjszakáit is íróasztala előtt álló karosszékében töltve el, hozzá még akkor is ellátogató apám szerint két könyökén vastag, tyúkszemszerű bőrkeményedéseket növesztve; fojtogató asztmájától szorongatva kerülí ágyát, attól tart, nem lesz képes többé fölkelni. Itt is éri a halál, úgy rémlik, hetvenéves kora előtt még. Ida néni tetemesen túléli, amennyiben az a bizonyos tíz esztendő csakugyan igaz, végül már kevesebb választja el a száztól, semmint a kilencventől.

De ez már csak az utótörténet. Utótörténete egy gyenge embernek. Mert gyenge ember. Nagynéném szigorú mércéje szerint legalábbis, nem utolsó sorban pedig az általa roppant tisztelettel övezett S. esperessel való összevetésben alulmaradva. Ámbár maga Sanyi bácsi is mond olyat, hogy ha neki olyan hite lenne, mint annak . . . Apám viszont az esperes urat egyszerűen képmutatónak tartja, farizeusnak. Lényegében olyannak, amilyennek bennem is él, utólagos pontosítással: önmaga előtt is szerepjátszónak. Mivel egyik helybeli fellépésekor Sanyi bácsi, elképzelhetően vendége kifejezett óhajára, elhozta hozzám. Nem hozzánk, *hozzám*, mert . . . Mindenesetre meglehetősen gyerek vagyok még, s bejegyzett magántanuló is egyúttal, mivel éppen Baba tart velem órát, mielőtt menekülésszerűen távozva martalékul szolgáltatna ki váratlan látogatómnak. „Nézd, Zoltánkám”, zúdíttja rám ugyanis ígét az esperes, nyomban, hogy az ajtó becsukódik mögöttem. Arról, hogy engem bizonyára sokan szeretnek, de úgy, mint az Úr Jézus senki más nem szerethet. Hogy ezután csodálatos gyógyulásokat is emlegessen, Krisztus gyógyerejének köszönhetőket, bízzam tehát a kegyelemben, higgyek, imádkozzam csak. Először ér ilyen hatás, anélkül, hogy hatna rám, hacsak inkább taszítólag nem, először, de nem utóljára. Mert jóval később egy távolabbi nagynéném, anyám német földön menedékre lelő unokatestvére, aki pünkösdistává lényegülve át hangokat is hall és nyelveken is szól, szintén hasonlókkal környékezik. „Jaj de okosan adja a Sátán a szádba ezeket, hogy vágnám fejbe azt a rondát”, jegyzi meg hártásomra. Sanyi bácsi részéről ilyesmitől szerencsére nem kell tartanom, legfeljebb a lelkemet mentené, amíg lehet, emiatt is próbálkozom meg, szinte mindjárt az elején már kételyeim korai rügyfakadására felfigyelve, egy kis eklekticizmus bevetésével. Mondván, hogy a jó istent mégsem holmi nagy szakállú öregembernek kell elképzelni, ám a teremtés hat napját lehet akár hat korszaknak is. Hiszen ezt másképpen „szegény Mózes” hogyan is mondhatta volna. Amivel átmenetileg mintha még hatna is rám egy kissé. Csak hát Gitának, bár egybehangzó vélemények szerint szépasszony-anyjánál kevésbé csinosnak indult, de azért megkapóan ívelt szemöldöke van, és zöldesen foszforeszkáló, ferde metszésű szeme, úgyhogy az áttetszően fehér bőre ellenére van az erős járomcsontú arcában valami indiános vonás is. Sőt melle is van. Az idő tájt mindenképpen már, amikor az áttételesen értelmezett Genezisről általam hevenyészve továbbadtak hallatán végigmér az átható tekintetével. Tud-

tomra adva, hogy én annyira Sanyi bácsi hatása alatt állok, hogy már csak ezért sem tartja érdemesnek velem ilyesmiről vitázni. Mert az elhittelenedési folyamatban is két évvel előttem jár, jóllehet a bérmlási ceremóniát pukkadozva ugyan, de anyai parancsra végigcsinálja. Akárcsak jómagam a konfirmációt, ugyanennek protestáns megfelelőjét, egybekötve az először ekkor esedékes úrvacsorával. Otthon még főpróbát is tartunk, két velem együtt fellépő korombeli kislány mellett bekapcsolva ugyanerre két évvel később esedékes öcsémet is, akinek tiszte ezúttal annyi, hogy a koreográfiának megfelelően toloszékemet előre-tolja vagy hátrahúzza. Ekkor gyakoroltatott be a megfelelő szájnýtás is, nyelvünk diszkrét kinyújtásával, hogy az ostya rákerülhessen, ám ahogyan azt a leánykák félig lehunyt szemmel csinálták . . . emiatt is határozom el, hogy mégis az ajkammal fogom elvenni. Annak érdekében, hogy a komikum önmagam által megvont fenyegető körén kívül maradjak. Nem mintha nem lett volna rosszabb, hogy a hívők közül sírtak is többen . . . Másról is szó van azonban: arról, hogy helyzetemnél fogva alighanem az lett volna „normális”, sőt „tipikus”, hogy mélyen vallásos legyek, úgy, ahogyan azt egynémely kívülálló, arról is tudva, hogy pap jár a házhoz, kellő megértés mellett feltételezi is rólam – azt, amit alighanem méltóságomon alulinak is érzek. Később meg majd az irodalomnak is meglesz a maga beleszólása: Thomas Mann A Buddenbrook-háza ama részletének például, ahol olyan korú kegyes hölgyek koszorújáról esik szó, akik már ajánlatosnak érzik a túlvilágra szóló belépőjegyet biztosítani a maguk számára. Nálam viszont arról, hogy vallásos olvasóként az ehhez hasonló, irodalomszerte bőven tenyésző részleteket nem a műélvező örömeivel kellene fogadnom, hanem inkább felháborodva. Úgyhogy ha el is tolnak néha még az imaházba, ott egyre inkább olyan nehezen kiküszöbölhető gondolatficamok kíséretében vagyok jelen, hogy milyen jót is mulat hiábavaló igyekezetünkön az a gondolataimat nyomasztó módon lehallgató Nemlétező, akiről talán épp azért hiszem szívesen, hogy csakugyan nincs, mert akad a gondolataim között jócskán olyan, amit nem neki szánok.

De talán ezen is fordul meg minden. Azon, hogy az Isten nélkül maradást az ember elhagyatottságként éli-e meg vagy szabadságként. Annyira, hogy a túloldalról szemlélve ez lehetne akár az a bizonyos hitet ajándékba adó Kegyelem is, amin aztán üdvösség és kárhozat kérdése múlik.

Mindegy végeredményben. Mert azért a Sanyi bácsival töltött, egyre inkább a viták irányába tolódó hittanórák mégsem voltak hiába. Annnyira semmiképpen sem, hogy ne írhatnám ide nyugodtan: nem azért nem lettem hívó, mert nem ismertem meg eléggé azt a vallást, amibe beleszülettem. Igen gyakran éreztem viszont úgy, hogy mindaz, amiben egyre kevésbé hiszek, nem igazán egyeztethető össze a „nemzetivel”, főleg azzal nem, ami könyvállományunk egy részéből felém árad. Hiszen a vallás tanítása szerint „minden ember a felebarátunk”, és hát én valahogy úgy fogadtam el a kereszténység erkölcsi tanításait, hogy azok isteni eredetét, feltételezett szerzőjük fokozatos kihunyási folyamatával párhuzamosan mindinkább kétségbe vontam. Válogatva egyébként a Tízparancsolatban foglaltak között is, elfogadva például a „Ne ölj!”-t és a „Ne lopj!”-ot, némileg kevésbé komolyan véve akár még a „Ne paráználkoddj!”-ot is, úgy érezve, hogy igencsak unalmas lenne az élet, ha ezeket a tilalmakat mindenki be is tartaná. Hiszen így az izgalmas könyvek ugyan miről szólnának? Alapjában véve azonban túlvilági igazságszolgáltatás nélkül is betarthatónak vélem őket, ártatlan felvilágosultságomban bízva az emberek belátásában, felnőtségre nyúlóan is sokáig még, szinte napjainkban döbbenve csak rá arra a fenyegető roppant ürre, ami a mindenség általunk teremtett teremtőjének eltűnésével támadt. Bennünk, körülöttünk és egymás közt mindenekelőtt. Ugyanakkor mi lehetne nagyobb képtelenség annál, mint hogy az emberi együttélés szabályainak betarthatósága természetfeletti dolgokba vetett hitünkötől függjön? . . . Ám akkor még inkább csak a „születésszabályozás” címszóba ütközöm bele a lexikonban, s Malthus nevébe, azt is megtudva a témáról, hogy vallás erkölcsi és nemzeti elvekkel áll szöges ellentétben. És hát a „vallás erkölcs” szó ekkor már ajkbiggyesztésre kész. Ami viszont a „nemzeti”-t illeti, háború után vagyunk, nemzetek egymást pusztító marakodása után, nyilvánvalóan azzal is összefüggésben, hogy túl sok a földön az ember. Egyszerűen csekély kétféle milliárdra rúgó mindössze, de azért így is riasztó tömegűnek tetsző, félelmetesen fölösleges túlbujánzás látványát felidézőnek. Enyhén szólva felette vegyes olvasmányokból táplálkozó Ómamánktól megerősítetten is akár, mivel erről tőle is hallok. Korábban is már, ámde rendhagyó módon, sőt némileg vonakodva később is neki vagyok kénytelen igazat adni. Ha tehát e mindent maga alá temetéssel fenyegető folyamat megállítását holmi vallás erkölcsi kukacoskodás vagy nemzeti nagyravágás akadá-

lyozza, úgy az efféléket el kell söpörni. Mert szinte elejétől fogva földtekében gondolkodva, hamar kezdem úgy vélni, hogy az emberiség ügyét „rendbe kell tenni”, egyszer kissé még a tárcaíró Márai is felbosszant – amiért írásában egy hasonló kijelentést tevő fiatalembernek a fiókjában való rendet rakást ajánlja, hadd lássa, milyen nehéz az. És a versikéit Zentáról levélben továbbra is küldözgető nagyapám egyszer egy ezer év utáni jobb világról ír, arról, hogy a Föld államai egyesülten, „nagy világállamban” élnek. Úgyhogy talán emiatt is kezdem magam hamar kozmopolitának érezni. Magát a szót egy fejtágító „rádiószeminárium” adásából szedve föl, ahol azt a liberalizmussal, nacionalizmussal, antiszemitizmussal, cionizmussal, és még néhány „izmussal” együtt küldik máglyára. Olyan imperialista eszmeként, mely szerint olyan fogalmakat, mint „nemzet” és „nemzeti szuverenitás”, végső ideje lenne már a történelem szemétdombjára vetni. Úgyhogy már csak emiatt is tetszik nekem, amiért „azoknak ott” nem tetszik. Akkor is azt érezve ésszerűnek, hogy az emberiség egyetlen nyelvet beszéljen, ha ez a bizonyos nyelv aligha a magyar lesz éppen. Hiszen ez az állapot nyilván azután lesz csak, hogy én rég nem leszek már, következésképpen ezért aggódni az anyanyelvem sorsa felett, aligha tekinthető ésszerűnek. Ám hogy ezzel összevetve miért lenne ésszerű a túlzott számbeli növekedéstől félteni az emberiséget, ha annak Apokalipszisba torkollása szintén földi pályafutásom véget érte után következik be . . . nos, attól tartok, erre nemigen tudtam volna felelni. De talán ez sem fontos. Tény viszont, hogy a „magyar fogyás” jelensége akkor a mi tájunkon nem is volt még túl szembetűnő. Amint azt a korábban már említett Barna család példája is mutatja. Mármint az egyiké, mivel költözködésünk után a „harmadik ház” közelében egy másik, ugyanilyen nevű család is lakott: még népe-sebb, sőt a szemünk láttára tovább népesedő, na meg az előbbinél sokkal szegényebb, emiatt is látom jónak őket megkülönböztetésképpen „proli Barnaék”-nak nevezni. Ámde akad olyan magyar család is, ahol a tizedik vagy tizenvalahányadik gyermek keresztapaságát (pardon: „komaságát”), természetesen évenkénti ajándékcsomagokkal egybekötötten, országa népességének gyarapodása felett örvendve maga Tito vállalja. Új környezetünk nemzetiségi összetétele egyébként kissé „szerbebb”, úgyhogy a kiskorúak konfliktusai itt olykor etnikai jelleget is öltenek, így a hozzánk néha ezután is ellátogató Tánczos Sanyi egyszer kemény verekedésbe keveredik egy belénk kötő boszniai telepés fiúval, egészé-

ben véve és felnőtt síkon azonban veszélyeztetettségünk még nem igazán kirívó. Mert egyelőre messze még az idő, amikor a magyar tanulókat tömegesen íratják szerb iskolai tagozatokba.

Persze, én nem vagyok a terepen. Nem igazán ütközöm bele kisebbségi mivoltunkba a mindennapok síkján sem.

Amiért is ennek megélése részemről közvettebb és „elméletibb” is. Hiszen Trianonba a lexikon oldalain is minduntalan beleütközöm, pár száz lélek lakta falvacskák régi magyar és új, nem magyar nevei mellett például, megtudva róluk, hogy „Tr. óta” Csehszlovákiához, Romániához, Jugoszláviához tartoznak (sőt Ausztriához is!), hárommillió magyar az anyaországhoz viszont többé nem – igazágtalanság, igen, de orvosolhatatlan is egyben. Annak ellenére, hogy egyik-másik régi tankönyvem hátlapján egymás alatt három térképet látok: a „rég” Magyarországot, a „csonkát”, majd újra a „régit”. „Hát igen, ilyen volt, most ilyen, s ilyennek kellene újra lennie, de hát nem lesz”, mutat rájuk Baba óra közben egy alkalommal. Én meg mit is mondhatnék? Újra a rossz oldalon harcoltunk, és újra veszítettünk.

És egyáltalán, mert háború volt, egymás után kettő is. Annak rendje és módja szerint termelve ki háborús regényeket, amelyeknek hamarosan magam is olvasójukká válok. Egyelőre az első világháborúról szólókévé, hiszen a második irodalma ekkor van még csak születőben, nem hogy hozzám már be is gyűrűzne. Lövészárók- és hadifogoly-regényeket olvasok tehát, akadnak közöttük tájunkon születettek is, pl. a két szabadkai orvos íróé, Darvas Gábor Mindent meggondoltam és mindent megfontoltamja és Munk Artúr Nagy kádere, élményregényként nemcsak háborúsak, de háborúellenesek is. Mindkettő a szekrényünkből kerül elő, akárcsak Zilahy regényei, a Halálos tavasztól, a Két fogolyon, a Földönfutó városon át A fegyverek visszanéznekig. De közülük leginkább A szökevény van rám hatással, amiért tisztként szolgáló, de katonaszökevénné öntudatosodó hőse, aki az őszirózsás forradalom résztvevőjeként, ám a proletárdiktatúrával voltaképpen már szembe-szegülve válik kommunistagyanússá a Kun Bélákat felváltó darutollások szemében. Nem minden romantikától mentes regény, de hát mikor legyen nekem való a romantika, ha nem most, amellet, hogy üzenete valamiféle „harmadik utat” is hordoz. Azon túl, hogy háborúellenességével már ilyen jellegű olvasmányaihoz is jól kapcsolódik. És hát én a Nyugaton a helyzet változatlant is ez idő tájt olvasom, úgyhogy vitéz

Somogyvári Gyula regénye, a Virágzik a mandulafa (szintén megvan) már komoly ellenérzést kelt bennem. Annak ellenére, hogy szerzője tagadhatatlanul „tud írni”. Csakhogy Zilahynál cseppet sem kisebb romantikája nem „szembeforduló”, sőt a háború okozta szenvedést úgy mutatja be, mint amit „a hazáért” el kell viselni. Annál a részletnél meg, ahol a regény bájos olasz csitri-üdvöskéje (a történet egy része az olasz fronton játszódik) olasz földön a katonákkal együtt a magyar himnuszt énekli, nem tudok nem arra gondolni, hogy fordított felállásról olvasva (magyar lány – olasz katonák) a szerző nyilván még egy olasz regény esetében is elhúzná száját, magyaréban meg egyenesen árulót kiáltana. Hiába, na, az a bizonyos eleve kettős mércét magában rejtő azonosulási reflex nálam már ekkor sem működőképes. Hát még amikor Somogyvári tollából az Új Időkben holmi vallomásfélére is bukkanok, arról szót ejtőre, hogy regényét a szerző a defetistának mondott Remarque és társai ellenében kezdte el írni: nehogy a fizikai után a „lelki fegyverletétel” is bekövetkezzen – az a bizonyos ami azóta csakugyan bekövetkezett, alkalmasint mégsem Remarque-ék működése következtében. „Gyula diák” (anyámtól hallom olykor így emlegetni) tehát újabb háborúra készít fel, állapítom meg ekkor. Mai látásom szerint is helyesen, csak hát irodalmi fogantatású háborúellenességem tükrében többé-kevésbé úgy látom, mintha az antantnak a központi hatalmakkal szemben úgy lenne igaza, mint húsz évvel később a szövetségeseknek a hitleri tengellyel szemben. Mit sem tudva arról, hogy a nagy (és sokszor látszólagos) frontális igazságok mögött a legkülönbözőbb felszín alatti és helyi érdekű igazságok is meghúzódhatnak. Amögött is tehát, amit a proletárforradalomnak az a tar fejű és tatár szemű megszállottja minősít sommásan imperialista marakodásnak, akinek igazsága azáltal lesz végzetes tévedéssé, hogy a történelem leghazugabb és legvéresebb államrendszerét hívja életre. Nem mintha tizenéves mivoltom egyedüli tévedése ez volna, mivel a kiegyezéskor restaurált ezeréves magyar állam félfüggetlen helyzetéről is csak bizonytalan körvonalú fogalmaim lehetnek, amiért is nem igazán fogom föl, hogy történelme e szakaszában a magyarság nem a Habsburg-monarchia többi „néptörzséhez” hasonlatosan érzi magát elnyomva, sőt mások érzik magukat ilyennek őáltala, miközben a magát izmosodónak önámító nemzet a marakodásnak ezt a háborúját még a magáénak is képes érezni. Hogyne, hisz a képlet még ma is bonyolult, hát még a maga idején – annyira, hogy végkifejletét a

Kasszandra-levél Kossuth apánkja is csupán az emigráció partravettségéből képes megjövendőlni.

Természetesen hiába, hiszen történelmet tanulni muszáj, olvasgatni lehet, tanulni belőle viszont nem szokás. Irodalmat csinálni belőle viszont igen, amiért is korábbi, egzotikumigényű „pogánytüzes” magyarságom főleg irodalmi hatásra válik „balossá”, sőt forradalmi színezetűvé. Aligha az aktuális ideológiától függetlenül, ám inkább csak a napi sajtó elutasított propagandája mögül bújva elő, semmint annak közvetlen hatására alakulva. Ha egyszer Petőfi is felakasztaná a királyokat, jó szoros nyakravalót készítve a mágnásoknak is, míg Ady Dózsa György unokájaként bús bocskoros nemes módjára grófi szerűn sír a népért, sőt szerinte a vörös csillag sem hull le soha, ám mivel a proletár fiú apja a királynál is hatalmasabb, hogy is tehetné? József Attila egyelőre a kis Balázst altatja csak, annyit tudok róla mindössze, hogy kommunista volt, nem is sejtve még, mekkora költő. Ámde igazi táplálékom mégiscsak a próza, a regény, az lesz számomra a valóság toldalékává, így a magyaréva is. Ilyenként Móricz Zsigmond regénye, a Rokonok mindenekelőtt. Mert itthon az is megvan, ezért is válik számomra nyilván a leleplező „közéleti” regény őstípusává. Annyira, hogy a Sárarany és a Rózsa Sándor-regények parasztheroizáló Móriczával szemben később is a kisvárosok kiskirályait, hatalmi klikkjeit kipellengérező Móricz jelenti az igazit, úgyhogy ennek jegyében is kezdem, minden írói álmodozást megelőzően is már, úgy érezni, hogy a mi valóságunkról is „valami ilyesmit” kellene írni. Sőt már-már az írói szembenállás alapformulájára is rátalálok: fennálló rendszerekről vagy rosszat, vagy semmit! Mert csupán „alulról felfelé” tudok érezni. Hatalommal, tekintéllyel, szentséggel szembefordulva. Magyarként is akár, legyen bár szó pogány lázadókról, Dózsa parasztjairól, kurucokról, negyvennyolcasokról, öszirőzsásokról, sőt . . . mivel akár kommunistaként is tudnék érezni, ha nem kommunista rendszer volna hatalmon.

De hatalmon van. Határon innen és túl, ámde anyanyelvemen főleg „túlról” rontva a dobhártyánknak. Kalapácsritmusú mozgalmi indulókkal ugyanúgy, mint a Mojszejev együttes hangjaiból kicsengve vagy Dunajevszkij operettjeiből, amelyeknek szerzőjéről vagy másfél évtizeddel később, de Kodály által éterbe röpitetten hallhatom majd, hogy növendékeként Pesten valaha Deutschnak hívták, ő a „Kantáta Sztálinról” szerzője is különben. Nem mintha baj volna, amiért Puskinnal,

Csehovval vagy Osztrovszkijjal is ekképp találkozhatom, ámde akad itt „Tanuljunk énekszóra oroszul!” című adás is. Mindazon műsorszámok közt, amelyeknek hallatán főleg apánk jelenlétében kapcsoljuk ki a rádiót pánikszerűen. Lévéen elegendő egyetlen fülét megütő „Nyikoláj Ivanovics” vagy oroszos dallamtöredék, hogy vérbe borult tekintetű „Ez orosz!” kiáltással rontson a készüléknek. Ám bennem a gyakori kikapcsolások ellenére is megfelelő lenyomatok maradnak. Egyebek mellett az is, hogy bármiféle eredetű ütemes tapsba óhatatlanul ma is még az „Él-jen Sztá-lin!” vastapsritmusát hallom bele, gyakran az eggyel több szótagra beütemezett „Él-jen Rá-ko-si!” társaságában. Hála Popov találmányának, legalábbis így állítja ezt maga a találmány, melynek ismeretterjesztő műsoraiban hallhatók a repülőgépet feltaláló Mozsajszkij-ról is, na meg Micsurinról és Liszenkóról, sőt Joghurtovról – természetesen a joghurt feltalálójaként emlegetve, méghozzá, minden más feltevés ellenére, akkor is halálkomoly tálalásban, ha ezt ma már senki sem fogja elhinni. Annyira nem, hogy magam is csak az ellenség hitelrontó aknamunkájával, illetve az éberség kihagyásával tudom megmagyarázni. Mivel a rádiókabaré ez idő tájt inkább az imperialista tábor „nagy embervásáráról” sugároz helyszíni közvetítést, ahol az egyik mutatványos bódében „Tito, az éneklő csodakutya” is bemutatja produkcióját. Az a hősként éltetett Tito, akinek „Herój Tito!”-ként, a határon innen szintén megvan a maga vastaps-sémája, ám aki a béketábor bölcs vezére és a világ elnyomott népeinek reménysége mögött nyilván nem óhajt csupán másodikként vastapsok tárgya lenni. Ezért is van ez idő tájt szépülőben szememben, aligha csak az enyémben. Annyira, hogy erre a megszépülési folyamatra visszagondolva már-már arra kezdek gyanakodni, hogy valahol itt veszi kezdetét a Délvidék magyarságának önámítóan önfeladó, olykor szinte bután rátarti „jugoszlávsága”. Nem keveseknél s nem is csupán a nyilvánvaló fogalomzavarról tanúskodó „jugoszláv”-ként való bejegyeztetésben is megmutatkozva . . . Mindenesetre én annak idején az akkor valóban létezőnek hitt Rajk-féle összeesküvés lelepleztetését szívből sajnálom, legfőképpen amiért nem sikerült „likvidálni” Rákosit, úgy, ahogyan arról Rankovićtyal a kelebiai találkozó során az elsőrendű vádlott beismerő vallomása szerint megállapodtak. Hogyne, hiszen különböző dísztribünös díszfelvonulások és nagygyűlések közvetítésekor korábban is gyakran gondolok váratlanul (azaz általam „vártan”) eldördülő lövés hangjára, uram isten, de szép is lenne! Nem mintha minden-

ben elégedett volnék Titóval, mert azért egy hadosztályt az ekkor dúló koreai háborúba mégiscsak elküldhetne. Mert én MacArthur tábornokért lelkesedem, koreai városok, folyók, hegyek neveit tanulom meg, térképen is nyomon követve a háború alakulását. Úgyhogy még a Helsinkiben szerzett 17 magyar olimpiai aranyéremnek is kissé visszafogottan örülök csak, amiért azoknak Rákosi és társai is örülnek. Sőt, amikor a jugoszláv focisták ugyanezen az olimpián legyőzik a szovjeteket, annyira elkap a hév, hogy a hamarosan beköszöntő magyar–jugoszláv döntő alkalmával Puskásék ellenében Bobekéknak próbálok meg szurkolni; nem holmi lojalitásból, hanem „elvből”: csak hogy az odaíti rendszer sikermámora ne legyen teljes. Átmenetileg öcsémmel és Tán-czos Sanyival is szembekerülve, amikor a közvetítést együtt hallgatjuk. „De hát a játékosok nem”, érvel Sanyi, arra gondolva, hogy az aranylábúak nem hívei Rákosinak, nem kommunisták. Bizonyára nem alaptalanul, csak hát én őrnagyi, sőt alezredesi fizetésekről is hallok, nem igazán tudva még az élsportról sem a tudnivalókat: vagy pénz kell hozzá, vagy diktatúra. Úgyhogy mikor Szepesi megbocsáthatatlanul vonalasnak ható rikoltása, „Most legyen nagy szájuk a jugoszlávoknak!” végül felhangzik, mintha csakugyan „jugoszláv” lennék. Néhány pillanatig mindössze, mielőtt a másik kettőhöz és önmagamhoz visszatálnék. Megkönnyebbülve végeredményben.

Am azért így is: melyik „önmagam” az igazi, a hiteles? Ki kire is talál rá tulajdonképpen?

KIS PAPI VERSEK

BOGDÁN JÓZSEF

DÉLELŐTT, DÉLUTÁN, ESTE

Romos parókiám ablaka előtt
pőréen serénykedik a délelőtt.
Kelleti magát, mintha csak szánna.
Narancs-melleket pingál az ágyra.

Kérdésekkel zaklat a délután.
Ki kopog? Lehet, hogy a szél csupán,
vagy a sekrestyében a misekönyv
díszes fedelén viháncol a csönd.

Most ülök a kátrányszagú csendben.
A vacsorám javát már megettem.
A kántor üzent – holnap temetés.
Az ég alja nagy vörös nevetés.

KÉT AGGLEGÉNY

Két agglegény ül egymással szemben.
Nézem őket, a szemük se rebben.
Egy falusi pap meg a kántora.
Tar fejükön angyalkák lábnyoma.

Két agglegény, mint lekvármaradék,
görbülnek lassan, megbillen a szék.
Pálmalombban a plébános feje.
Feltámadunk! Kántorom, hallod-e?

LÁTOGATÓ

Ajtót nyitok, bedől egy jó barát.
Hóna alatt hozza az óborát.
A hangja, mint a recsegő lemez.
Nem mondom, jólesik, hogy letegez.

„Minimális, barátom, az esély.”
Hirtelen nem tudom, miről beszél.
Nőkről, pénzről, vagy valami másról?
Kis Jézuska sír, benne a jászol –

mondom, és gyorsan lehajtom fejem.
Megtévelyodtam? Észre ne vegyen!
Istenem, hát hol van, mikor ment el,
a józan eszem, és ez az ember?

ÜLŐ SZOBOR

Párbért jött fizetni egy agglegény.
Az asztalon kávé, bor, sütemény.
Dologtalan keze az ölében.
– Ülő szobor, Anglia kódében.

FÉLELEM

Mit mondjak? A vasárnapról félek.
Alig ha húsz embernek misézek.
Mise után perselypénzszámolás.
Közeleg az utolsó állomás.

ÉN EGY SZÜRKE

Én egy szürke falusi pap vagyok,
ha nem beszélek, akkor hallgatok.
Bőrömet cserzik apró miértek.
Tükörbe nézek. Vajon mit érek?

Mint harangkötélen harangozóm,
fönnakad, forog mondanivalóm.
Csöpög róla az önsajnálkozás,
nincs benne hitel és nincs benne láz.

Van egy kis hitem és van jó borom.
Kisebb bűnök cifrázzák homlokom.
Elbújok magamban, még mielőtt
kiütnek, mint csontból a csontvelőt.

Én egy szürke falusi pap vagyok.
Kis szobámban nyugdíjas angyalok.
Egyikük felkér: Szabad egy tánra?
Pofán törül egy gipszangyal szárnya.

LENNI SZÁRNYTALAN

Domonkos Istvánnak

én lenni pap misézni sok falu
imázsamolyt oltárt enni a szú
én lenni nőtlen nem férfiatlan
vágyni mennyország jó meleg katlan
mindig szót fogadni hierarchia
nem menni night club inni jó pia
tisztelni dogma dogma jó dolog
állami fogda a föld nem forog
én enni ostya ostyahulladék
vörösrongy rázni habzó szájú ég
nézni néhanap az örgébicsek
repülnék isten mért nem érti meg
ikarusz szárnyak gyöngé ragasztó
megbuggyant immár minden földi jó
szentlélek billeg tört szárnyú galamb
nézni jobbra balra akár a rab
siratni halott drága koporsó
kisbaba prüszköl ízleli a só
lenni keresztény kozmopolita
enni svédasztal kozmás a liba
és fogyni fogyni fogyni szüntelen
lehet-e élni bűnben büntelen

KELETI KAPU

Egy régi vázlat

N É M E T H I S T V Á N

Bimbó Teri egy marék lúdszárnytollat magasra tartva futott végig az utcán. Nem úgy futott, mint akit zavarnak, hanem mint aki fontos hírral siet valahova. Mezítelen talpa alig érintette a földet, futott, mint egy földre szállt sovány, toprongyos angyal. Minden ablak alatt elrikkantotta magát:

– Megjöttek, a keleti kapun betörtek!

A falut a két fő, nyílgyenes keresztutca négy egyenlő részre osztotta. Ezeknek az utcáknak a bejáratát, melyek pontosan a négy fő égtáj felé nyílottak, kapuknak hívták. Eddig még vagy az északin, vagy a déli kapun vonult be változást hozó idő; most történt meg először, hogy ez az idő a keleti kaput választotta.

Tudtam, hogy ez nagy pillanat, és felnéztem az égre. Az eget egy egyvégből való, közömbös felhőfátyol borította. Esőre, váratlan eseményre nem kellett számítani. Csend volt, egészen szokatlan csend.

Messziről, mégis tisztán hallatszott a boldogtalan falu bolondjának a rikoltozása:

– Megjöttek, a keleti kapun betörtek!

Feleségem a belső szobában ült, plédekbe csavargózva, a hintaszékében. Már lábadozott, de nem hitte, hogy valaha is felépül. Megcsókoltam hűvös homlokát, gyöngéden megszorítottam sovány vállát.

– Itt vannak – mondtam.

Csontos ujjaival végigsimította homlokát, tétova mozdulatot tett, fáradt ajka megelevenedett.

– Néhány szál őszirózsa maradt még a kertben – mondta –, vidd ki nekik. Attól tartok, senki se várja őket.

Én nem virágra, a hegedűre gondoltam, betettem kopott tokjába, a hónom alá szorítottam, és elindultam.

– Ne felejsd el a virágot! – szólt utánam a feleségem.

Lemetszettem néhány szálát a szebbekből. Mikor már kész volt a csokor, akkor jutott eszembe, hogy veszi ki magát, ha férfi létemre, más férfiaknak – katonáknak – virágcsokrot nyújtok át. De ha már megszedtem, vittem magammal.

Az utcán Pintérnével találkoztam.

– Jaj, tanító úr, itt vannak! – mondta rémulten. – Két nagy gépfegyvert állítottak fel a turulszobornál. Ne menjen arra!

– Átadná nekik ezt a csokor virágot?

– Isten őrizzen, tanító úr! Szaladok haza a gyerekekhez, egyedül vannak a szentjeim.

– Ne féljen, Pintérné, nem bántja őket senki. Jöjjön velem, és adja át a katonáknak ezt a csokor virágot.

– Csak hogy is kívánhat tőlem ilyet a tanító úr! Emberevőknek virágot. Forduljon maga is vissza. Egy lélek sincs az utcán, csak a katonák.

Nem tudtam meggyőzni, sietett tovább.

A turulszobornál csakugyan két nehézgéppuska volt felállítva, csüvükkel a parókia ablakai felé fordítva. A cukorkásbódék körül egy csoport katona ácsorgott, néhány siheder vette őket körül. Ahogy a közelükbe értem, láttam, hogy a csoport közepén a plébános úr magyaráz valamit, megálltam a katonák háta megett, néma fejbólintással üdvözöltem a plébános urat, ő visszaintett, egészen kedélyesnek látszott, tehát nincs semmi baj. Annyit, amennyit én, ő is értett a nyelvükön.

Most már csak a katonákat néztem, fiatalok, porosak és jókedvűek voltak, egyikük hozzám fordult, és a kör közepére mutatva barátságosan azt mondta:

– Pópa!

Bólintottam. Megfogtam a karját, és átnyújtottam neki a virágcsokrot. „A feleségem küldi – mondtam –, most beteg, s nem jöhetett el, de már nagyon várt benneteket.”

Ekkor néztem meg jobban az arcát is. Apró, mongolos szeme fölragyogott, magasra tartotta a virágcsokrot, s ujjongva kiabálni kezdett. Egyszerre én kerültem a kör és a figyelem középpontjába, a katonák

tapogatni kezdtek, veregették a hátamat, némelyik olyan gorombán odasózott, hogy megtántorodtam, aztán hirtelen a vállukra emeltek, arra ügyeltem csak, le ne ejtsem a hegedűtokot. Nagyon kellemetlen volt ez nekem, s kétségbeesetten körülnéztem a magasból, kihez fordulhatnék segítségért. A plébános úr úgy kacagott, hogy rengett a reverendája, a templom sarkánál megpillantottam Bimbó Terit, markában a lúdszárny-tollakkal, mereven és ijedten állt.

Csaknem elszédültem, amikor újra szilárd talajt éreztem a lábam alatt.

Ekkor hozzám ugrott egy nagy szőke katona, s gorombán kirántotta hónom alól a hegedűtokot. Káromkodott, mint egy kapcabetyár, s attól tartottam, nekem esik és összever. Előrántotta oldalfegyverét, és rám szegezte. Közben visszaadta a hegedűtokot, s rám parancsolt, a pisztolycsővel mutatta is, hogy nyissam ki.

Megdöbbenve néztem körül. A katonák mind elhúzódtak mellőlem, s akik az előbb a vállukra emeltek, most mind bizalmatlanul, szúrós tekintettel meredtek rám.

Egyetlen kattintással kinyitottam a hegedűtokot, és mosolyogni próbáltam.

– Hegedű, ne féljetez tőle – mondtam.

Oda is tartottam a nyitott hegedűtokot, benne a hegedűvel, a marcona szőke katona elé.

Fergeteges kacagás tört ki belőlük, egyszerre megfeledkeztek rólam, nekiestek a szőke katonának, a földre döntötték, s ahányan voltak, mind rávetették magukat, püfölni kezdtek, aztán kezénél és lábánál fogva feldobták a levegőbe, megkapták, s ezt még jó néhányszor megismételték.

A nagy dulakodásban a mongol szemű katona elszórta a virágcsokrot, s otromba csizmájával beletaposta a porba.

Ekkorrára már egy seregnyi gyerek és felnőtt gyűlt össze a falu főterén, a katonák is megszaporodtak, egy bőrkabátos tiszt az utcakereszteződés közepén állt, és észak felé irányította az özönszerűen érkező csapatokat.

A falusiak, tömör csoportokba verődve, szótlán kíváncsisággal szemlélték az átvonuló katonákat. Biztattam őket az éljenzésre, de erre csak a falábú szűcsmester volt hajlandó, sőt ő biztatás nélkül is éljenzett, de részeg hangját elnyomta az egyre sűrűsödő áradat.

Eszembe jutott a negyvenegyes bevonulás, amikor senkit se kellett lelkesedésre biztatni, mert akkor mindenki úgy érezte, hogy az igazi feltámadás érkezett el, s még azt a néhány gyanakvót is, akik inkább

sejtették, mint tudták, hogy cseberből vederbe estünk megint, még azokat is magával ragadta a nép mámore; eszembe jutott az a bevonulás, s most, hogy ezt a kíváncsi, riadt tömeget néztem, összeszorult a szívem.

Megszorítottam a hónom alatt a hegedűtokot.

– Jóska – hajoltam egyik gyerekhez –, szaladj el Birkás Tóni bátyádhoz, és mondd meg neki, jöjjön azonnal, hozza a hangszerét, én itt várom a leventeotthonban. Ő majd útközben beszél Molnár Jani bátyádnak.

Amikor megérkeztek öreg zenésztársaim, késő estig az Internacionálét próbáltuk. Tóni meg én tudtuk játszani, Janit kellett rá megtanítanunk. Nyitott ablaknál próbáltunk, sokan összegyűltek az ablak alatt, s kíváncsian hallgatóztak.

Tudtam, hogy a feleségem addig nem tér nyugovóra, míg haza nem érek. Fáradt és kedvetlen voltam. Nem is kedvetlen, hanem levert. A legvisszaszatlanabb az az ember, aki még okát se tudja szomorúságának. Ez az állapot szakadt most rám.

Asszonyom vörösre sírt szemekkel fogadott. Szoborrá merevedve ült a hintaszékében, reménytelenül bámult maga elé.

– Itt volt a Szódás Maca – mondta rögtön, ahogy beléptem. – Hozzám menekült. Könyörgött, hogy rejtsem el. Kidobtam.

– Jól tetted. Mit akart?

– Hogy rejtsem el. Letérdelt ide a lábam elé, csókolgatta a lábamat, én belerúgtam.

– Helyesen tetted.

– A lábam elé kúszott, mint egy féreg, összekulcsolta a kezét, és úgy rimázkodott. Natália néni, bújtasson el. Engedjem meg neki, hogy bebújhasson az ágyam alá.

– Mit akart ott a szerencsétlen?

– Előbb szépen mondtam neki: menj haza, és ha kopogtatnak az ajtódon a katonák, engedd be őket, és feküdj le velük. Ezt tetted még minden katonával, a németekkel is.

– Így volt, ezt mindenki tudja.

– Erre azt mondta, hogy nem megy haza, ha innen elkergetem, a kútba veti vagy felakasztja magát. Mondtam neki, hogy én nem bánom, de itt akkor se maradhatsz.

– Én kergettem volna el, ha itt érem.

– Azt mondtam neki, ha azonnal nem távozol, behívok az utcáról egy katonát, és megmondom neki, miféle vagy. Erre fogta magát, és elment.

– Jól tetted. Ne izgasd magad miatta.
– Milyen volt? – kérdezte aztán fáradt, de gyöngéd hangon.
– Átadtam nekik a virágot.
– Derék legények? Szépek?
– Fáradtak, de jókedvűek. Mikor átadtam nekik a csokrot, a vállukra emeltek.

– Mondtad nekik, mennyire vártam őket?
– Igen, megmondtam nekik.
– Kedvesek voltak?
– Nagyon hajlamosak a játékra.
– Eljátszottál nekik valamit?
– Azt gondolták, hogy fegyvert rejtegetek a hegedűtokban.
Fáradtan elmosolyodott. Aztán hirtelen megkeményedett az arca:
– Lehetséges, hogy még az ilyen Szódás Katik is irtóznak tőlük?
– Ne izgasd magad emiatt, szívem. Mindig csak rosszat hallottak róluk.
Az emberek nem tőlük félnek, hanem attól, amit magukkal hoztak. Azt meg mi sem tudjuk, milyen lesz.

Mintha egész nap vizsgálóbíró előtt álltam volna, olyan feszült, kimerült voltam. De mikor a feleségemet az ágyba segitettem, s magam is lepihentem, mégsem jött álom a szememre.

Gyötrelmes, amikor egy magamfajta öregember nem tud elaludni. Mégis úgy tettem, mintha aludnék, mozdulatlanul feküdtem.

Natáliám kezével megcsapkodta magán a dunyhát.

– Elhozhattál volna magaddal egy kiskatonát – mondta –, hogy legalább megérintsem. Volt közöttük szóke is? Kék szemű? Ugye, hogy a ruhájuknak rozszillata volt?

Hallgattam.

– Alszol?

Hallgattam, hadd higgye, hogy már alszom. Tudtam, ha egyszer ideérnek, eszébe jutnak a rozsmézők. Ezért várta őket annyira.

Furcsa az élet; elmúlt felettünk egy rég várt, izgalommal teli nap, s mégis milyen üres körülöttünk és bennünk minden. Boldog vagyok-e, hogy megértem ezt a napot? És Natáliám boldogabb-e? Hangtalanul sír melletttem. Tudom, most búcsúzik véglegesen az ő távoli rozsmezőitől. Most, amikor ideértek az övéi.

EZERSZÁZ (VI.)

BRASNYÓ ISTVÁN

V.

SARC

Fény udvara, Hold udvara: mialatt a ködölés a szemek láttára kiárad, s ennek góciából szólal a hírhozó, akinek útja megvonhatatlan, egyszeriben csak ott terem, helyszínek mindegyikén, és a hangja merő ezüst;

Megmerülve az ünnepi ezüstben, metsző igék pengenek, miként a kardpenge, amelynek tüzes markolatát Isten keze tartja, és mindenki belevész Isten látomásába, és behátrálva a hatalmas látomásba, mint a Mindenség teremtésébe, beszippantottan a megtestesülésbe, hogy végül ki-ki a maga helyére kerül, és ott él ezentúl az isteni határokon –

Csak csontjaiban marad az eredet jegye, halmozódik és keveredik, mintha lék támadna tőle az emlékezeten, és mindent elöntene a fényesség, kivette sarcát a jelenvalóra,

Építve árnyékát, amely mögé az éjszaka nagy és biztonságos tömbje húzódik, ott lappang napfordulók táján, lélegzetébe fojtva a hajnalokat, tél közeledtén mind mélyebb lélegzeteket véve, már nem zizzentve a rovarok szárnyát, csak a tüzeket lobbantja föl kilégzésével:

A tüzek ugyanarról a töről fakadnak nap mint nap, ahogy odébb és odébb viszik őket a vörös dolmányos tűzhordók, gondoskodván szakadatlan szent jelenlétükről,

A tűz oltárai a mindenünnen kivehető magaslatokon és jól látható helyeken, ahogy éjt nappallá téve vizlatnak a meg nem érkezettek után, terjedelmes távolságot tekintve át, útmutatóiként a meglévőnek, örök-kévalóság lidérces útmutatói . . .

Minden leendő történet a vassal veszi kezdetét, az acéllal, amelyet a napkelte kohóiban izzítanak, míg szinte ömleni nem kezd az ég peremén a kovácsok üllőjéig,

Mert mindig is élt ez a lángolás, szakadatlanul járta róla valamiféle szóbeszéd,

Ahogy a varázsigéket mondták a pusztai kohók felett, hogy a megigéztet levegőben az menjen végbe, amiért az áhítat lovai felkantározottan és felnyergelten ágaskodnak,

Már csak a feldíszített öltözetű lovasok hiányzanak, meg élükről a vezérek tolldíszes süvegei,

A fiatal nemzetségfők, akik sziklaként ülnek meg nyergük magasán, de hajlékonyak, miként a levantei kardvas

Hajszolva minden ízükben remegő lovaikat, melyekről az acél tajtékja szakad

Sós vizeken át, míg csak el nem jutnak az édes vizekig –

Az édes vizek partján a révek szélesen kitérülnek, és gázlók nyílnak a folyamágakban,

És a futó vizeken át könnyű az ügetés a dárdákból állított kapukon keresztül, miképpen a gondolat hídjain:

Szilárdak a semmiből épített hidak, melyek a pillanat pilléreire nyugszanak,

És a mohos túlpartot mostantól fölveri a lovak verejtékének szaga;

Ez szállong hosszan, és az esők sem képesek lemosni, nem enyészik el a lombok hullásával, s a szél is csak előbbre és előbbre sodorja,

Megüli a kőgörgetegeket, miként a világtójásban elhatalmasodott várakozás.

Sors és szerencse közén, ám nem arrafelé, amerre a kalmárok vontatják bivalyos szekereiket, súlyosakat, mintha kővel rakták volna meg valamennyit, vagy a mezopotámiai folyók közéről hozott nyers agyaggal,

Vajon ez lehet az a rejtelem, amit messze földről szállítanak, s amiből hasznukat nyerik,

Elvegyülve a fejedelmi szekerek sorában, melyeknek rakománya szín-arany, amit nemzetségek nemzetségei szedtek sarc fejében, hogy ennek gazdagaivá váltak,

És súlyosakká is, hogy lépteiket alig tartja meg a föld –

Sebes lovaik összeroskadnak alattuk a síkokon, mintha nehézség tört volna rájuk;

Nem lesz módjuk bejutni az újak országába, ahol a seregeket már más, újdonságú hív ragadja el, s a maguk vezérét akarják, aki az itt leszálló harmatot verejtékezi, és új táltosokat választ maga mellé, új vért ont a földre

És megigézhetetlen, nem érik el avult varázslatok és ráolvasások, és sátrát beragyogja a nap, belőle sugárzik a fényesség –

Származása a csodával határos, miként a fellegekig érő hegyek orma, melyek a magasságot nyesik,

S ezeken az ormokon lakozik a világ fölavatott madara, szemmel tartva a történeket, melyek igen hosszúra fognak nyúlni, és folyásuk előzőnli a távoli síkokat, követve az idő fokozatait,

Ezeket a folyamatokat töltik ki történéssel a sehonnan sem érkezett, immár szellemként itt lakozó messze lelkek,

Kiáltozván az estébe, jelenlétük vasát csörgetve, és vonszolva maguk után idomaik rémisztő árnyékát.

*

Hogy a világtörténelem kiaszott útjain meginduljon újra az áramlás, mély nyomokat tiporva a feledéstől befedett kerékvágásokban, szerteágazva, miként a növényzet indái, mintegy kutatva a hely őskortól halmozódó rejtelsei után,

A rejtelmekre jelenléttel adva meg a választ, kitöltve jelenléttel a meghasonlott ürességet, rangra emelve,

Fölrebbenve, miként a vadászólyom az őszi vadréce húzására, amely nyakát a szívárványba mártotta, s megérezvén a veszélyt, a szívárvány után kiáltoz –

E kiáltozás pókhálója, ahogy beszövi a mindegyre hátráló napszakot, s azután majd akadnak, akik bátorságot vesznek, hogy belegázoljanak, és lovuk szügyig merül az elveszett tartalomban, miként a levonult árvizekben:

Hogy itt az a mélység, amelybe még mindenki odaveszett,

Egész néptörzsek tűntek el beleszakadva, miként ha halott tenger szirtjeiről zuhantak volna alá elveszett medrű vizekbe,

Vagy az idő hullámai tették volna át őket egy másik értelmezésbe, behelyettesítve velük a pusztulás hangzását;

Valaki, aki kiért a téboly határait, és többé nem lelte a visszautat, mintha maguk alá temették volna az útvonalak, mintha még ma is egész seregek kóvályognának labirintusukban,

Kaptatva csak mindegyre előre, és sehová sem érkezve meg, és sötétedéssel táborot verve a reménytelenség gondolatában.

Ám most másféle elszántság üt rajta a reménytelenség hadrendjén, több irányból is dűlva a föltornyosult látszatot, bevenni igyekezvén fellegrvárát, és elragadni égi szekerét, s rajta valamennyi hozzája illően rangos vendégét!

*

Nyitottak a szélfúvás karámjai, amikor a hegyi hágókon át terelik a csordákat, s leereszkednek a dombvidékek alatti lapályokra, folyókanyarulatokba, ahogy a folyók érkeznek a zörgő sziklák közül, széjjelterítve vizüket megtorpant gleccserek medreiben, majd megalapozva a világ talaját, belevésve nevüket,

Kitárva medencék bejáratát, ahol számolatlanul jöhetnek át a számba sem vett idő tartományaiba

És mind tartanak valahová, sorsukat nevelő illúziók iránt, miközben még mindegyre tart a földtörténeti idő, agyagból és löszből dagasztott, keményre égetve, miként a mezopotámiai téglá,

A Bábeli Torony téglái, melyeket az Istenhez vezető lépcsőkbe építettek be:

És megérkezvén, visszhangzani kezdenek a néma ligetek, az árterek kiöntésében fölszisszennek a kígyók,

Mintha mindez egy rejtett világban történne, mely egyszeriben a napvilágra tárult, hogy a mondák révje a túlparton igaznak bizonyul –

Hogy ott voltaképpen a világ védelmező túlpartja kezdődik. Boldogasszony országa, melynek legelői sok járőföldnyire nyúlnak, és nincsenek akkora csordák, melyek ezek kifeszlett terjedelmében elszéledve nem férnének meg,

Éveken át érkehetnek a tulkok, a bivalyok, a ménesek, és számolatlanul a nyájak, szólhatnak a tulokszarv tülkök,

A rézszípek és a dobok, miként az ünnepeken,
Egybemosódva a távoli idő ős helyeken maradt ünnepeivel, ahogy az
álomból ébredő ünnepre ébredne: patadobajra és kurjongatásra, meg
a dobszó lüktetésére.

*

A kő- és csontfaragók, az oltárok ékesítői, lelkükben a pusztaságok
ölyűivel, beséivel, kabasólymaival és a bensejüket marcangoló griffel,

Az ötvösök, az aranyművesek meg a vasháromlábak kovácsolói a síma
föld örvénylőssé nőtt forgásában, valami véglegességet hozva létre,
látomásaikat teremtve, amelyekben végbemegy a jövő, és a tulajdon
erődfalaihoz koccan:

Szikla- és szálfapillérek támadnak a magasztosság házai alatt, sáncok
halmozódnak, miként a délibáb építkezése, de e rövid idő emberöltőknél
tartósabbá keményedik, amit képzelet sem képes fölülmúlni,

A rést az illeszkedés folytonosságán, amin már nincs áthatolás, annyira
szűkös. A repedés hajszála a hosszú üstökökből rian a messzeség jegén,
mutatva két világ széleit, a telő holdat szemben a fogyó holddal a
keletkezés homlokzatán.

Égi határozószók, amelyek gúzsba kötik, összebéklyózzák az égtájakat!
Az égi forrás csillagos nyűgét vonszolva kereng, s lettek, akik a létezésük
mellvédjeire támaszkodva nézik, akár a káprázatot:

Az e helyen fogantak már itt született ménjeiken; csupán fegyverzetük
való a túlvilágról, másból lett acélú fegyvereik a rejtelem műhelyeiből . . .

És a fadaragók acél szerszámai, melyek mindegyre ugyanazt a díszítést
vésik, az indák mintha testüket futnák be tetőtől talpig, ez a messi földből
fakadt érrendszer, ez a rejtelmes írás, amelynek sorsa, hogy jelentése
elégjen a feledésben, s értelme nélkül maradjon az általa alkotott látvány
burjánzása, e vájatok, ahogy alácsorognak a pusztulásba,

Szenteseik az ittlét talaját, miként a mélyből föltárt tárgyat, a lét tárgyát,
meg azokat, akik továbbadják.

Ahogy megszállva tart minden elevent, megragadva, megbabonázva,
kivéve közben a ráeső részt a sarcból,

Miként a gondolatot hengergeti a nyelvén, vagy miképp a kimondani sem érdemes szót, megnevezni sem fontos valakit, de az már ismeri a tulajdon nevét, tudatában van nevezete jelentőségének.

És fejedelmek vérfogta szablyája érkezik üzenetként, meg díszes tollú nyilak: ezeket a szablyákat hordozzák napokon át, váltott lovakon, melyeknek patadobaja a dobok bőréen visszhangzik tovább, és csak valahol a távolban ül el, ködülte vagy füstlepte látképként, mintha áldozatot mutatnának be, és érchangon kongana az áldozati edények belseje,

És a messzeség elfogadná áldozatukat, megnyílnának előtte a mindenség kapui, kitárná ékességét a fénylő mérhetetlen, és ki-ki újfent ezen a néven nevezné magát, ezzel illetné lényét, ez lenne lelkében a közös nevező –

A fejedelem, ahogy magas lovára száll, miként fellegre telepedne, melynek kétfelől zabláját markolják, s kísérete akként veszi körül, mint viharzás, mely hamarosan túlméretezettnek tűnő tágasságot tarol, megdermesztve a napvilágot, elsápasztva a tükröződést, port rúgva idegen tetemek szeme közé:

E zabolátlanság is felhánytorgatja, mily kevés az irgalom az előzőnlött világban, irgalmatlanság keményíti a szívet, irgalmatlanság és kegyetlenség, mely érkezében kicsap egészen az Óperenciás-tenger partjára, s ahol a kettő találkozik, gályák bordái recsegnek, ekként reccsen a csatabárd éle alatt a csont, mielőtt megfúvatnák a kürtöket, és mindenki eszeveszetten megfutna, miként a nyomában vágató tenger elől a belőle születő:

El a világosságtól, majd ismét szembe vele, ahogy a fény csatája folyik a villózó fegyverekkel, árnyak hadái és a fényességé, majd váltakozva, ahogy befogni igyekeznek egymást, felülkerekedni és legyűrni, és mindez mit sem számít az idő mentében, alig méltó egyébre elhallgatásnál. Nagy és világraszóló fenséges csatákat csak a pillanat tud méltányosan eldönteni.

Hogy milyen is a fém íze, amitől az idegen látóhatár borzolódik.

A fejedelem, aki elfoglalja helyét az egyedül levők között.

Akinek arca leírhatatlan és kifürkészhetetlen, nem mindenkori arc. Arcát nem viseli, arcát csak megidézni lehet, de megközelíteni nem. Hangja a kürtöké, és ércesebb a kürtökénél is, amikor csillogva felhar-sannak, és áthatóbb a tábori sípnál.

Akit felemlegetnek idegen írásokban, más és más néven nevezve, mintha neve megjegyezhetetlen lenne, vagy az írásban a sor végén már nem is ugyanarról a fejedelemről lenne szó, mint akiról a sor elején kezdtek beszélni,

Mintha alakja árnyékot vetne az idegen pergamenen, s ez a hosszára nyúlt árnyék mondaná fel történetét, amelynek elsorolása közben a betűket rovónak torkán akadt a szó –

Csak a törzsfők, akik szemtől szemben álltak vele, viselték el tekintetét, amely olyan, mint amikor a vasat edzik vagy az acélt szikráztatják, emberfej formájú, lángoló égi kő, mennykő, de fagyos tűzű, inkább a dermedés lesz úrrá a környezetén, higgadság, ami fegyverre készlet, és ő a bíró, és benne fogan a gondolat, mellyel szemben nem születik ellenvélemény, és nem merészkedik megállni a lábán ellenszegülés:

Jelenléte magasabb elszántságát mutatja, arra utal, mint egyedüli kincsre, amelyet birtokol, miként mindenén fölülálló birtokló, aki hamarosan megérkezik,

Miután évek sorát töltötte úton, és bármerre is vezessen útja Sarkeltől Bászráig, az út végső céljaként mégis ez a hely élt, ahogy az emlékezetből merülne föl, és nyomban nyergelni kellene a feléje vezető útra, bárhol is érje az időpont a népességet.

Különben is az idő letáborozott valahol, bevárni az alája eső valamennyi fegyverest, s az idő a fejedelem szemében méri magát, ehhez igazodnak a seregek szárnyai, s a kelet hátából gyülekező utóvéd a szekérhajtókkal és a baromterelőkkal, meg mindenféle másvilági seregletekkel, boncokkal és fellegoszlatókkal, napimádókkal –

Tart az emlékezet megsarcolása, a mondák szaván fogása, az egykor már végbement cselekmény fölelevenítése hadrendek oszlopaiban, míg csak ki nem tárulnak kétfelől a szárnycsapatok a táltosok tanácsa nyomán, akik révületükben már látták az ütközetek kimenetelét és szóltak a csaták túlélőivel,

Bizonyosak a jövendő felől, s hogy ragály sem tör a seregekre, a maguk látomására igyekeznek téríteni a fejedelmet, mutatván neki a fényességet, a jó jeleket, amelyekről a belekből jósolók is szólnak, és bemutatják égőáldozataikat,

És a varázslók is egyöntetűen nagy kiterjedések tágasságát érzik bensőjükben, mígnem a fejedelmet is szárnyára nem emeli az eluralkodott hangulat, mire rivallva nekilendülnek a nemzetségek, mintha újfent hun kor köszöntene be, feltörve az idő sóvárgásának mélyéről, mintha szorongatottságból törne ki;

Ős kutak torka ellené az eltemetett lovasokat, akik nyirkos agyagtól csatakosak, mintha csak e percre várt volna bennük a cselekvés tudománya,

Sohasem látott és ki sem látta seregek az előcsapatok élén, mintha boszorkányos és megbabonázott földrészek vándorlása vette volna kezdetét, egész népességüké, miként újjászülető vágy, a fejedelem fényes sósóvárgása az égboltot mintázó sátrából, az érinthetetlen teste hevítette vágy, amely már az útba eső ligetekben szunnyadozik,

A ragyogás, melynek hírért a vezérek hordozzák, még kifaragatlan jade-szobrokként, melyeknek tömbjeiből csak utólag bontakozik ki a fejedelemalak, a csillámlás itteni levegő csiszolta simasága, a szél sodorta homokszemek meteoritkarcolásaival,

A jade-tömbök, melyeket tutajosok vontattak fölfelé a sebes hegyi folyókon, a víz sodrásától tisztára koptatottan, majd a folyók forrásától fölfelé tovább vonszolták tutajjaikat a szárazon, idők hosszán át, amíg elértek e helyre, s most jutalmukat várják, hogy maguk is részesüljenek a sarcból mint felsőbb adományból, amit a fejedelem osztogat:

A fejedelem mintha imádkozna. Imája sokágú buzogányként sújt le aranyat öklendező málhákra, a pénzverők vastökéjére, mintha csapásai-val a maga pénzét verné, de nem az ő képmása rajzolódik a dénárookra: ez a rettenetes tét, a hazatérés képe!

Valaki idegen jelenik meg a szemek előtt a sátor nyílásában, idegen öltözékében, és talpa alatt a szőnyeg is idegen, ahogy megérkezett, és ahol megáll.

(Folytatjuk)

CSÚROGON SZÜLETTEM (III.)

M E L L Á R L A J O S

Kurányi öregapámat Újvidékre vitték prosztatabetegsége miatt a kórházba megműteni. Sajnos késő volt, nem tudta túlélni a műtétet. Apám éjjel lovaskocsival hozta haza Újvidékről, két fiatal csikóval. Az egész család virrasztva várta. Temetésén nagyon sokan voltak. A koporsóján ez állt: Kurányi József, élt 56 évet. A csúrogi temetőben többször voltam gyerekkoromban, mikor a rokonságból valakit temettek, meg akkor is, mikor a sírköveken a feliratokat arany- vagy ezüsthésszel kellett felújítani. Nemcsak Kurányi öregapám sírkövét szoktam felújítani, hanem felkerestem Mellár öregapám és Mellár dédöregapám sírját is, és a sírköveken felújítottam a nevüket. A sírköveken néztem a feliratokat, hogyan vannak a kőbe vésve, érdekelt, milyen szerszámmal vésik a díszes betűket a kemény kőbe. Azt is láttam, hogy vannak sírkövek, melyek olyan öregek, hogy a neveket már nem lehet elolvasni.

Kurányi öregapám halála után a birtokot szét kellett osztani az örökösök között, amennyire csak lehetett, igazságosan. A leánygyerekek három-három hold földet kaptak, a fiúk pedig négy holdat. Az idősebb fiú Márton bátyám volt, aki a házban maradt nagyanyámmal és a lányokkal, akik még nem mentek férjhez vagy még kiskorúak voltak, meg a Pista nagybátyám, aki még fiatal legény volt.

Édesanyám húga, Julcsa nenám, Gyuri sógorunk párja is megkapta a három föld örökséget, csak a földet nem tudták megművelni segítség nélkül. A géplakatos sógoromnak nehezeére esett az aratás, nem szokta

meg a tűző napot. Apámmal úgy egyeztek meg, hogy vesznek közösen egy cséplőgépet. Apám miattam is beleegyezett a vételbe, mert tudta, hogy nagyon szeretem a gépeket. Vettek egy nagy, tíz lóerős Marschal magánjáró gőzgépet cséplővel és elevátorral, vagyis teljes fölszereléssel. Ennek nagyon örültem. A Gyuri sógorom végezte rajta a nagyjavítást. Tizenkét éves lehettem, de minden áldott nap ott voltam, amíg csak a nagyjavítás tartott. Sógorom a gépet segédjével, Tót Palival szétszedte, a tűzhely részét teljesen kicserélte. Az új tűzhely készítéséhez, a szegcseléshez szükséges nittszögeket megfelelő szerszámmal én csináltam. A rozsdás géprészek csiszolásán és tisztításán kívül tanulmányoztam a gőzgép működését. Amikor a gőzgép lendítőkereke egy irányban halad, hogyan lehet a váltóval visszafelé fordítani, evvel biztosítani, hogy a gőzgép előre és hátra is haladhasson, vagyis a váltókar (a kulissza), milyen alapon működik. Hogyan lesz az egyenletes fordulat gyorsaságának a biztosítása hullámzó megterhelés alatt. A felhalmozott gőzfeszültség szabályozása biztonsági szelepekkel. Ezeket a dolgokat Gyuri sógorom nemcsak megmutatta, hanem működésüket is megmagyarázta. A nagyjavítás után a gépet befestettük, olyan lett, mintha akkor érkezett volna a gyárból.

A Görbe utcában a rokonság tudta, hogy apám cséplőgépet vásárolt Gyuri sógorral felesben. Még a nagyjavításkor vállalták a rokonok, hogy össze fogják állítani a cséplőgéphez a megfelelő csoportot. Rokonainknak nem volt nehéz összeállítaniuk a csoportot, mert már valamennyien dolgoztak cséplőgépnél, mindegyikük olyan munkaerő volt, hogy bármelyik cséplőgép-tulajdonos angazsálta volna őket. Bakai Vince és Urbán Sándor sógor kitűnő etetők voltak, jól tudták, hogyan kell a két karjukkal a búzakévéét széttárni, mint mikor a pap misézés közben karjait kitárja, szent áldást adván a hívőknek. (Igaz, az is fontos munka, mikor a pap karjait kitárja, csak sokkal könnyebb.) Az etetők munkáját meg tudtam ítélni, ha nem is néztem őket. Ha az etető nem tárta szét egyenletesen a búzakévéét, akkor a cséplődobból hangosabb, akadozó bűgás hallatszott, de a gőzkazán hullámzó pufogásából is meg lehetett ítélni az etetők munkáját. Akkoriban a szalmára is nagy szükség volt, kellett az istállóban a lovak és tehének alá alomnak, ebből lett a jó minőségű istállótrágya, de a banyakemence fűtéséhez is fel lehetett

használni. A parasztgazdák nagyon odafigyeltek, hogyan rakják a szalmakazlat, mert annak nem volt szabad beáznia, meg a viharban is biztonságosan kellett állnia. A szalmakazal rakásához Fejős Antal sógorunk nagyon értett, tehát jó munkaező volt. Sorolhatnám a többieket is, akik a cséplőgépnél dolgoztak. Cséplőgépnél nem volt könnyű dolgozni, a tűző napon, melegben, porban, főleg a pelvahordó lányoknak pirkadástól sötétedésig.

A cséplőgép-tulajdonosok leginkább a lecsépelet búzamennyiség után nyolc vagy tíz százalékot kaptak. Nyolc százalékot, ha a parasztgazda kosztot adott, vagy tíz százalékot, ha a munkások saját kosztjukon voltak. Csúrogon nagyon sok cséplőgép volt, vetélkedés is volt közöttük, mert volt, aki hét százalékért csépelet. A szerb vagy a magyar búzagazdát nem érdekelte, hogy a cséplőgép tulajdonosa magyar vagy szerb, a fő az volt, hogy a szalmában minél kevesebb búzaszem maradjon, a szalmakazal kifogástalanul legyen megrakva. Maguk után mindent rendben hagyjanak.

Az idénymunkákra vagy egyéb munkára egyénenként egyezkedett a munkás és a munkáltató. A nagyobb munkákra, ahol sok munkásra volt szükség – a csatornák vagy töltések építéséhez, búzaraktári munkákra, búzát forgatni, szelelni, zsákokba rakni és a teli zsákokat a kocsikra vállon kihordani –, mindezekre a munkákra leginkább a bandagazda szokta a munkásokat toborozni, a munkáltatóval egyezkedni. A munkások is panaszaikkal hozzá fordultak. A kubikosmunka nem volt könnyű munka, ma már sokan nem tudják, miből is állt ez a nehéz munka. Egy köbméter föld kiásva 16 talicska föld, de rendszeren, csapósan megrakva; fosznideszkákon leginkább felfelé kellett tolni. A zsákolás sem volt könnyű dolog, mert nemcsak ötven- vagy hatvankilós zsákokat kellett vállon vinni, mert voltak zsákok, melyek nyolcvan kilót nyomtak, ezeket nem tudom miért, zsidó zsákoknak nevezték. Azokat pedig, akiknek kocsijuk meg lovuk volt, és a gabonát fuvarozták, vágányosoknak hívták. A rokonok közül sokan ilyen nehéz fizikai munkát végeztek, e nehéz munkákhoz megfelelő mennyiségű kalóriára van szüksége a szervezetnek. Tudok esetet, mikor a zsákoló férjnek a felesége ebédet hozott, és magával hozta két kisgyerekét. A gyerekek meglátták, hogy apjuk ételében hús is van, sírva kértek belőle. Az apa nem tudta, mit tegyen, neki is hullottak a könnyei.

Nem volt nagyon kilátás az életen könnyíteni, hisz nem lehet egy életen át zsákot hordani vagy a kubikostalicskát tolni. A gazdasági krízis mindjobban érezte hatását. Valamit tenni kellett. De mit? Sokan azon gondolkodtak és vitakoztak, hogyan lehetne valahová akár csak ideglenesen elköltözni, a család életén könnyíteni.

Ilyen szándékkal nemcsak kubikos, zsákoló, földtelen szegény ember hagyta el Csúrogot, hanem olyanok is, akik nem látták biztosítva a jövőjüket, vagy más körülmények között könnyebb előrehaladást reméltek. Eleinte kevesen vándoroltak el, majd amikor azok visszajelezték, többen nekibátorodtak elköltözni vagy elvándorolni Csúrogról. Akik több hullámban Baranyába mentek, azok elköltöztek. Akik a tengeren túlra, Argentínába, Brazíliába vagy Kanadába mentek, elvándoroltak Csúrogról. Voltak olyan csoportok, amelyek már Csúrogon elkezdték a spanyol nyelvet tanulni, hogy később könnyebben beilleszkedjenek az új környezetbe.

Csúrog községnek a vasútállomáson túl nagy legelője volt. A csordás naponta oda hajtotta ki a faluból a teheneket. A kanász a disznókat korán reggel kihajtotta, a faluban sallangos, karikás ostorával nagyokat durrantva jelezte jövetelét. Most, hogy ezeket a sorokat írom, hirtelen nem tudom, reggel melyikük hajtott előbb a legelőre, a kanász-e vagy a csordás. Ekkor eszembe jutott egy dalocska, melyet egy selypítő kislány énekelgetett, mielőtt a disznót kihajtotta. Anyám többször jókedvében énekelgette, a dallamát is tudom: „Mindár durod a kanász, mindár teverök neki, mindár kihajtom ütet.” Persze, a kanász hajtott ki előbb. A tehenet előbb meg kellett reggel fejni, és csak utána lehetett a legelőre kihajtani. Amíg apám a lovak körül végzelődött, addig anyám a tehenet kihajtotta a sarokra, mert már messziről hallható volt a kürt, mellyel a csordás jelezte jövetelét. A legeltetésért fizetni kellett bizonyos összeget, meg a csordásnak is. A tehén tulajdonosának érdeke volt, hogy a csordás megfigyelje, hogy a tehene mikor folytatott, és ezt jelentse a tehén gazdájának. A csordás ezt szívesen megtette, mert ezért pénzt kapott. A csúrogi községnek volt bikaistállója is, ahol a bikák állatorvos ellenőrzése alatt voltak, és ezeket a bikákat terelték a legelőre a tehén-csordába.

Tavasszal a legeltetés kezdetén a tehenet este meg kellett várni és hazahajtani, de később már egyedül is haza tudott menni. Ugyanúgy a disznók is. A szoptatók kocákat a kanász délben hazaengedte, és azok sietve, az emlői megtelve, jobbra-balra himbálódzva, mentek kicsinyeket megszoztatni.

Csúrog községnek volt még egy nagy területű rétje magas töltéssel és kanálisokkal, melyet a Tisza szabályozásával ragadtak el a folyótól. A rétben is volt legelő. A rétet Csúrog község árverésen adta árendába a föld nélküli szegény embereknek, legyen az szerb vagy magyar. Tudom, hogy a nép valami földreformot is remélt. Földet azok kaptak, akik önkéntesen harcoltak a szerbek oldalán az első világháborúban. Ezek voltak a dobrovoljacok. Akkoriban olyan hírek is keringtek, hogy voltak, akik csak a kukoricásban bujkáltak, de nem harcoltak. Ezek voltak a katonaszökevények, akik az osztrák–magyar hadseregből meglógtak. Ők volt a lógósok. Sajnos, történtek olyan esetek is, mikor a kapott földet a dobrovoljac egyik vasárnap az egyik föld nélküli magyarnak adta ki árendába, a következő vasárnap pedig egy másiknak. Az előállt helyzetet maguk között kellett elintézni, kiegyezni. Édesapám nagyon jól tudta, hogy az egyéni sérelmek miatt nem szabad az egész népet okolni. Az általánosítás fogalma borzalmas következménnyel járhat, erre nagyon sok példát lehetne felsorolni, amikor egy személy bűne miatt több száznak vagy ezernek kell bűnhődnie vagy meghalnia.

(Folytatjuk)

AZ ÉSZAKI FAL (VII.)

Regény

DRAGAN VELIKIĆ

21.

James Joyce, a Berlitz-iskola fiatal tanára, hátát a píneafa törzséhez támasztva álldogált a februári alkonyatban. A fák vetette árnyékok lassan tovakúsztak a Citadella meredélyein.

Háromszor hetente, órák után, felkaptatva a Szent István-feljárón jön ki ide, a Castello-hegyen épült erődítmény aljába. Azon az oldalon, amely az amfiteátrumra meg a Vale Lunge zöldellő bozótosára néz, némileg kimagasodva a környező növényzetből, egy magányos píneafa áll. Az ifjú dublini ez alatt a pínea alatt pöfékel, és – miközben körbejártatva tekintetét a kikötőn meg a hullámtörő gát mögött magasodó dombkaréjon – rövidlátó szemét pihenteti. James úgy érzi, a pínea jóságos lombkoronája, fűszeres, kesernyés illata valamiféle mesebeli csodaernyőként borul fölébe és nyújt védelmet ebben az unalmas városban, ahová a véletlen szeszélye sodorta kettejüket.

Itt, Dél-Isztriában, már néhány hete tart a téli tavaszidő, és Joyce tanár úr fegyelmezett őrszemként várja be a rövid téli alkonyulatot kijelölt posztján, a De Vill építette erőd lábánál. Esténként olaszórákat vesz lakásadójánál és barátjánál, Alexandar Francini Bruninál, éjszaka pedig az ágyán elnyújtózva ír.

Arról a helyről, ahol azon a februári napon, a píneafához támaszkodva áll, belátni azoknak a házaknak a belső udvaraiba, amelyek a Castropolis körkörös gyűrűjét alkotó utolsó házsorhoz tartoznak. A szerény villák homlokzata mögött osztrák katonatisztek és családjuk egyhangú élete

bújik meg. A vár felől nézve ezek a kincstári villák szűk kis udvarokkal, fáskamrákkal és veteményeskertekkel tárulkoznak fel.

Ezen a februári délutánon az ifjú dublini nyugtalan. A római színház hatalmas kőtömbjeihez támaszkodva három fiatal nő sütkérezik, mint a gyík a napon. Körülöttük egy csapat gyerek, a római színház föltárt sáncaiban futkároznak vagy lezúdulnak a várfal aljában kezdődő meredélyen. Onnan, ahol áll, az ifjú dublini, rövidlátó lévén, nem látja tisztán az arcokat, a kellemes délutánra felöltött könnyű ruhadarabok alatt azonban fiatalosan telt idomokat sejt.

Elindult a lejtős úton, majd – mivel egy frissen kivágott fa fehér tuskója megragadta figyelmét –, hirtelen megtorpant. Ujját a világos felülethez érintve számolta meg az évgyűrűket. Egy-két hónappal ezelőtt itt fa nőtt. S mit sem törődve a nők kíváncsi pillantásaival, letelepedett a tönkre. Innen nézve módosult a látókör. Most kedvezőbb szögben látta a várnegyed gyűrűsen sorakozó egyszerű villáinak belső udvarait. Sőt azokat a női arcokat is, melyeket lopva megfigyelt, most tisztábban látta. Egyikük, neki úgy tűnt, a legfiatalabbik, a többiektől egy kissé félrevonulva ült a kövön, úgy, mint aki nem vesz részt a másik két barátnő élénk társalgásában. Az általuk beszélt olaszból a dublini fiú alig-alig értett valamit is, noha az utóbbi hetekben igencsak törekedett, hogy izriai nyelvjárásban beszélgesse Bruni úrral.

A hozzá legközelebb álló nő arcán zavartságot fedezett fel. Úgy tetszett, közömbösséget próbál színlelni. A teste többször egymás után elvált az átmelegedett kőtömbtől, majd odakiáltott valamit a meredélyen fölfelé szuszogó kisfiúnak. S mindannyiszor, amikor visszaereszkedett a kőre, pillantásával végigsuhintott a fiatalemberen, aki odafönt ücsörög egy tönkön, és cigarettázik.

Fenyőillat és tengerszag, az est közelsége, meg a Nap, amely perceken belül leáldozik majd a kikötőgát mögött – mindettől megittasult a dublini fiatalember. Honnan, honnan nem, egyszerre a felesége szuszogását is hallani vélte, akinek hasa, bizony, már úgy domborodik, akár a várhegy.

Szégyenlősen a hatalmas kőtömbök irányába pislantott. A fiatal nő tekintete most szárnyakat adott gondolatainak, amiképpen szárnyra kapnak Nóra kerekded idomaitól, teltségétől, melybe kezével beletúr. Érezte, a szeme megnedvesedett a vágtyól, hogy eggyé váljon a kövel, amelyen annak a nőnek a fehér tenyere végigsiklik. A másik két kismama addigra már eltávolodott, összeteretlék a hegyoldalban futkározó gye-

rekeiket, majd lassú léptekkel megindultak a régészeti múzeum felé vezető sétányon. Amikor aztán a legfiatalabbik is indulásra készült, tekintete megpihent az idegenen, aki a tuskón üldögélve pöfékel. Néhány pillanatig farkasszemet néztek egymással, a legvégén a nő elmosolyodott.

A fiatalember elnézett a feje fölött, a derült téli égen egy élesen kirajzolódó felhőrongy úszott a bórafiók szellőkéseitől sodortatva. Amikor pedig újra lebecsátotta tekintetét, a lány már sietve szedte lábait, hogy utolérje barátnőit meg a gyerekeket.

De hiszen ő sántít, rebegte fájdalmasan a fiú.

A lány nem nézett vissza többé, egy darabig csak a furán le-föl mozgó feje látszott a magas kőtömbök szegélye fölött, mielőtt – a távolság miatt most már jócskán megkisebbedve – tetőtől talpig egész mivoltában megmutakozott volna.

A dublini fiatalember lesétált a várhegyről. A sánta lány látványától megindultan, betért a Korzón egy vendéglőbe, s lehajtott két pohár malváziát. Amikor hazaért, Nóra már készítette a vacsorát. Közölte vele, hogy Amalija Globočnik éppen hogy csak elment.

James legyintett.

Hol voltál? – kérdezte Nóra.

A várhegyen. Ott csend van, s zavartalanul nézhetek a közeledő napok elébe.

S mit látsz?

Hajóutakat látok, sóhajtott a James. – Mi kalózkodunk, s egy napon megleljük szigetünket.

Nóra szótlanul rámeredt.

Azt a sovány utast is látom a trieszti kikötőben, aki a móló túlsó felén állt a sorban, azt az embert, akit biztosan rég elfelejtettél. Ez az illető Argentínába utazott, merthogy az útbaigazító táblán az állt, hogy Buenos Aires. A hajó neve meg Gibraltár volt.

Gibraltárnak hívták? Nahát, akárcsak a galwayi halpiacot! – vetette közbe Nóra.

Megérezte, hogy James mikor fog kimenni a konyhába borért. Néhány pohár után gondolataiba mélyed, majd az ágyon elnyúlva késő éjszakáig ír.

Ezen az éjszakán pedig a fiatal dublini felvázolta a Castropolis csigamenetes körútja mentén sorakozó szerény villák lakóinak kontúrjait. Elaltatta a gyerekeket, a fiatal kismamákat pedig (vagy az apróságok

gouvernante-jai voltak ők?) átengedte a széles heverőkön kélő nyugtalanságoknak. A nyomába eredt annak a fellegnek, amely a jó időt hozó anticiklon gondos védőszárnyain repül városok és mezőségek fölött, a kis felhőnek, mely Közép-Európa terein, puszták és tanyák, lusta, alföldi folyók fölött bolyong.

Az aranylő kalász tengerként hullámszik. James az óceán neszeit füleli a Nóra hólyagjából érkező vékony vízsugárban, amely a porcelánedénybe csorog. Majd pedig amikor az asszony visszamászik az ágyba, egypár csók után mindketten a vágy tüzeiben égnek. Miközben Nóra testét karolja, ugyanazt a melegséget érzi, amely a verőfényes késő délutánon a hajdani római színház kövéből áradt ott, a Castello tövében. A tenyere felfedezőútra indult Nóra bőrén, s közben összeforr azzal a tenyérrel, amely a kötömb egyenetlen felületén siklik tova.

S nem gondolkozik többé, hanem átengedi magát a szerelmi aktusban megfeszülő test pihegésének, mely elsodorja, mint az óceán, s úgy susog, mint a Valcano-öböl vize.

Ez a test itt, alatta, az egyedül valóságos. Benne lüktet Írország minden öble, Írországé, amely azzal, hogy elutaztak a North Wall-i állomásról, végképp eltávolodott. Ebben a testben csírázik az általa elhintett mag, az a szál, melyet jómaga is fonogatott azoktól a hősi időktől fogva, amikor az ő Szigete ködbe-esőbe burkolódzott. Ultima Thule. Ebben a testben, mely hajóként ring, a várbeli fiatal nő bicegése is benne lüktetett azon az éjszakán, azok a fehérlőn kivillanó bokák, melyek rövidlátó szemét melengették a hűvösödő alkonyatban, anélkül, hogy az arc egyetlen hajlata, egyetlen rezdülése is elhomályosult volna emlékezetében.

A piactér felől részeg tengerészek ordibálása hallatszott, ámbár közönséges csavargók is lehettek, akiket valamerre a San Michele-hegy felé vitt el a bizonytalan lábuk.

22.

Amikor augusztus közepén Rita hazaérkezett a portugáliai nyaralásról, felhívta Olgát.

Tibor elfoglaltsága miatt nem maradhattunk tovább, magyarázta Rita.

Másnapra találkát beszéltek meg a Hummel kávézóban, mert Olgának éppen egy Josefstädter utcai sétára szottyant kedve.

Mint jelent németül a „hummel”? – kérdezte Olga mindjárt azután, hogy üdvözölte barátnőjét, aki az ablak melletti szeparében már várta.

Ez a családneve a café tulajdonosának, egyébként maga a szó, németül, dongót jelent.

Olga elnevelte magát. Majd Portugáliáról kezdte faggatni Ritát, oda ugyanis egyszer ő is el szeretne jutni.

Azt a helységet, ahol nyaraltunk – mondta Rita –, még alig-alig érintette meg a turizmus. Az Atlanti-óceán partvidéke itt szelíd, sok a halász, s nem olyan zajos, mint a spanyol strandok. A jövő nyáron is Portugáliába megyünk.

Portugália számomra Fernando Pessoaával, kedvenc költőmmel azonos. Nem olvastam, jegyezte meg Rita.

Pessoa – hát az valami csodálatos. Nem egy, hanem tíz költő szorult a bőrébe. Feltétlenül szerezd meg a könyveit.

Álnév alatt írt?

Igen, de ezzel még keveset mondtunk. Egyszerűen polifón alkat volt, egy személyben több életrajzot és költői sorsot élt meg.

Ebben a cafében, ki tudja, talán éppen ennél az asztalnál ült több mint harminc évvel ezelőtt az én Pavle bácsikám – folytatta Olga némi tünődés után. – Itt lakott a közelben. Én meg éppen csak hogy világra jöttem. Azt az időt olyannak képzelem, mint amilyen *A harmadik ember* című film hangulata.

A film mindent vattázva ábrázol, vélekedett Rita. – Gyerek voltam, s csak a romokra, romokra emlékszem. Mintha egész Bécs fekete-fehér filmkockákká állt volna össze. Annyira kevés színfoltra emlékszem, pedig hát mi nem éltünk rosszul. Márta nagymama rengeteg művészi festményt örökölt a második férjétől, ebből a vagyonból csipegettünk éveken át.

Márta mama később magára maradt, folytatta Rita. – Ügyesen úgy rendszabályozta a családi látogatások és viselkedés rituáléit, ahogyan neki megfelelt. S már csak késő öregkorában igényelte újra, hogy ne legyen egyedül. Házat vett a Hitzingben, ahhoz a lakáshoz közel, ahol tíz-egynéhány évig lakott, így aztán újból egy fedél alá kerültünk. A nagyanyám sokat jelentett nekem a serdülés éveiben. Szerelmi nyavalygásaimban mindig azt mondogatta, hogy a hosszú és gazdag élethez

fiatal korban megélt viharok kellenek. Egyedül a vereségek hoznak megkönnyebbülést és adnak erőt a továbbéléshez. Mindig lenyűgöztek az olyan emberek, akik éveket töltöttek a haláltáborokban – márpedig jó néhányat ismertem közülük –, s mégsem tanultak meg gyűlölni, ellenkezőleg, csodálatos lelki békesség és az embertársaik iránti szeretet áradt belőlük. Csak a szembogaruk, a hamuszín szembogaruk árulkodott róluk.

Rita ezután azt ajánlotta, hogy ebédeljenek együtt. Bort rendeltek, és átengedték magukat a félig üres café csendjének.

Az az úr ott a sarokban – szólta Rita, s fejével arrafelé intett –, a mi ismert írónk, Milo Dor.

A tietek? – csodálkozott Olga. – De hiszen Belgrádban nőtt fel. Nemrégiben olvastam az emlékiratait.

De fordításban? – kérdezte Rita. – Na látod, tehát egy osztrák szerzőt olvastál.

A bortól felhevülve, a jó ebéd után, a két nő beszélgetése lassanként eltávolodott Marthe Koppeans és Pavle bácsi árnyalakjától, ehelyett a tulajdon férjeik valóságos alakjára összpontosult.

A kávéházi szegletben ülő úr, Milo Dor író, futó pillantást vetve rájuk, most lassú, kimért léptekkel elhaladt a két hölgy előtt, és távozott.

A beszélgetés során Rita többször is célzott arra, hogy Tibor, bizony, hajlamos a kisded flörtökre.

Köztünk hasonló korkülönbség van, mint tiközöttetek, csakhogy ez esetben az ő javára, mondta Rita. – Azt hiszem, mindig is csalt, anélkül, hogy kalandjai miatt a legkevésbé is zavartatta volna magát. Tibor egyszerűen szerelmes természetű lény, s bár felületes széltozó, de azért monogám férfi.

Rita cigarettára gyújtott, kifújta a füstöt, azután mélyen Olga szemébe nézve megkérdezte, nem untatja talán?

A legkevésbé sem, felelte Olga.

Egy gyermektelen házasság nem is lehet boldogabb. Hát ti?

Szeretnénk gyereket, egy nálam megállapított rendellenesség miatt azonban még mindig nem sikerült összehozni.

Tetszel Tibornak, nagyon, mondta Rita. – Többször is kijelentette, hogy szívesen kikezdené veled. Egyedül az tartja vissza, hogy Andrej felesége vagy.

Olga elnevette magát. Hogy Tibor vonzódik hozzá, azt sejtette már, most azonban Rita megjegyzése úgy szakadt rá, mint a pókháló. Mit akar Rita? Eleve meg akarja akadályozni a lehetséges flörtöt? S tényleg azt hiszi, hogy jóképű uracskája annyira ellenállhatatlan? Rita Tóth fölényes biztonsága egyszeriben megingott, s Olga szánakozást érzett. Megtörténhet, hogy egyszer majd az ő életét is hanyag könnyedséggel megszabott rituálék határolják be.

Ebéd után sétáltak egyet a Józsefvárosban. Rita taxit hívott, Olga pedig gyalogszerrel vágott neki a Mariahilfer utcának. Egész idő alatt Rita mondatának ragacos nyomaival küszködött. Tibor sohasem jelentett neki többet, mint akármelyik fogkrémreklám.

Amikor este hét után betoppant Andrej, Olga már az előszobában cuppanós csókkal fogadta.

Ki tudja, miért, vajon a kimerültség miatt, vagy azért, mert fölvaltotta az ötödik x-et, Andrej úgy tekintett Olgára, mint egy erődítményre, amely lenyűgöz falainak vastagságával és bástyáinak szépségével. Ámbár szerelmi életük a rutin biztonságos mezsgyéi között zajlott, Andrej mégis megsejtette, hogy Olga változatosságra vágyik, hogy ezt a korridort nem tartja véglegesnek. Az utóbbi időben új meg új testhelyzeteket indítványozott, változtatni szeretett volna a kettejük rituáléin. S egyre pihentebben kelt fel az ágyból.

Andrej a tankönyvekben és egyetemi jegyzeteiben lelte meg biztonságos menedékét, annak az embernek a pihenőhelyét, aki elegendő erőt érzett ahhoz, hogy új életet kezdjen egy ismeretlen városban, viszont elegendőképpen gyanakvó is volt, s ezért felesége érett nőiességében megsejdtett egy olyan esetleges pályamódosulást, amelyet lehetetlen biztonsággal előrelátni.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ 1996

A SZIRMAI-DÍJAS SZATHMÁRI

T O L N A I O T T Ó

Laudációmban Szathmári István egy (egyetlenegy) mondatát szeretném körüljárni. Körülutazni, pontosabban. Hiszen az opus valójában nem más, mint egy összefüggő útinapló. Atomizált szavak hullámmozgása (akárha hosszúverset olvasnánk), amit a nagyapa Dél-Amerikából hozott szőnyege indít el, hoz mozgásba (indukál). Ez a kis, méterszer feles szőnyeg szinte minden írásában felbukkan (magam is jól ismerem, szabadkai és pesti lakásának meghatározó díszje): egyrészt szövegszervező (-szövő), másrészt az elevációt beindító, afféle egzotikus repülőszőnyeg szerepe van. Első két könyve valójában e szőnyeg után való nyomozásként is olvasható. Honnan került Szabadkára? Hová repülhetünk egy ilyen egzotikus szőnyegen? A szőnyeget Szabadkára hozó nagyapa, aki mindig az ablaknál ül, idővel mind mozdulatlanabb, mind szótlanabb lesz. Imár csak unokája köröz körülötte a város létező-nem létező villamosán. Igen, az óceánjáró és a repülő észrevétlen villamosra, illetve afféle helyi érdekű vonatra cserélődik. Azért észrevétlen, mert a szőnyeg a villamos fülkéjében-kajütjében is ott van, olykor később is elrepül még.

A világ egyrészt családi indíttatásból, másrészt hippis nyugtalanságból, divatból történő megismerése, meghódítása után hamarosan egy villamosban látjuk körözni hősünket. Egy valós reláción – a Bajai temető és Palics fürdő között –, egy valós és hamarosan imagináriussá emelkedő, tehát repülőszőnyegszerű villamosban. Budapestre távozva, a villamost a Pest és Szabadka közötti, fent helyi érdekűnek nevezett vonat váltja fel. Azért nevezem helyi érdekűnek, mert ez a vonat, ez a reláció az író anyanyelvén belül található. A magyar irodalom egyik alaprelációja, már-már közhelye.

Ezért javítottam tehát ki fenn a körüljárást – körülutazásra. Az opus végtelen hullámmozgás szótengerében olykor élesen metszett tőmondatok bukkannak elő,

lepnek meg, sértenek fel szinte bennünket. Ugyanúgy, ahogy a lírai hangulatokból, ködökből is markáns, naturalisztikus figurák, e figurák – különösen a nők: Liza, Karolina és Regina esetében – egész kis regényei merülnek fel, rajzolódnak ki.

Az örmény taxisofőrrel írja regényében:

„A mogyorót megtöri aranyfogaival, úgy adja ide.”

Éppen így, ilyen váratlanul csillannak meg a végtelen lírai homályban, afféle aranyfogakként tömondatai is, amelyek közül, mint jeleztem, egyet, az *Ünnepnapok Nyárutó a Tiszán* című novellájából laudációm számára külön elő-, illetve kikészítettem (preparáltam). A mondat így hangzik:

„Szirmai-szerű lett a világ.”

A világ tehát megváltozott. A negyedik könyvben valami nagy változás tanúi vagyunk. Akárha a szőnyeg könnyed, egzotikus elevációja, mesés ezeregyéjszakája a villamos otthonos, abszolút bensőségessége (jóllehet az *Álmok és életek*ben még a villamos körözését az állat ketrecben való körözéséhez hasonlítja) szűnt volna hirtelen meg, változott valami kínos, fájó ide-oda mozgássá. Ha pontosak akarunk lenni, azt kell mondanunk, az utazás szűnt meg. Az utazás mint kaland.

„Az utolsó kalandra készülünk,” írja *A nagy kaland* című novellában. Tehát akkor nem Amerika és az Ararát volt a nagy kaland. És kiemelt mondatunk értelmezését is megadja néhány sorral alább.

„Beszélgettünk, vagy hallgattunk a nagy kalandról. Valaki közülünk a verbászi (értsd: Szirmai) pöfögő motorjait hallja odakintről. Ugyan, ilyen nincs, legyintünk, de mindannyian remegő szívvel fordulunk az ajtó felé, ahol valami meghatározatlan kaparásztást vélünk felfedezni.”

Már az is árulkodó, mennyire árulkodó, hogy a pestivé lett szabadkai író egy tipikusan vajdasági, tehát lényegében ismeretlen szerző nevével (és nem Csáthéval, Kosztolányiéval, mint különben mind a szabadkaiak) határozza meg helyzetét. Igen, ez számomra megrázó, ahogyan a szabadkaiak által már-már elkoptatott írópárost hirtelen Szirmai, a verbászi váltja fel.

„Szirmai-szerű lett a világ.”

A Szirmai-szerűség, a Szirmai-vízió minden bizonnyal egyik központi motívuma, meghatározója irodalmunknak. Ha van irodalmunk, akkor Szirmai látomásának köszönhetően elsősorban. Meg például – hogy jobban értsük, mire is gondolok egy irodalom fundamentumáról beszélve – Gál *Subotica* című verse ismert sorának köszönhetően például.

„A dán királyfi itt ezt mondja: nem lenni . . .”

Épp mostanában hallottam, milyen nagy botrányt keltett a vers szerb nyelvű közlése, a politikusok ugyanis azt hitték: új versről van szó. A verset ismét meg kellett jelentetni az 1932-es dátummal.

Máskor is jeleztem már, nekem úgy tűnik, mintha Gál versére – de ugyanakkor az *Isola Bella*, egyik legjobb regényünk konklúziójára, a „Mi vádzsunk”-ra is rímelve Domonkos „Én nem lenni magyar”-ja.

Többek között azért is említem Domonkost, mert ő is verbászi – félelmeinek nagy hányadát ugyanott szerezte, ahol a vaksi cukorgyári tisztviselő.

Érdekes lenne sorra venni, kritikusaink hogyan határozták meg a Szirmaiszerúséget. De mivel ezen a helyen (Verbászon, illetve Temerinben) évente ezt teszi a zsűri elnöke és a díjazott (díjazottként magam is megkísérleltem volt egyfajta értelmezését), ezért most csupán Bori irodalomtörténetéből idéznék, abból a könyvből, amelynek harmadik kiadásához írt Jegyzetében a szerző merőben új, más irodalmi helyzetről beszél. Ha tényleg új, más helyzet van, akkor annak mibenlétét Szathmári novelláin is szépen tanulmányozhatjuk, illetve még inkább azon, hogy most egyik pesti írónk Szabadkán megjelent könyvét jutalmazzuk. Igen, meggyőződésem, hogy az új helyzet modellszerű példáját mutatjuk fel most itt, éppen: Verbászon!

Bori így foglalja össze mondandóját Szirmairól:

„Horizonttalaná válik minden, és az ősz, a tél, a köd, az örök szürkület, a vihar mítoszaiba öltözik, esetleg a porban fuldoklik, ennek következtében kozmikussá válik a vízió tájképe, kisiklik közvetlen tapasztalatunk köréből, és nemcsak feldereng, de el is uralkodik az ismeretlen és ellenséges világ képe. Ebben az ihletkörben születtek meg a Nagy Csönd Víziói, amelyeknek döbbenetesen erős darabja *Veszteglő vonatok a sötétben* című látomása, ide sorolhatjuk első kötetének (*Ködben*, 1933) számos darabját, valamint *Örvény* című gyűjteményének (1963) jelentős részét, elsősorban azokat a prózaszerű alkotásokat, amelyek az élet lidércnyomásáról szólnak, s azt a »másik« világot festik, amely a reálisnak tudottban lappang, annak mintegy a lényegét téve.”

Szathmári két arcát ismertük eddig. A szabadkai tanárét, aki Kosztolányiék sárga gimnáziumában tanít magyar irodalmat; aki még az épület padlásának rejtelseit is ismeri.

„Nézem az iskola épületét. A hatalmas, többemeletes, nagypadlásos (mindenféle limlom, szemét, szobor, divatból kiment zászló, bojt, címer, papír, irat van ott fönny) sarki házat, a tölgyfa kaput, a fekete »cégért« a falon, Kosztolányi őszülő szobrát odább, ezt a magányos, rángatózó fejet, ahogy nevetni próbál, mosolyogni . . .”

Az előzékeny úriemberét: zakó, nyakkendő, disznóbőr táská. Nagypjától egy kis egzotikus szőnyeget, édesapjától viszont egy disznóbőr táskát örökölt.

„Apámtól örököltem, büszke voltam rá, volt vagy harmincéves, emlékszem, mikor Párizsba utazott, ezt is vitte, úgy kitömte, olyan dundi volt, még felvisít . . .”

Szabadkán, a Napredak könyvkereskedésben beszélve az *Ünnepnapokról*, hosszan értekeztem erről a táskáról. Par excellence polgári kellékként értelmeztem, szemben a batyuval, zsákkal, kosárral, pászor- és komisszártáskával például, és Danilo Kiš hőse (édesapja, a MÁV szabadkai tisztviselője) aktatáskájához hasonlítottam.

„Moja majka spremala bez reči očevu aktatašnu, pognute glave, puna pijateta . . . Stavljala je u aktatašnu čuvenu garderobu tog božanstvenog klauna . . .”

Tudjuk, a *Peščanik*ban ez a táska lesz az egyik legdramatikusabb jelenet *corpusa*. Véres hússal rakja tele a hentesnél, majd rátámadnak a kutyák. A vallatási jegyzőkönyv így folytatódik:

„Pošto se opet bacio na aktatašnu, njuškajući po njoj i opipavajući je rukom, šta je najzad izvukao iz nje?”

Medu prstima je držao malečni ogrizak svinjskog srca sa otiscima svojih zuba u živom mesu: *corpus delicti*.”

Szathmári, amikor arról ír, hogy a disznóbőr táska majdnem felvisít, még nincs tudatában, hogy nemsokára az ő aktatáskája is összevéreződik.

Tehát a szabadkai, majd budapesti magyartanár (Budán, a határon túli egyetemisták Márton Áron kollégiumában dolgozik, ahol egy egész termet megtöltöttek a kanizsai, zentai, kishegyési és szabadkai diákok, amikor Szathmári meghívására irodalmi estet tartottam náluk; mesélik, ha erdélyi író jön, erdélyi diákok töltik meg a termet). Illetve a Ho Si Minh-szakállú, copfos, hátizsákos világutazó, akinek Tunézia, Örményország, Amerika, Görögország, Marokkó az állomásai.

A változás, a Szirmai-, illetve Kiš-féle nagy változás akkor történik, amikor először készül hazautazni Pestről szüleihez karácsonyra a félig-meddig vagy egészen háborús Kis-Jugoszláviába, Szabadkára. Halat akar venni, gondolván, otthon már az sem kapható. A *Szabadkai karácsony* című novellában írja:

„Összevissza hangok valahol ott belül, elég az hozzá, kevés az időm, vásárolni kell, délután már visz a vonat, lefelé, a végvárok felé kell a hal, a dió, a méz, a tömeg mozdulatlan, vagyis alig ritkul, ezernyi hangya, apró állat, a soroknak nincs végük, gyűrűznek, amerre nézel, emberbélelte tér, terület, csak a hal legyen meg, könyörgöm, csak lenne már a táskámban, hol máskor, a normális világban, életben, iratok, szövegek lapultak, csodaszép, ritka könyvek, esetleg egy-két újság, ilyen, olyan is, meg hát a jegyzeteim, ha tanítani mentem, olyan szilárdnak tűnt a kezemben, szinte rátámaszkodhattam, ha úgy hozta a sors, most pedig nejlonnal béleltem, ha úszni lenne kedve, lubickolni, a marék lében, akárha lenne miért, sietek, mondom, nincs időm, már érzem a víz, a

folyó, a tenger illatát, uram, amilyent csak akar, és ott van, igen ott, mereven, fej és fark nélkül, a hatalmas, síkos állat, és rohanok, futok a vonat után.”

Mondanom sem kell, a vonat, idézetünk folytatásának vonata már az a bizonyos Szirmai-vonat.

„A határon persze, hogy leszállok, muszáj. Hogy rossz a jegy, mondják, és megvetően néznek rám. Már hogy lenne az, de nincs menekvés, a fiatal kalauz nem ismer irgalmat, élet és halál ura ő most, úgyis felszállok, mondom, úgyis, és a szélre gondolok, a libbenésre, már a karomat fogja, a táska odébb, a merev, dermedt hallal, csak meg ne romoljon, Istenem, nem, nem hagyom, ököltre megyünk? á! dehogy, megy a vonat, karácsony van, igen . . .”

Pesten – mindennek ellenére – máris hozzálát új környezete, a VII. kerület: Csikágó feltérképezéséhez. Csikágó helyettesíti immár Amerikát, Szabadkát. Marek utcai házában

Sándorné
Női szabó mester
fehérnemű készítő

dolgozik. Kis lakását – ahol hallani a Singerek zúgását – egy orosz hölgytől vásárolja; mint később kitűnik, egykor egy orosz festő műterme volt.

Engem ez a momentum ragadott meg leginkább, ez az orosz festő. Máris próbálok meghatározni profilját.

Paszternak apjánál tanult; még látta, amikor Repin a bokor alatt heverésző Tolsztojt festette; de látta Malevics frissen festett *Fehér négyzetét* is. Ám ő, akkor, ott Pesten, már csak gyerekkorának kis, nyírfákkal – melyek kérgét az idős Tolsztoj az atlaszelyemhez hasonlította – mint kerítéssel kerített tulai tavát festegeti, hogy aztán a Garay piacon árulja vásznait aprópénzért . . . Csak az atlaszelyem minősége érdekli, olykor lejár Sándorné varrodájába, hogy a nyírfák kérge helyett valódi atlaszelymet simogathasson hosszú, vékony ujjával . . .

Szathmári így ír a festőről:

„Elképzeltem, ahogy fest vagy rajzol. Vajon mit lehet itt ebben a második emeleti bérlakásban: függőfolyosókat? partvist? ruhaszárítót? A negyedet Csikágónak nevezik, egy orosz Csikágóban, gondoltam, hogy fog majd ezzel dicsekedni odahaza, micsoda szerencse, karrier, fürdő, klotyó akkor még nem volt a lakásban, nem baj, ez is Csikágó, biztos így morfondírozott, és csak festette vagy rajzolta a munkáit, mikor még csak nézegettük a lakást, láttam is itt valami kis képet, csendéletet talán, olajban, hát nem lehetett az az igazi nagy művész, habár ki tudja, feketének, szakállasnak képzeltem el, hosszúnak, vékonynak, ha most visszajönne, belépné, igen, itt felejtettem valamit, lehet,

egy ecsetet vagy tubust vagy virágot, örülnék neki, mint mindenkinek, aki eljön hozzám.”

Szathmári csikágói lakásában ott a falra szögezett repülőszőnyeg, a falon mellette még Joyce fényképe: EGZILBEN aláírással, valamint Európa Szombathy Bálint által kifestett hidrometeorológiai térképei (az egyikén azt írja: „Za sutra predviđa se nestanak padavina u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i većem delu Jadrana. Na Jadranu će duvati bura,”) és a Berlinben élő Kerekes László *Az Andok felé* című könyvhöz készített radikális, rajzos kollázsai.

Igen, az utazás, a hajó motívuma ismét felbukkan. Csak most mintha bezárult volna a kör. Akárha az első kötet lapjai elevenednének meg, válnának valóra.

„Valamikor szerettél volna lemondani arról, ami rád várt . . .”

És ez már éppen az a valami: ami rá várt.

A hajó – egy lumpen, abszolút megfeneklett egzisztencia – új hőse: Laci szomszédja hátára van tetoválva.

„Laci, a másik szomszéd, állandóan a folyosón, amire én is kijárok azért, nézek le, bámulom a téglalapot, a betonudvart, ahol sohasem nőtt semmi, melléből hatalmas, sűrű, ősz szőrök nőnek, matróz volt valamikor, a hátán egy óriás hajó, úgy is fordul mindig, hogy lássuk, csak nadrágban, gatyában, még ha hűvösre fordul is az idő, a lánya már kamasz, formás fenekét figyeltem sokszor, ha Laci tudná, lehet hogy tudja is, iszik, tör-zúz a lakásban, emígy hallgatag, befelé élő, csak báméskodni szeret a folyosón, na meg a hajó, valahol messze, nagyon messze vésték belé, fehér rumot itattak velem, meséli nagy ritkán és ledöntöttek a padlóra, nem éreztem semmit, csak akkor, amikor már megvolt. Mintha bennem lenne, valahol mélyen a motor, a hajó lelke, olyan volt, remeg ez a város, igazad van, évek óta nem voltam vízen . . .”

Ez, a *Csikágó blues* című novella, a következő mondattal fejeződik be:

„Csikágóban vagyok, dobog a szívem, íme az új hazám.”

Igen, beáll a Szirmai-féle veszteglés. A Szirmai-szindróma. Megfeneklik a hajó, megáll, vesztegel a vonat. Olykor a pesti villamos még eszébe juttatja azt a valóságosabb, jóllehet immár imaginárius villamost, a szabadkait. Az is áll. Vesztegel. Akárha a semmi Ararátján.

Utasi Csaba, Szirmai egyik legjobb ismerője „határmezsgye-szituációról” beszél. Ezt éli-szenvedí írónk. Hősünk pontosabban. Otthon és Itthon között.

Megdöbentő, hogy a mindig Amerikába vágycsozó, Amerikába utazó, Amerikát megíró (Az *Álmok és életek* részben Amerika-regény) ember a magyar Csikágóban egyszerre Szirmai-hőssé lesz. Az ellenséges világ képe, amelyről Bori beszélt Szirmai kapcsán, nem idegenben, nem Amerikában,

Örményországban vagy Marokkóban mutatkozik meg neki, hanem Pesten: Otthon és Itthon között.

„És akkor jött a Rossz. Persze hogy megérkezett. Így, nagybetűsen.”

Hihetetlen, azt hiszem maga a szerző is meglepődik most, hogy a Rossz éppen egy vonat képében érkezik, hogy a vonatmetafora valójában kontinuális.

„És akkor jött a Rossz. Persze hogy megérkezett. Így, nagybetűsen. Mint valami régi, ósdi, zörgő, zakatoló, bűdös szerelvény, de érkezett, érkezett föltartózzhatatlanul . . .”

Valójában nem is értem, miért van az, hogy a világutazó (ahogy Szirmai mondaná: amerikás) ember számára éppen a vonat lesz – túl a keresztre feszítésen és karóba húzáson – minden borzalmak megjelenítője. Nincs már magyarázatom, mint alapmondatunk megismétlése:

„Szirmai-szerű lett a világ.”

„A Rossz ellepett nyomban. Legalábbis azt képzeltem akkor. De ez inkább a meg nem értés volt. Az igazi csak később következett. Keresztre feszítés százszor. Mivégre teszem. Húztam-húztam magam a karóba, érzelmes történet ez a fájdalomról, a zakatoló vonatról, a tekergő kígyóról, amely elér a pontig, és utána semmi, csak hosszú, hosszú idő, minden nélkül, úgy teljesen, igen, nézem a falat, old-fashioned guy, mondom magamnak, így, angolul, hátha nem annyira ordenáré az egész, nézem a plafont az ágyból és újból vonatokat látok, ahogy visznek, visznek el engem, igen, de én maradok . . .”

A Rossz az új kategória. Szathmári, illetve hát hősünk – modellünk – harmadik arca, az úriember magyartanár és világutazó, illetve amerikás hippi után: a szenvedő emberé. Érzelmes történet a fájdalomról, mondja.

Ez a szenvedés, ez a vonaton való veszteglés, amely úgy visz el bennünket, hogy itthagya: a határ spiritualizálásának egyik módja. Mert nemcsak a csempészek, a hivatalosan utazgatók és a turisták spiritualizálják a határt.

Az én szememben ez a szenvedés – hősünk egy lefejezett véres hallal aktatáskájában a határon (mint Danilo Kiš MÁV-hivatalnok hőse, Pest és Szabadka között utazgató Ahasvérusa) – egyfajta írói-értelmiségi szerep. Az egyik legnagyobb, ami kisebbségi (esetünkben a kisebbségi író minden fantomfájdalmával) írónak-értelmiséginek kijuthat.

Kosztolányi Juhász Gyula kapcsán a szenvedés higiéniájáról, a fájdalom mitológijáról beszél. Itt van az ő, mármint az író, mély erkölcsisége, mondja Kosztolányi.

Szathmári *Csikágó bluesát*, ez a szenvedés, ez a fájdalom teszi kitűnő irodalomá, valós, mély blueszá.

Igen, én mint valós chicagói bluest hallgatom-olvasom a *Csikágó bluest*, meg a *Líra a városban* című novellákat például. Az előző könyvek hullámzó

lírája, blueszá sötétült, de ugyanúgy hullámzik tovább, a hullámzás egy pillanatra sem szakadt meg, csak immár nem szabadkai lumpeneket, lányokat dobva felszínre. Valós chicagói-csikágói bluest – mint hiteles tanú állíthatom ezt, ugyanis én tényleg körbejártam az amerikai Chicago bluesbárjait, és ha Pesten tartózkodom, már majd tíz éve, magam is a VII. kerület lakója vagyok: Szathmári novellahőse vagyok, ahogyan ő az én novella- (illetve esszé)hősöm. Két novellahős. Egyik kezében disznóbőr táska, a másikban kopott vulkánfíber.

Befejezésül hallgassuk egy kicsit ezt a zenét, ezt a bluest – csak egy félmondatot szeretnék felolvasni a *Líra a városban* végéről, persze egy pillanatra sem feledkezve meg arról, hogy ez is csak az alapmondat, a tőmondat – „Szirmai-szerű lett a világ” – körüljárásának, körülutazásának a része, jöllehet ez már egyáltalán nem utazás, nem kaland, ez már az a valami, ami vár bennünket, sorsunk: az Itthon és az Otthon közé szorult, az Itthon és az Otthon között veszteglő, Szirmai-szerelvény félelmetes, fájdalmas szuszogása:

„... a csatornából az ajtóra ömlik a víz, és folyik be szépen, hajóra szállni, Istenem, fehér, hatalmas monstrumokra, éles kék, hars vízen, de ez sem lenne jó, valami eltűnt, elveszett örökre, remegnek a poharak az abroszon, vörös bor és vörös rúzs, szinkrónban, neked egyszer egészen kék volt a szád, úgy jöttél hozzám, minden csak volt, lehúdom a rolót, behúdom a függőnyt, nézem a fénylő intarziát, anyám ezüstszelencét, púderosdobozt adott, finom hússzínű por, bársonyos, kedvenc szőnyegem a fejem fölött a falon, ketyeg az óra, majd üt, rokonaim távol, alig ismernek már, fekszem az ágyon, hol sötét, hol világos, tőlem függ minden, függni szabadon a függőfolyosón, valaki előtt, valaki után, rossz a csöngőm, gondolom, verhetik az ajtót, nincs vonatfütty, erre sose, ha eljön az ősz, szüretbe indulnak otthon az emberek, itthon felhúzzák a vastag pulóvert, a Csikágóban kövér férfiak járnak és fekete limuzinok, megfagynak az ablakban felejtett virágok, recseg a télben a lepedő az udvaron, a kanálisok örökké éhesek, betévedt fekete madarakat látok és egy-két holmit, ami a tiéd.”

A Szirmai-díjat és a szót – végre a szót is: átadom.

(Elhangzott 1996. december 13-án a Szirmai Károly Irodalmi Díj átadásán)

SZIRMAI-SZERŰ LETT A VILÁG

„Szirmai-szerű lett a világ” – írtam az *Ünnepnapok* egyik darabjában nemrég, és valóban úgy éreztem, gondoltam, tudom, hogy milyen, milyen is ez, a tapasztalat teszi, mondogattam magamnak később, az idő. Bezzeg jó pár évvel ezelőtt felhőkönnyedséggel vittem disznóbőr táskámban, apám rám testált kicsi kis hajójában, ladikjában a Szirmai-kötetet az iskolába, és tényleg habkönnyű felhők úszkáltak a reggeli égen, a nap lassan kúszott a torony mögött, akárha a Körúti hajnal csusszant volna be az utcák és trafikok közé, a gimnázium épülete büszkén sárgállott, feszes volt a melle, kőkemény, és ahogy felmentem az elkoptatott lépcsőn, már előre örültem diákjaim döbbsz, tanácstalan, zavart tekintetének, elbizonytalanodó hangjának, mert Szirmait vesszük, úgy bizony, és tényleg így volt, berregtek a motorok a kihalt, kísérteties utcákon a bérházak ablakai alatt, veszteglő vonatok merültek a sötétbe elhagyott tájakon, fekete arcú kocsmárosok bámultak mozdulatlanul a semmibe, és olyan káoszféle alakult ki körülöttünk, ideges hangulat, és én még csak fokoztam nagy „szakértelemmel” mindezt, a félelem lángjait is láttam, az emígy csillogó szemekben, a borzadály zöld színeit, és én csak mosolyogtam, a mindentudó szerepében, biztos abban, hogy akkor veszem végét ennek, amikor akarom . . . Jó volt játszani a félelemmel, hisz csakis tőlem függött, meddig megyünk el. Fikció ez is, szóltam megsajnálva az osztályt, meg már csöngettek is.

Hát igen. A játék könnyedsége, a magabiztosság fölénye. De azóta történt egy és más. És hirtelen az én ajtómon dörömböltek, az én ablakom alatt vonított a motor, az én vonatom merült el örökre az éjszakában, és már én féltem, borzongtam, kapkodtam ide-oda. És nem volt katedra, tanári asztal, hosszú folyosók, székek, csak valami megfoghatatlan rettegés. Amikor a fikció valóssá

válik, mondhatnák most nekem az azóta felnőtt, megnőtt tanulók. Igen, tanár úr, csak semmi pánik.

És ma már másképp tanítanám ezt az anyagot. De ahol vagyok, ott Szirmait nem nagyon ismerik. De ismerik Aranyt a budai iskolában, és azt tudják róla, hogy mélységesen reményvesztett. És hogy az Anna Kareninában az „öreg” Karenin nem is annyira nevetséges, a fülei már-már szépek. Csak nézőpont kérdése. Így magyarázok nekik. Próbálok most. És azt hiszem megint, tudom, ismerem ezt az egészet. De nem kellene így. Valami mindig hátravan. Ezt is diktálja a tapasztalat. Többek között.

És hát enélkül minden más lenne most. Nem lehetnék itt, ebben a városban, amit annyira nem ismerek. Vagy talán mégis nagyon. Reméltem, de féltem is, ismerősökkel, ismeretlenekkel találkozom az utcán. Gazdagszik a lélek batyuja. Csak isten adjon hozzá erőt mindannyiunknak.

Köszönöm a díjat.

SZATHMÁRI István

(Elhangzott 1996. december 13-án Verbászon a Szirmai Károly Irodalmi Díj átadásán)

„VERECKE HÍRES ÚTJÁN JÖTTEM ÉN . . .”*

Ady Endre Góg és Magóg fia vagyok én . . . versének elemzése

D A N Y I M A G D O L N A

1. 1906-ban jelent meg Ady Endre *Új versek* kötete. „Egy költői forradalommal felérő a huszonkilenc esztendő költő új, sorrendben harmadik kötete” – írta Bori Imre az Ady-centenárium évében az *Új versek* kötet jelentőségét értelmező tanulmányában.¹ S ugyanitt ezt is: „Tárlatokon mutogatta magát ez az ízlés és világerzés, s nyilvánvalóan az idő kérdése volt pusztán, hogy a költészetben mikor ad jelt magáról, s ki lesz az a költő, aki kész összes konzekvenciájával vállalni.”² Nos, tudjuk: Ady volt az, ám az irodalomtörténész Vezér Erzsébet nyíltan vállalja a lehetetlenségét a teljes rekonstrukciónak, miért „robbant ekkora bombaként” az *Új versek* kötet, jóllehet leginkább Ady publicisztikájából a kései értelmező előtt is nagyrészt megvilágosodik a századelő Magyarországnak Ady által a legradikálisabban bírált, zavaros, labilitásában is agresszív konzervativizmusa. „Az *Új versek* korszakos jelentősége az új tartalomnak, új mondanivalónak, új, korszerű formában való megjelenése. (. . .) Ha csak egy pillantást vetünk a kötet kritikáira, azonnal világossá válik, hogy *A magyar ugaron* ciklus versei robbantak ilyen nagy hatású bombaként. A nemzeti önismeret, mely minden nép haladásának legfontosabb feltétele, a legjobb emésztő magyaroknak (. . .) mindig emésztő gondja volt. Adyban Nagyvárad óta ért, Párizsban tág nemzetközi perspektívát kapott és az 1905-ös esztendőben, nem utolsósorban a koalíció nacionalista demagógiája nyomán történelmileg is világossá vált a gyötrő kérdés: mit ér az ember, ha magyar?” – írja Ady-könyvében Vezér Erzsébet.³

Nem érdektelen idéznünk a kortárs-barát, irodalom- és szellemtörténész Bölöni György korabeli Ady-tanulmányából: „Olyan szomorúan és kényszeredetten kettéosztott életet sehol sem élhetnek emberek, mint Magyarországon. (. . .) Van egy idegrendszerileg és kulturális vágyakkal fölszentelt,

*Danyi Magdolna, Rajsli Ilona és Cseh Márta tanulmánya a magyar honfoglalás millicentenáriumi tudományos ülészakán hangzott el Újvidéken

frissebb Magyarország, amely áhítozhatik külön-külön lelki formálódásban levő személyeiben a legintellektuálisabb emberi vágyakért, és emellett ennek a fölszentelt, frissebb Magyarországnak élnie kell a visszaszorított hagyományokkal, hazafias és politikai babonákkal eltorlaszolt, jobbágyi magyar életet.”⁴ Ugyanő írja: „Adyban a nemzeti és politikai küzdelem is költőt kapott. (. . .) s a reakció is elérkezettnek látta újra kijátszani Adyt hazafiatlannak s francia dekadensnek.”⁵ Majd 1923-ban ezt írja a halott költőről: „Ady az *Új versekkel* a művelt, formálódásban lévő magyar szellemi generáció vezére lett. (. . .) Mindannyian a magyar sors váteszét láttuk Adyban, kétségeink, elnyomottságunk, Kelet és Nyugat közötti vergődésünk megszólaltatóját.”⁶ S ugyanitt olvassuk a sorokat: „Már ekkor Ady volt a Messiás, a felszabadító. Esztendőök során mindinkább két irányban mutatta magát a magyar sors: az egyiket Tisza István jelzi, s a másik mérföldjelzője Ady Endre.”⁷

2. Nem tudom, van-e századunk világlírájában költő, akinek nem egyszerűen nemzete váteszévé, de Messiásává kellett válnia. Azaz: kellett volna válnia. Tegyem hozzá halk kései híveként.

Mielőtt az *Új versek* bevezető versével foglalkoznék, nem árt idézni néhány mondatot Ady e kötetét megelőző, illetőleg ez idő tájt írt publicisztikájából.

„Nyakig vagyunk a középkorban, terrorizál a sötétség: ez az én esetem igazsága” – írja 1901 júliusában.⁸ „Faji büszkeségünk, patrióta képzelgéseink üstökénél lehet bennünket legjobban megfogni. Ez a bűnünk burjánzottatta föl a csaholó hazafiságot” – írja 1902-ben a *Csaholó hazafiság* című cikkében,⁹ s ugyanez évben egy másik cikkében: „E sorok írója hitvány haereticus. Magyarul eretnek.”¹⁰ S már egy 1903-ban írt cikkében megjelenik a Góg és Magóg szimbólum, melyeket a bevezető vers erőteljesen hangsúlyoz, szemben a magát nemzetinek hirdető, valójában a magyar nemzet nevében csaholó hazafisággal, mely a millenniumi k. u. k. csinnadrattában a magyar történelem nemzeti hőseit teljesen kisajátította. „Elnyomottak, elmaradtak, koldusok vagyunk. De nem ez a legnagyobb átkunk. Hanem az, hogy itt rettenetes munkán dolgoznak. Góg és Magóg népét érckapukkal zárták el, de Góg és Magóg népe legalább döngethette ezt az érckaput. Ennek leszelik a karját, hogy nyomorékul, elüszkösödött testtel guruljon a sírba.”¹¹ Majd 1906-ban ezt írta: „Úgy érzem, s bátran vallom, hogy az európai magyar lelkének a szószólója vagyok.”¹² S végül két 1907-ben írt cikkéből idézek: „Sok minden meghalt Árpád országában, de legalaposabban az az idea halt meg, mely Árpád apánkkal az Iszter vidékét tudatlanul megkívántatta.”¹³ „Vajon Pusztaszeren csakugyan azért történt volna a híres kötés, mely akkor is hiteles, ha nem történt volna meg? Ez az ország azért kívánt és akart itt megalakulni, hogy Palaviciniék vadlól áldomáson vendégelhessék az idegen és hazai rablólovagok unokáit?”¹⁴ Mindez idézetek, természetesen, csak érzékeltethetik a publicista Ady gondolkodását, s valamelyest a költőt is, aki „új verseiben”, ismét Bölönit idézem,

„megnemalkuvón fordult szembe Magyarország irodalmi és politikai rendjével, a »magyar ugarral«, a mánások és püspökök Magyarorszáგával”.¹⁵

3. Előadásomban egyedül az *Új versek* bevezető versének expresszionizmusával foglalkozom, egészen pontosan e harsány expresszionizmust erőteljesen megvalósító szimbólum- és metaforarendszerével.

*Góg és Magóg fia vagyok én,
Hiába döngetek kaput, falat
S mégis megkérdem tőletek:
Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?*

*Verecke híres útján jöttem én,
Fülembe még ősmagyar dal rivall,
Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknék új dalaival?*

*Fülembe forró ólmot öntetek,
Legyek az új, az énekes Vazul,
Ne halljam az élet új dalait,
Tiporjatok reám durván, gazul.*

*De addig sírva, kínban mit se várva
Mégis csak száll új szárnyakon a dal
S ha elátkozza százszor Pusztaszer,
Mégis győztes, mégis új és magyar.*

Ha az egész kötetre érvényes az, amit Bori Imre következő mondatai állítanak, úgy hatványozottan érvényes ez a bevezető versre, melyet olyan programversként olvashatunk, mely szinte *kiáltvány*szerűen fogalmazza meg a maga költői magatartását, költői szerepvállalását: egy új költészet, költői szemlélet beérését és „hódító” szándékát. „Költői én ennyire még nem mutatta magát, s ennyire még nem nyomta rá bélyegét versekre a magyar költészetben, mint itt, ebben az Ady-kötetben. (. . .) Itt csak „én-világ” van, amelynél nincs fontosabb, mert valójában nem is történt más 1903 és 1906 között a költővel, mint az, hogy önnön fontosságára ébredt . . .”¹⁶ „Egy világban, amely elveszítette alapvető rendezői elvét, s megosztottsága részleteivel tüntet, a poeta tehet-e mást, mint a költői rendszerezés munkáját vállalja, hogy kitessék végül is valamiféle „egysége”, ha nem másképp, hát jelképek segítségével vagy mitológiával, mely halványan mása csupán már az egykorinak.”¹⁷

A *Góg és Magóg fia vagyok én* kezdetű bevezető vers jelentősége leginkább valóban abban mutatkozik meg, ahogyan a költő a maga gondolkodásmódját, költői szemléletét és szerepvállalását mitologikussá növesztett jelképek segít-

ségével egységes programként meghirdeti, egyszerre hirdetve meg az „új költő” és az „új költészet”, az „új dal” „betörését” és a győzelemért folytatott tragikus harcát az elmaradott „magyar ugaron”.

Kilencven éve, hogy megíródott ez a vers, ám mi, mai olvasói is érzékeljük: nem egyszerű költői szerepvállalás megfogalmazásáról van itt szó. A költő, aki szembehelyezkedve hazája társadalmi és irodalmi elvárásaival, politikai (feudális) berendezkedésével, e szembenállását nyílt *revolt*ként „rivallja” az eltompult, az *emberi beszédet* meghallani nem tudó és nem akaró fülekbe. Tragikus pátoszát nemcsak azért érezzük hitelesnek, mert erőteljes, jó vers, s költészetszemléletileg a magyar költészetben radikálisan újat képviselő poézis, hanem mert lelkünk mélyén bizonyára mindannyiunkban él az igény, hogy legyen költő minden korban, a mi korunkban is, aki ezt a *revolt* szerepet ilyen tisztán képviselni s vállalni tudja.

4. Vezér Erzsébet elemzi a vers első mondatának erőteljes hangleütését, s jóllehet ellenemre van az állandó idézés, mégis idéznem kell őt: „Hogy most, a sorsdöntő bemutatkozás pillantában Ady, a nagy őskereső, éppen *Ezekiel* könyvének antikrisztussá felnövesztett (. . .) fejedelmeit választja elődeinek, annak nemcsak a sokszálú asszociáció az oka. Góg és Magóg – pogányság és őserő, a meglévővel szembeszegülő dac és rebellió, antikrisztus, mely ellen emberi erő hasztalan lép fel – a legalkalmasabb ősök egy Ady-féle költői program meghirdetéséhez. (. . .) A bibliai nevek felmerülése azért is szerencsés volt, mert a koalíciós szájaló hazafiság korában semmiképpen sem választhatott magyar történelmi hősokeket.”¹⁸ Az önmegnevezés és a mitologikussá növesztett erő megnevezése után következő kérdések „csak formálisan kérdések, valójában mind nyílt kesztyűdobás: »Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?»”¹⁹ Ahhoz, hogy a kérdés s a „kesztyűdobás” jelentőségét értsük, hogy a kor európai magyar szellemű lelkeinek az érzelmi világát érthessük, idézem az 1908-ban a *Vér és arany* kötetben megjelent *Magyar jakobinus dala* vers két sorát: „Árpád hazájában jaj annak, / Aki nem úr és nem bitang.” Ez a *jakobinus* magyar költő írta már ezt a verset is, tudatosan visszanyúlva a bibliai jelképek vállalása után a honfoglaló magyarsághoz, szuverén költői mitológiarendszert teremtő költőként nem törődve az ellentmondással: a pogány Góg és Magóg pogány „fia” „Verecke híres útján jött”, érkezett meg a 20. századi magyar költészetbe; a hazafiatlansággal vádolt költő nem kevés öntudattal nem egyszerűen Árpád leszármazottjának mondja magát, hanem *igazi honfoglalónak*, vagyis olyan honfoglaló modern európai magyar költőnek, aki ázsiai eredetét, keleti származását tudatosan vállalja: „Fülembé még ősmagyar dal rivall . . .”

Ősmagyar dalaink úgyszólván nem maradtak fenn, néhány honfoglaló legendánkból, mondánkból tudjuk, hogy azokat első magyar énekeseink, a *jokulátorok* énekelve és hangszeres kísérettel adták elő, akik még a 13. században is, éneküket *kobozzal* kísérve énekeltek a honfoglalás kori harcokról, hőstet-

tekről. Ők lettek később az udvari szórakoztatók is, s őket váltják majd fel az *igricek*. A jokulátorok népünk történelmi emlékezetének első tudatos és hivatásos őrzői. Amit tudunk az ősmagyar dalról, az az, hogy *elől rímes, szótag-számláló, tagoló* versforma volt, amelyben a hangsúly többnyire az ütem elejére összpontosult, s a zeneileg plasztikusan tagolt ütemszerűség a sorok vége felé a ritmus bizonyos lassulását követelte meg, s hogy a *kilences* szótagolású kétütemű ritmus az ősmagyar dal ritmusát idézi.²⁰ Már pedig ez a két- vagy háromütemű, kilenc szótagolású ritmus uralkodó Ady költészetében, ha modern európai magyar, azaz nyugatos költőként az ősi ritmust legtöbbször időmértekes, leginkább jambikus ritmussal is ötvözi.²¹

5. Mint tudjuk, az Etelkőzt a besenyők győztes támadása miatt elhagyni kényszerülő magyarság Álmos fejedelem s fia Árpád vezetésével a Vereckehágón át jutott a pannon földre, melyre Álmos fejedelem a pogány magyarság szakrális felfogása miatt nem léphetett, őt föltételezhetően rituális szertartással megölték. Verecke a népvándorlás korában a népek vándorló útja volt, a magyar néptörzs tehát nem véletlenül épp Vereckén át érkezett a Pannonsíkság határáig, Erdélyig s *Dévényig*, melynek szimbolikus jelentése, hogy a *Duna*, mely oly fontos volt a nomád mezőgazdálkodással és állattenyésztéssel foglalkozó magyarság számára, itt tör be, mégpedig Nyugat felől a Pannonsíkságra. A második versszak utolsó két sorában megismétlődő „kesztyűdobó” álkérdés a keleti származását valló, ugyanakkor nyugati orientáltságát hirdető „honfoglaló modern magyar költő” kérdése, s épp ezért a Verecke és a Dévény jelképként történő egymás mellé állításában én nem a Kelet és Nyugat kiélezett szembeállítását, ellentétét látom, hanem az új, keleti származását meg nem tagadó európai, tehát nyugati orientáltságú magyar szellemiségben való összeegyeztethetőségét, s ez már önmagában az „új dalok” szellemiségét, az „új idők” szellemét idézi; a „nemzet lelkiismeretét s érdekeit” kifejező költő, Ady szellemét.

6. A harmadik versszak szimbólumrendszere immár Szent István király Magyarországra, a keresztény Magyarországra való történelmi utalásrendszerből épül fel. Legerőteljesebb szimbólummá Vazul lesz, aki István király unokaöccseként jogos trónkövetelőként lépett fel az Imre herceg, István király fia halálával trónörökös nélkül maradt idős István királlyal szemben, minthogy a magyar szokásrend szerint a vér szerinti rokonnak kellett volna követnie a trónon István királyt. A történelmi források Vazul személyét illetően nagyon hiányosak. Van olyan feltevés is, hogy Vazul részt sem vett az István király elleni lázadásban, jóllehet az az ő háttérbe szorítása miatt tört ki. Tény, hogy István király, a lázadást leverve, megvakíttatta Vazult, s fiait, Magyarország jövőendő királyait számúzta. Vazul mindenképpen a jogos királyi utód, ezt István király is tudta, ám pogány hajlamai miatt nem tartotta őt alkalmasnak

a fiatal keresztény állam irányítására. Vazul megsüketítéséről nincs történelmi adat. Nyilvánvaló, hogy Ady számára nagyobb jelentéssel bírt, ha a történelmi tényeket akár tudatosan meghamisítva is, Vazul iszonyú módon való megsüketítését vállalja a maga sorsának, mely jelkép felhasználására mégsem önkényesen került sor: 1. Léteznek történelmi adatok arról, hogy István király államában a „forró ólommal” történő megsüketítés ugyanúgy büntetési eljárás volt, mint a forró ecettel történő megvakítás, ahogyan a történelmi források, a krónikák Vazul megvakítását egybehangzóan leírják. 2. István király államában nemcsak hivatásos udvari énekmondók (jokulátorok) voltak, hanem *énekes koldusok* is, akik legtöbbször a megöregedett honfoglaló harcosokból kerültek ki, s akik így tengették életüket.²² Ady szellemisége méltán vállalta a szolidaritást nemcsak Vazullal, hanem a koldusokká lett veterán honfoglalókkal is, bennük látva első igazi áldozatait a világi hatalomra törő egyháznak, annak a klerikalizmusnak, mely Jézus tanításától igencsak eltávolodott, s amelyet Ady a maga kora egyik fő reakciós erejének tekintett. Nem jelenti ez azt, hogy Ady a Szent István-i magyar állammal is szembefordult volna, miként természetesen azt sem, hogy Ady ne hitt volna Istenben. Ady publicisztikai írásai is bizonyítják ezt, pontosan tudta, hogy a kereszténység felvétele azt jelentette, hogy a magyarság beilleszkedhetett az európai népek és államok sorába. Vazul jelképpé növesztésére Adynak mégis Vazul feltételezett „pogány hajlamai” miatt volt szüksége, mely a kora klerikális Magyarországa ellen lázadó, magát a legátfogóbb értelemben *ereteknek* valló Ady szemében nagyon fontos volt. Ő magát több versében is pogánynak nevezte, ami nem istentagadást jelent nála, hanem a szemben álló erő metaforája, akit magasabb hatalmak legyőzhetnek, megfoszthatják élete értelmétől is („Ne halljam az élet új dalait . . .”), de aki a fájdalmas, az egész magyar nemzetre tragikus legyőztetés ellenében is, amíg létezik, képviselni fogja az új, virtuálisan már létező, demokratikus Magyarországot, s az új magyar költészetet, mely ha a francia szimbolisták verseitől kapta is szárnyalását, mégis autentikusan *magyar*. S itt a hangsúly a magyarkodó verselményekkel szemben az európai mércékkel mérhető, Európa költői köztársaságába felzárkózó magyar költészetre esik – melyet „elátkozhat százszor Pusztaszer”, vagyis a hivatalos Magyarország.

Ady még csak nem is ironikus, amikor kora konzervatív Magyarországnak a jelképévé teszi *Pusztaszert*, azt a helyet, ahol a honfoglaló magyarok hét vezére felesküdt Árpádnak, a fővezérnek, s ahol a leendő magyar államnak a jogi alapjairól, törvényeiről döntöttek, mégpedig – egyes történelmi források szerint – vérszerződéssel, mely azt jelentette, hogy aki esküjét megszegi, az árulásáért halállal fizet.

Pusztaszer a k. u. k. millenniumi ünnepek egyik központja volt, pl. Csongrád vármegye a nevezett napon itt tartotta ezredévi díszközgyűlését,²³ ami méltán irritálhatta Adyt, megszüntetésnek tartva ezáltal az ősi helyet, ahol az Európában megtelepedett magyarság első valódi „országgyűlése” volt.²⁴

JEGYZETEK

- ¹Bori Imre: Új versek. In: *Az Ady-vers időszerűsége*. Forum–Híd, Újvidék, 1977. 26. l.
- ²I. m. 26. l.
- ³Vezér Erzsébet: *Ady Endre*. Budapest, 1977. 155. l.
- ⁴Böloni György: Ady Endre új versei. In: *Magyarság – emberség*. Budapest, 1959. 100. l.
- ⁵Böloni György: Ady az örökké élő. In: ua. 109. l.
- ⁶Böloni György: A forradalmi Ady. In: ua. 114. l.
- ⁷I. m. 114. l.
- ⁸*Ady Endre publicisztikai írásai*. Első kötet 1898–1904. Budapest, 1977. 265. l.
- ⁹I. m. 280. l.
- ¹⁰I. m. 313. l.
- ¹¹I. m. 449–450. l.
- ¹²*Ady Endre publicisztikai írásai*. Második kötet 1905–1907. Budapest, 1977. 265. l.
- ¹³I. m. 573. l.
- ¹⁴I. m. 628. l.
- ¹⁵Böloni György: Emlékbeszéd Ady Endre születésének 75. évfordulóján (1952). In: ua. 121. l.
- ¹⁶I. m. 27. l.
- ¹⁷I. m. 30. l.
- ¹⁸I. m. 172. l.
- ¹⁹I. m. 173. l.
- ²⁰Gáldi László: *Ismerjük meg a versformákat*. Budapest, 1993. 29. l.
- ²¹Szepes Erika: *A mai magyar vers*. I. kötet. Budapest, 1996. 315. l.
- ²²Magyarország története 1/1. Előzmények és Magyar történet 1242-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 695. l.
- ²³*Révai Nagy Lexikon*. XV. kötet, Budapest, 1922. 769. l.
- ²⁴I. m. 769. l.

A HONFOGLALÓ MAGYAROK NYELVE ÉS ÍRÁSBELISÉGE

RAJSLI ILONA

I.

A finnugor (uráli) nyelvtudomány történetét áttekintve meggyőződhetünk, hogy a magyar kutatók munkáját milyen nagy mértékben gátolták, akadályozták a makacsul feltörő s a mai napig sem lanyhuló dilettáns elképzelések, délibábos nyelvrokonítások. (Vö. Balázs 1978; Pusztay 1977, 1985; Szabó T. 1972; Komoróczy 1976 stb.)

Jóllehet Sajnovics János már az 1770-ben megjelent *Demonstratio* című művében szilárd alapot biztosított a magyar tudományos nyelvhasználat módszeréhez, s műve óriási előrelépést jelentett a történeti nyelvtudomány terén, utána még nemzedékek jeles nyelvtudósainak – mint amilyen Gyarmathi Sámuel, Hunfalvy Pál, Budenz József s mások voltak – kellett megküzdeniük a magyar közhangulat elutasító, kellemtelen, sokszor lebénító ellenállásával. Ahogyan Zsirai Miklós megállapította: „A múlt dicsőségében sütkérező magyar kedélyeket egyáltalán nem elégíti ki a halzsíros atyafiság szürke prózája.” (Zsirai 1943; 266)

„Általános emberi tapasztalat, hogy a rokonok hasonlítanak egymásra. Ebből sokan azt a téves következtetést vonták le, hogy a nyelvek rokonsága esetében is a hasonlóság a mérvadó” – jegyezte meg Róna-Tas András. (Róna-Tas 1978; Bevezető)

Ezt a tévedést még fokozta annak a fontos disztíngválásnak a hiánya, miszerint egyes kutatók nem tettek különbséget a nyelvi és a faji, etnikai rokonság között, s ebből kifolyólag még napjainkban is újabbnál újabb elképzelések, viták gyarapítják az egyébként is tarka-bizarr rokonítássort.

S ha e néhány sorban vázolt előnytelen körülmény nyilvánvalóan nehezítette, hátráltatta is, de nem gátolhatta meg a magyar nyelvészeket más, igen fontos teendőik, kutatásaik végzésében, mint amilyen a régebbi nyelvtörténeti korszakok képeinek megrajzolása, kikövetkeztetése.

II.

1. A honfoglalás időszakából nem maradtak ránk terjedelmesebb magyar följegyzések. Ennek ellenére a nyelvtörténet ma már elég világos képet tud adni a korabeli nyelvállapotról. A rokon és a magyarral érintkező nyelvek összehasonlító vizsgálatai mellett nagy segítséget nyújtottak a korai külföldi és a hazai szórványemlékek, amelyekben a magyar nyelvi elemek nem szerves beszédalakulatként, hanem egymástól elszigetelve jelentkeznek, ám a hangtörténeti, szótörténeti (és részben az alaktani) vizsgálatokban felbecsülhetetlen az értékük.

Honfoglaláskor népünk immár kétezer éves önálló etnikai és nyelvi múlttal rendelkezett, ekkor már legközelebbi nyelvrokonaival, az osztjákokkal és a vogulokkal sem tudta volna megértetni magát. A kelet-európai sztyeppén töltött őstörténeti időszakban a magyar nyelv külön életének fejlődésében rögződik finnugor előzményekből nyelvtani rendszerünk, s ez az uráli-finnugor alapú nyelv a viharos népvándorlásban és a szoros török nyelvű népgyűrűben is meg tudta őrizni jellegzetességét – leszámítva természetesen az átélt műveltségváltásokkal szükségszerűen együttjáró jövevényszó-bővülést (150–200 szó).

A korai középkor okleveles anyagának szórványaiból mindenekelőtt kiviláglik a honfoglaló magyarság nyelvhasználati egysége, a letelepülő csoportok/törzsek nyelvi homogenitása, számottevőbb területi-nyelvjárási különbségek nélkül, ami más nyelvekhez viszonyítva azért is meghatározó és egyben jellemző, mert a magyarság feltehető¹ lélekszámahoz képest viszonylag nagy területen szétterülve telepedett meg.

Az utóbbi évtizedekben mind nagyobb hangsúlyt nyert egységes, korai magyar szóföldrajzi kép – s itt mindenekelőtt Benkő Loránd legújabb kutatásaira gondolunk – nem támasztja alá az ún. kettős honfoglalás elméletét, hiszen ez esetben a több évszázadot magában foglaló nyelvi-szókészletbeli különbségek nyoma kellett volna hogy maradjon a korai Árpád-kor nyelvi-névi anyagában (vö. Benkő 1996¹ : 961).

Természetesen vetődik fel a honfoglaló magyarokkal érkező idegen népelemek kérdése, valamint a székelység mára sem megnyugtató módon tisztázott eredetvizsgálata. Anélkül, hogy e bonyolult kérdéskörök bármelyikét is érintenénk – hiszen nem is tartozik jelen feladatunk körébe – megállapíthatjuk: török jövevényszavaink elterjedtsége olyannyira arányos, a feltett „ka-

¹A honfoglaló magyarok lélekszámát Györffy György 400 000-re tette, ezt sokan el is fogadták (Fodor István, Bartha Antal, Éry Kinga stb.), Kiszely István 200–400 ezernyi népességgel számol. Újabb kisebb számot emlegetnek: Makkay János 70 000-et, Kristó Gyula legfeljebb 100 000-et (vö. Kristó 1996).

bar” területeken nem mutathatók ki nyelvi különösségek – ellentétben például a kun nyelvi-névi nyomokkal –, ami arra enged következtetni, hogy türk nyelven a kabarok is aligha beszéltek a honfoglaláskor, vagy pedig csak kisebb betelepülő csoportokkal számolhatunk.

2. Nyelvünk hangzása

A honfoglalás korában mássalhangzórendszerünk még számos ponton eltért a maitól, noha lényegesen közelebb állt hozzá, mint az uráli alapnyelv konzonantizmusához. Ez mindenekelőtt abból eredt, hogy számos nagy megterheltségű veláris réshang (χ , γ) már ekkor tűnőben van, de még jelzi a hangzás mély, veláris jellegét. A g képzési helyén alkotott zöngés réshang (γ) egyrészt intervokális helyzetben elnémul; pl. török *bayatur* > *bátor*, illetve a szavak végén vokalizálódik; pl. török *bacănāγ* > *beseneü* > *besenyő*.

A honfoglaló magyarok nyelvében még hallható a β (két ajakkal képzett zöngés réshang), amely később v -vé alakul; él még a χ is, és megterhelt a ly hang is.

Megállapítható, hogy néhány hang még ismeretlen a honfoglalás korában. Mássalhangzóink közül hiányzik a v , zs , c , ty , valamint a *dz* és a *dzs* is, de az f is túlnyomórészt még szókezdő helyzetben fordul elő. Nyelvünk a hiányokat részben hanghelyettesítéssel oldotta meg: pl. szláv *нѣмьць* > *német*; szláv *цесарь* > *császár*; szláv *Кнежа* > *Kenese* stb. A c -t és zs -t a hangutánzó vagy hangulatfestő szavakon kívül ma is főként idegen eredetű szavakban találjuk.

Mai *dzs* hangunk nincsen összefüggésben a honfoglalás táján még meglevő *dzs'* hanggal (tehát a *dzs* egy palatizált változatával), amelyet a felsőori nyelvjárárs, valamint a moldvai csángó máig konzervált; pl. *dzs'erék*, *mondzs'a*. Egyébként ebből az ősmagyar hangból az ómagyar kor vége táján gy lett: *agyar*, *magyar* stb.

Magánhangzóink közül hiányzik ekkor még az \ddot{o} és az a . A mai \ddot{o} helyén zártabb ejtésű hangot: \ddot{u} -t (pl. *ürdüng*) vagy zárt \ddot{e} -t (pl. *dzs'enyëreü*) ejthettek. Az \ddot{a} hang viszont illabiális artikulációjú volt (pl. *käláp*, *hälät*), ahogyan a felvidéki (palóc) vidékeken – de nálunk is pl. Kupuszinán – még ma is ejtik ezt a hangot. Feltételezhetően élt még ekkor a veláris i hang is (i); pl. *fī*, *kín*, *nyíl*, *hid* stb. – ennek kitűnő bizonyítéka az, hogy ezekhez a szavakhoz ma is veláris toldalékváltozat járul: *fiam*, *hidak*, *nyilas* stb. Egyébként a mainál jóval zártabb magánhangzóka; találunk a szavakban: pl. *humuk*, *áruk*, *kiriszt* stb.

Az elmondottak alapján egy mélyebb tónusú, több „zörejszerű” zöngétlen hangot tartalmazó beszéd körvonalazódik, amit nagy mértékben ellensúlyoz nyelvünk élénk affinitása a jövevényszókkal átvett mássalhangzó-torlódások

feloldása iránt; pl. *scola*>*iskola*; *krst*>*kereszt*; *Szrang*>*istráng* stb. Ezzel a tendenciával ugyanis a mássalhangzók és a magánhangzók megoszlása kedvező maradt – nyelvünk történetének legújabb korszakáig, amikor is a torlódások kiküszöbölésére irányuló törekvés meggyöngült.

3. Noha a hangzást is érinti, érdemben morfológiai (pontosabban morfonológiai) jellegű sajátossága korabeli nyelvünknek, hogy ősi fejleményként szinte minden szónak a végén magánhangzó állt; pl. a Tihanyi Alapítólevél (1055) szövegében: *Fehérváru, hodu, utu*; Anonymusnál: *Emesü, Sarollu, Tosu* (vö. Benkő 1996¹:232).

Ragjaink egy része ekkor még nem agglutinálódott, névutó funkcióban áll a névszó után, ám eszközgazdagságával már alkalmas a korabeli ismeretanyag kifejezésére.

Gazdag ősi képzőrendszert hozott magával a magyarság, közülük mára már sok elhomályosult: pl. a *torok, lélek, könyök* szavak *k* képzője, de újabb igen produktív képzők is jöttek létre (pl. *-ság/-ség, -hat/-het, -né*). A szóalkotási módozatokon belül a képzés és az összetétel alkalmazási gyakoriságának viszonyát szemlélve azt tapasztaljuk, hogy a mai állapotokkal ellentétben a honfoglalás időszakában a szóképzés jóval kedveltebb volt, mint a szóösszetétel – jöllehet, a korai *üdnep* ('szent'+nap), *bütürü* (bú+tör) összetételek ennek alkalmazását is jelzik.

4. A vizsgált korszak nyelvhasználatának szintaktikai jellegéről keveset vallanak a korai szörványok. A szerkesztés tömörségét mutatja az összefoglaló szóösszetétel jelenléte: *orca*<orr+szá(j); *iafia*<lánya+fia, vagy a *Sajó, Berettyó* (<ső, berek+'víz' jelentésű régi jó főnév) típusú összetétel gyakori használata; de a különféle igeneves szerkezetek (pl. BécsiK.: tegedet *meghaluad* fogadand [=amikor meghaltál, befogad]; KTSz.: pustobele *tacaruta* 'posztóba takarva'; BécsiK.: Iudit latuan Olafernest *vlette* [=ülve, amint ott ült], valamint a figura etymologica előfordulásai szűkszavúbb, szintetikusabb kifejezőmódról tanúskodnak.

5. A nyelv elemei közül a szókincs reagál a legérzékenyebben a környezeti változásokra. A honfoglaló magyarság találkozása az itt élő, talán nagyobb lélekszámú szlávssággal nyelvileg nagy megpróbáltatás volt; ennek következtében, valamint a műveltségváltás nyomán még egyéb, pl. német, latin, francia, olasz nyelvi hatásra ősi szavaink serege szorult ki a használatból. Gondoljunk csak példaképpen az ősi hitvilág nyelvi emlékeire; pl. a *hagymáz* 'ördög betegsége', *íz* 'rossz szellem', a *reg* szó családja (pl. rejt, révül, reked, részeg) stb. Egymás mellett él, egymással verseng ekkor az *idzs'* és a *szent*, a *vejsze* és a *varsa*, a *verő* és a *kalapács*, a *kölyű* és a *mozsár*, némely szavunknak a jelentését ma már csak a kontextusból kíséreljük meg sejteni: a *batka* szavunkat a szőlásból, *fész* szavunkat a Halotti Beszédből ('martalék'); ismét másoknál, pl. a *jonh* szavunknál állandó jelentésváltozást ('lélek'>'benső'>'gyomor'>'méh') tapasztalunk, mígnem teljesen kihullott a használatból.

III.

Több forrásból tudjuk, hogy a honfoglaló magyarok gazdag szóbeli énekgyománnyal (mese-, mondaanyaggal) rendelkeztek, a regösök elénekelték az ősidők, a hősi hadjáratok történetét.

„Ég és föld, mítosz és valóság sehol sem állnak oly közel egymáshoz, mint a pásztornépek képzeletében. A keresztény középkor udvari történetíróinak tudós, sőt tudákos előadásából, színes népi mondavilág bontakozik ki előttünk, a régi kapcsolatok emléke, a honfoglalás és a kalandozások lenyűgöző élménye játsszák a főszerepet.” (Deér 1943:148)

A hangzó, a beszélt nyelv rekonstruálhatóságával szemben jóval nagyobb homály és szkepticizmus övezi a vizsgált korszak írásbeliségének a problematikáját. Első kérdésként: volt-e írásbeliségünk? A honfoglalás előtti *betű* és *ír* szavunk s a feltételezhetően ekkortájt bekerülő kelet-európai vándorszó, a *könyv* elegendő bizonyíték-e az írásbeliség meglétére? Továbbá: a rovásírás volt-e ennek a korabeli írásbeliségnek az eszköze? Vajon milyen széles körben volt ismeretes a rovásírás? Mindezek a kérdések nagyfokú körültekintésre és óvatosságra kötelezik a kutatót, főleg napjainkban, amikor a decentralizálódó kiadványkiadási lehetőségek közepette elhomályosodni látszik a határ vonal a „hivatásosok” és a „déli bábosok” csoportja között. (Vö.: Vékony é. n.; Varga 1993 ; Sándor¹ 1992)

Természetesen eleve ki kell zárni vizsgálódásunk köréből a divatszerű dilettáns elméleteket (vö. Sándor 1992²; 79), de ezeket leszámítva is túl sok a bizonytalanság a rovásírás ténye, eredete, szerepe körül.

Sebestyén Gyula és Németh Gyula munkássága nyomán évtizedekig bizonyosnak tűnt a székely rovásírás türk eredete, azzal a fenntartással, hogy vannak a jelek között glagolita és görög eredetűek egyaránt. Napjainkban mind több az olyan ellenvélemény, miszerint rovásírásunk különböző kelet-európai rúnák keveréke, hiszen a ligatúrák és a névmonogramok jelenléte a török eredet ellen szól (vö. László 1988: 125).

A rovásírás eredete körüli szkepticizmust növeli az a körülmény, hogy csak a XIII. század végéről, Kézai Simon krónikájából értesülünk róla először, s az eddig fellelt legrégebbi rovásírási emlékek sem korábbiak a XIV. századnál, s az egyetlen felsőszemerédi (Szlovákia) feliratot kivéve csak a székelység bizonyos csoportjainál ismertek. A felsorolt kételyek feloldása még a jövő kutatásának a feladata.

IV.

Benkő Loránd írja a *Magyar Tudomány* honfoglalásszámában: „A magyar nyelv mint Európa egyik legrégebb önálló nyelve a honfoglalás idejére már mintegy kétezer év óta élte a maga külön életét, és ez után az irdatlan hosszú idő után legközelebbi nyelvrokonaival szemben sem hordozhatta volna már magában a megértésnek még a halvány lehetőségeit sem. Ebből a körülményből azonban egyáltalán nem következik az, hogy honfoglalóink nyelve szerkezetének minden lényeges elemében ne őrizte volna meg pontosan kimutatható uráli-finnugor alapjait.” (Benkő 1996²: 958–9)

S ha a kétezer év különfejlődése legközelebbi nyelvrokonainktól távolra is vetette a honfoglalókat, köztük és a mai utódok között egyféle virtuális megértés, konverzáció nem elképzelhetetlen. Alátámasztja ezt néhány fontos megállapítás: a magyar nyelvjárások között egy sincs olyan, amelyik lényegesen eltérne a többitől, tehát ez egy létfontosságú egységet jelent. Benkő professzor szerint lényeges mozzanat az is, hogy az egész törzsszövetség 150–200 ezernyi népessége magyarul beszélt, hiszen a pár évtizeddel ezelőtt még sokat emlegetett elmélet értelmében a kétnyelvű (tehát a török–magyar) betelepülők nyelvhasználata nyomot kellett volna hogy hagyjon az oklevelekben fennmaradt hatalmas névanyagban, a helynévadásban.

Visszatérve egy fenti megjegyzéshez: amennyiben meg is értenénk a honfoglaló magyarok nyelvét, a korabeli eseményeket megelevenítő irodalmi művekben nincs szükség a totális archaizálásra. Íróink – nyilván inkább a kihívást látva a feladatban – időnként kísérleteznek ilyenféle túlzott stilizálással. Ez értelmetlen és szükségtelen próbálkozás, hiszen a tudományos kritériumok szempontjából inkorrekt produkciók keletkezhetnek; pl. *ő-ző* nyelvjárásban beszéltetni honfoglaló őseinket; másrészt viszont az irodalmi műben a hangulat megragadásához elegendő egy-egy hangzásbeli sajátosság, az archaikus szavak jó megválasztása is.

Mindehhez természetesen segítségül kell hívni a korai magyar nyelvtörténet eddigi feltárt ismeretanyagát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Balázs 1978: Balázs János: A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig. *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből*. Szerk.: Szathmári István, Budapest, Tankönyvkiadó, 13–39.

Benkő 1996¹: Benkő Loránd: Anonymus élő nyelvi forrásai. *A honfoglaláskor írott forrásai*. Szerk.: Kovács László–Veszprémy László, Ballasi Kiadó, Budapest, 221–249.

Benkő 1996²: Benkő Loránd: Nyelvünk vallomása a honfoglaló magyarságról. *Magyar Tudomány*. XLI. 8. sz. 958–963.

Deér 1943: Deér József: A honfoglaló magyarság. *A magyarság őstörténete*. Szerk.: Ligeti Lajos, Budapest, Akadémiai Kiadó, reprint 1986. 123–153.

László 1988: László Gyula: *Árpád népe*. Budapest, Helikon Kiadó

Komoróczy 1976: Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?* Budapest, Magvető Kiadó

Kristó 1996: Kristó Gyula: *Honfoglalás és társadalom*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete

Pusztay 1977: Pusztay János: *Az „ugor-török háború” után*. Budapest, Magvető Kiadó

Pusztay 1985: Pusztay János: *A hun mondától a finnugor rokonságig: Az őshazától a Kárpátokig*. Szerk.: Szombathy Viktor, Budapest, Panoráma Kiadó, 27–72.

Róna-Tas 1978: Róna-Tas András: *A nyelvrokonság*. Budapest, Gondolat Kiadó

Sándor 1992¹: Sándor Klára (szerk.), *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szeged, Magyar Őstörténeti Könyvtár

Sándor 1992²: Sándor Klára: A székely rovásírás átvételének lehetséges útjai. *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Szeged, Magyar Őstörténeti Könyvtár, 79–92.

Szabó T. 1972: Szabó T. Attila: Nyelv és múlt. *Válogatott tanulmányok, cikkek*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 9–21.

Varga 1993: Varga Géza: Bronzkori magyar írásbeliség. *Írástörténeti tanulmányok*. Budapest

Vékony é. n.: Vékony Gábor: *Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében*. *Életünk Könyvek*

Zsirai 1943: Zsirai Miklós: Őstörténeti csodabogarak. *A magyarság őstörténete*. Szerk.: Ligeti Lajos, Budapest, Akadémiai Kiadó, Reprint, 1986. 266–289.

EGY NYELVÉSZ A MAGYAR HONFOGLALÁSRÓL

C S E H M Á R T A

A magyarok bejövetele a Kárpát-medencébe és életük itteni alakulása a kezdetektől fogva nemcsak a történészek, de más tudományágak – így a nyelvtudomány – művelői számára is mindig az érdeklődés tárgyát képezte. A nyelvtudomány a maga eszközeivel, eredményeivel számos esetben mutatkozott hasznos segéderőnek, amikor történeti vonatkozású adatok, információk valóságértékéről folytak viták, illetve ha ilyen vitákban kellett érveket fölsorakoztatni.

A honfoglalástól nem túl messzire eső időszakot vizsgál meg pl. Kniezsa Istvánnak, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című monográfia későbbi szerzőjének egy 1938-ban megjelent tanulmánya, a *Magyarország népei a XI. században*, amelynek több gondolatát, fölvetését, következtetését a történet-tudomány ma is számon tartja. A magyar honfoglalással és az azt követő időszakokkal kapcsolatban ennek a tanulmánynak az eredményeire érdemes figyelemmel lenni ma is, akkor is, ha a millicentenáriumi megemlékezések sorában ez nem annyira millicentenáriumi, mint inkább – előre nézve – millenniumi (azaz ezeréves), illetve centenáriumi (azaz százéves) évfordulói jellegű. A csaknem millenniumi jellegét a témája adja: a X–XI. századdal foglalkozik; a centenáriumihoz közelítőt az, hogy szerzője születésének századik évfordulójáról lehet alkalmunk megemlékezni hamarosan.)

Kniezsa István „nehéz, de nem reménytelen” (ezek az ő szavai) feladatot vállalt, amikor kísérletet tett Magyarország XI. századi néprajzi térképének megrajzolására. A feladat nehézsége elsősorban abból adódik, hogy a kérdéses korból – természetesen – nincsenek közvetlen adatok, amelyek a vizsgált területek nemzetiségi (és nyelvi) viszonyaira vonatkoznának. (Ilyen adatokhoz majd csak a népszámlálások rendszeressé válásának idejére vonatkozólag, a

XIX. század második fele óta juthatunk.) A kutatást azonban lehetővé és eredményessé is tették bizonyos közvetett – pl. nyelvészeti, régészeti, történeti és földrajzi – adatok, amelyeket a szerző nagy leleményességgel, de ugyanakkor példamutató kritikai szellemben használt föl munkájában. És segítségére voltak jó forrásmunkák is, elsősorban Melich Jánosnak a *Honfoglalás kori Magyarország* című műve.

Kniezsa István további életpályájának utólagos ismertetésében különösen jelentősnek érezhetjük ezt a munkáját, mert megmutatkozik belőle az is, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavainak későbbi tudós kutatója milyen széles, szilárd alapokról indulva, milyen nagy ismeretanyag birtokában mélyedt el választott szakterületének szövevényében. Nemcsak adatai, de tanulmányának szellemisége is példamutató, irányadó sok évtizeddel a keletkezése után is. Konkrét eredményei mellett a tudósi pártatlanság, a tárgyilagosság és az igazság feltétel nélküli tisztelete is fontos érdeme.

A *Magyarország népei a XI. században* című tanulmány a következő népcsoportokról tesz említést (az itt következő népnevek egyben a mű szerkezeti fölépítését is jelzik: magyarok, szlávok, törökök, germánok és románok. A „török vagy törökös kultúrájú” (434)* népek között említést tesz az avarokról, bolgár-törökökről, kabarokról, besenyőkről, volgai bolgárokról, úzokról, kálizokról és a székelyekről; a germánokról szólva név szerint is említi a gótokat, gepidákat, kvádokat, langobardokat, frankokat és bajorokat. A tanulmánynak van tovább egy *Egyéb népek* című fejezete is, amelyben a pannon, a kelta és a dák népeket említi, mint olyanokat, amelyek korábbi időkben, különböző korokban lakosai voltak ezeknek a területeknek, és „egy-két szórványuk esetleg még a honfoglalás koráig is fenntarthatta magát” (451).

A románokkal kapcsolatban – nyelvi bizonyítékokra hivatkozva, arra ti., hogy a román nyelvben a románság által lakott területek hely- és víznevei többségükben szláv és magyar eredetűek – megállapítja, hogy a románok „mindenütt a szlávok, sőt a magyarok után érkeztek” (449). Sőt a németek után is (akiket pl. a Képes Krónika a szászok, thüringiaiak, meisseniek és Rajna vidékiek néven említi), lévén hogy az első megjelenésükre a legkorábbról a XIII. századból származó adatok utalnak. A germánokkal kapcsolatban a szerzőnek fontos, történeti források adatain alapuló megállapítása, hogy a honfoglalás előtti időkben, az ún. Karoling-korszakban e területeken – főleg Magyarország nyugati végein – nagyobb számban „élő német lakosság” „eltűnt” (444). Újabb, szórványszerű német betelepülésekre Pozsony majd Sopron

* A zárójelben, külön megjegyzés nélkül adott lapszám a szóban forgó tanulmánynak a megjelenési helyére utal: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk. Serédi Jusztinián. I–III. Budapest, 1938

környékén a XI. században, illetve a „XI–XII. század határánál” (445) került sor. Megemlíti – és el is veti – azokat az elméleteket, amelyek szerint a gepidák, akik az V–VI. században Erdélyt, a IX. századig pedig a Duna–Tisza között lakták, a románok, esetleg a székelyek, más teória szerint a szászok kialakulásában szerepet játszottak volna.

A török népeket illetően Kniezsa István leírása szerint a megfigyelés alá vont területeken a XI. században „számottevő tömegben” (434) laktak a következő etnikumok: az avarok, a bolgár–törökök, a kabarok, a besenyők, a volgai bolgárok, az úzok és a kálizok (434). Az avarokról „föltehető, hogy a honfoglaló magyarság több helyen, de különösen Nyugat-Magyarországon [!], ahol az avarokat még úgyszólván a honfoglalás előestéjén is emlegetik, találhatott egyes avar töredékeket” (435). Ehhez hasonló lehetett a helyzet a déli vidékeken – írja – a bolgárok vonatkozásában.

A kabarokat történeti források úgy említik, mint a honfoglaló magyarok nyolcadik törzsét. „Konstantinus Porphyrogenitus tanúsága szerint e törzs népe a magyarokétól eltérő nyelven beszélt, bár értette a magyarok nyelvét is. A kazárokkal való kapcsolatuk és nevük, amely törökül ’lázadó’-t jelent, igen valószínűvé teszi, hogy a kabaroknak ez a magyartól eltérő saját nyelve csak a török lehetett” – írja Kniezsa István Németh Gyulának *A honfoglaló magyarság kialakulása* című munkájára hivatkozva (436). „Bizonyos – vonja meg a mérleget –, hogy a kabarok a honfoglalás után hamarosan megmagyarosodhattak.”

A besenyőkről azt írja a szerző, hogy „az úzok által szorítva” (437) a XI. században érkeztek a mai Magyarország területére, s itt „hadkötelezettség terhe mellett” (437) az ország különböző területeire telepítették őket.

Jelentékeny számú lehetett a mohamedán vallású kálizok népe is, akikről nemigen maradtak fenn adatok, s jóformán csak föltételezhető, „hogy a XI. században emlegetett szerezcsenek, izmaeliták vagy böszörmények túlnyomóan közülük kerültek ki” (439).

A volgai bolgárokról és a – másképpen „fekete kunok”-nak is nevezett – úzokra vonatkozó adatok is alig vannak. Nyelvi bizonyítékok, amelyek e népcsoportokkal volnának kapcsolatba hozhatók, mutatóba sem maradtak fenn.

Kniezsa István a székelyekről is a török népek sorában tesz említést. Azt a nézetet vallja, hogy mint török eredetű, de a XI. századra már szinte tökéletesen asszimilálódott, a „magyarság finn-ugor nyelvét” (440) beszélő népességről kell róla beszélni. A székelyek török eredetére a következő érvet hozza föl: „A székelységnek török származását a *székely* és a *Csigla* neveken kívül esetleg a *Kiikailló* folyónév is támogatja. Nem lehet mégsem véletlen – írja Kniezsa –, hogy az ország egyetlen kétségtelenül török nevű folyója éppen a székelyek

területén található” (440). (E nevek magyarozatával lapalji jegyzetben foglalkozik bővebben.) Fölveti azt a gondolatot is (de csak mint „nyílt kérdés”-t), hogy a székelyek esetleg a kabarokkal azonos népesség lehet.

Történeti, nyelvészeti és régészeti bizonyítékok vannak arra nézve, fejt ki Kniezsa István, hogy a Kárpát-medence népességét a XI. században legnagyobb részt a magyarok és a szlávok alkották: ez a két népcsoport alkotott etnikailag közel sem homogén, de földrajzilag összefüggő tömböket ezeken a területeken. A szláv lakosság nyelvi sajátosságai a „morva-tót” és a „déli szláv” jellegű népességre utalnak, s ez a népesség a honfoglalás idején már itt élt. A szlávság – írja a szerző – szálláshelyeit a hegyvidék és a síkság határán, a nagyobb vizek közelében alakította ki, mert – mint földművelő népességnek – ez volt számára a legkedvezőbb.

A magyarság ebben az időben még főleg pásztorkodó és halászattal, pákászattal foglalkozó nép volt, ezért szálláshelyeit is főleg a vizek mellett és úgy választotta meg, hogy legelőiben is bővelkedhessen. A *Magyarország története* így ír erről: „A csak időszakos vízborítású folyóvízi árterek amfibikus térszínre különleges jelentőséget kapott a honfoglaló magyarság letelepülésével és életmódjával kapcsolatban. A települések ugyanis kizárólag az állandóan száraz területeken fejlődhettek zavartalanul. De mivel a víz nélkülözhetetlen létfeltétel volt, megkeresték az ármentes terület peremét” (I/1., 61. old.). Kniezsa István pedig így fogalmaz ebben a kérdésben: „Sem a Nagy-Kúnság, Kis-Kúnság, Mezőföld és a Deliblatti pusztá homokjára, sem pedig az aljnövényzet nélküli, s így állatok legeltetésére nem alkalmas bükk- és fenyőerdővidékre nem települt tömegesebben. Nem került azonban a mocsaras területeket, sem a tölgyes vagy vegyes erdőkkel borított dombvidékeket. Az előbbieket ugyanis nemcsak a halászoknak nyújtottak elegendő táplálékot, hanem a pásztorok is dús legelőket találtak itt állataik számára. A tölgyerdő növényzete pedig kiválóan jó legelőül szolgált a nyájaknak, makkja pedig a disznócsordáknak” (452).

A szlávok XI. századi szálláshelyeiről viszont a következő összefoglaló leírást adja: „A szlávok főtömege északnyugaton a Nagyszombat–Galgóc–Nyitra–Aranyosmarót vonaltól É-ra helyezkedett el. Itt a Vág és a Nyitra széles völgyeiben a szlávok messze északon is korán igazolhatók. A Vág völgyére vonatkozólag körülbelül Zsolnán, a Nyitra völgyében a forrásvidékig, sőt azon túl a Turóc völgyében már a XI. századból vannak adataink. Egyébként északon a magyarság települési területén túl csak kevés helyen vannak támpontjaink a szlávság XI. századi elterjedésére vonatkozólag. Mindenesetre bizonyos, hogy – ha jelentős tömeget nem is mindenütt alkottak – a magyarságot mindenütt megelőzték. A magyar szállásterületek közül nagytömegű szláv lakosságot az

Ipoly völgyében a Zólyomi (Osztrovszki és Vepor) hegység, a Börzsönyi hegyek és a Cserhát között találunk. E szláv település Visegrádnál és Esztergomnál a Duna jobb partjára, a Pilis- és Gerecse-hegység völgyeibe is átnyúlt. Hasonlóan sűrű szláv lakossága lehetett a Bükk északi lejtőjének és a Sajó–Bodva közti hegyvidéknek, valamint a Tokaj–Hegyaljai hegység keleti lejtőinek, míg Abauj megyében és Sárosnak magyarulakta középső részén a szlávoknak éppen hogy csak nyomuk van.

Az Alföld keleti részén a szlávok főképp a platókon (Nyírség, Szamoshát, Tiszahát) és a hegyek peremi részén (Szilágy, Zaránd, Arad és Krassó–Szörény megyékben) mutathatók ki. A Temes és a Karas menti nagyszámú szláv helynév alapján e völgyekben aránylag sűrű szláv lakosságra következtethetünk. [. . .] Az Alföldön csupán a Tisza és a Duna partján lehet számottevőbb szláv szórványokat igazolni. Nagyobb tömegben csak a Duna–Tisza közének DNY-i zugában található” (453–4).

A két népesség együtt és egymás mellett élése az elkövetkező századokban is folytatódott. A honfoglalást követő száz–százötven év alatt azokon a területeken, amelyekre a vizsgálatok kiterjedtek, még változatosabb volt a népesség összetétele, mint a későbbi időkben (de még a tatárjárást megelőzően). Akkortájt még számottevő szláv telepek voltak a „magyar szállásterületeken belül” (454) is. „Egy-két vidéket leszámítva” (454) ez a népesség beolvadt a magyarságba, hasonló sorsra jutott ezzel, mint a legtöbb itt talált, illetve a X–XI. század folyamán a Kárpát-medencébe érkező népcsoport. Kniezsa István, amikor a XI. századi Magyarország etnikai képét megrajzolja, a történeti és a régészeti bizonyítékok mellett a nyelvészeti bizonyítékok sorát is fölhozza, hogy láttassa: a vizsgált korban élő folyamat volt ez a kapcsolat a szláv és a magyar népesség, különösen annak nagyszámú „finn-ugor magyar jellegű” (455) szolgarétege között, s ez a köznép – nem pedig a „török eredetű uralkodó osztály” (455) volt e társadalomnak az a tényezője, amely nemcsak hogy könnyedén beilleszkedett az itt talált népek kultúrájába, de a „meghódított szolgaréteggel összekeveredve azt teljesen felszívta magába” (455). Újabb régészeti adatok is azt támasztják alá, hogy a honfoglaló magyarság nem alkotott – miként Deér József fogalmaz – „a szó mai értelmében egyfajú és egynyelvű nemzetet”, és antropológiai jellegét illetően sem különbözött olyan nagymértékben az itt talált népességtől, mint ahogy azt korábban gondolhatuk. (Vö. *Magyarország története* I/1. 650. old.) A honfoglalók társadalmába való beolvadás az őslakosok részéről azt is jelentette, hogy egyes sajátságait, kultúrájuk bizonyos vonásait e társadalom kereteihez igazítva, e keretek közé beágyazva vitték, vihették tovább. Az ilyen megőrzött, fönntartott, illetve átadott sajátságoknak a száma nyilván jóval nagyobb lehetett, ha az egymással

kapcsolatba kerülő közösségek kultúrája között több vonatkozásban állt fenn hasonlóság. Deér József, akit fentebb már idéztünk, *Pogány magyarság, keresztény magyarság* című könyvében így ír erről: „A magyarok és a szlávok közeledésének tünetei azok a jövevényszavak, melyek a X. és a XI. század folyamán kerültek be nyelvünkbe. E szókincs egyik jelentős csoportja földművelésre vonatkozó kifejezéseket tartalmaz, legnagyobbbrészt olyanokat, melyekre a magyarságnak már volt többnyire bolgár–török eredetű szava” (i. m. 72–3).

Máig fölismerhetjük a szlávtság nyomait, a szlávok hatását (többek között) például a földrajzi nevekben is. A Kárpát-medence nagy vizeinek neve (*Duna, Tisza, Száva, Balaton*) nem szláv eredetű ugyan, viszont a magyarba minden bizonnyal szláv közvetítéssel került. (Vö.: Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.*) A szlávtság által (is) lakott területek névanyagában pedig nagy számban vannak olyanok, amelyekben az érintett szláv nyelv nem a közvetítő, hanem az átadó szerepét töltötte be.

A XI. századi szláv és magyar együttélés nyelvi bizonyítékai közül Kniezsa István a következőket veszi számba: a korabeli forrásokból származó magyar eredetű hely- és személyneveket, a honfoglaló magyar törzsek nevéből alakult helyneveket, a szláv eredetű magyar helyneveket, különböző X–XI. századra valló hangtani kritériumokat, sajtáságokat (például a $c > t$, a $c > cs$, a $ž > s$ változást). Ezek sorában a szláv eredetű magyar helyneveknek különös jelentőséget ad az a mozzanat, hogy sok ilyen átvett helynévről nyelvészeti tényezők alapján pontosan megállapítható a magyar nyelvbe való bekerülésük ideje. Ehhez az szolgál segítségül, hogy megőrződött, fennmaradt-e bennük vagy sem az ún. ószláv nazális magánhangzó, a nazális o és e , amelyek a XI. század körüli időkgig szinte mindegyik szláv nyelvben megvoltak, utána viszont szinte teljesen nyomuk veszett, „eltűntek, illetőleg elveszítették nazalitásukat” (Bárczi–Benkő–Berrár: *A magyar nyelv története*, 287). Az eredetileg nazális magánhangzót tartalmazó szláv szavaknak (köz-, hely-, ill. személyneveknek) a korhatározó jelentőségét Kniezsa István jól kamatoztatja ebben a tanulmányában. Számára is bizonyítékul szolgál valamely magyar helynév átvételének idejét illetően, miként a magyar diakrón nyelvészet számára a szláv jövevényszavak vonatkozásában általában is, hogy a kritikus helyen megjelenik-e bennük az m vagy az n hang (ebben az esetben ugyanis az illető szó nagy valószínűséggel a XI. század előtti átvétel) vagy nazális nélküli alakjuk van (tehát későbbi kölcsönzések). A nazális mássalhangzó megjelenése az átvett helynevekben – példaképpen a következőket említhetjük itt e vonatkozásban: *Dombó, Dombóc, Dombró, Long, Longacs, Lanka, Lankóc, Lendva, Galambóc* – Kniezsa István számára azt is jelenti, hogy a szláv nazális magánhangzók megléte idején, azaz a X–XI. században az illető terület „vegyes szláv–magyar lakosságú volt” (372).

Kniezsa István említést érdemlő és megszívlelendő gondolatai közül végezetül a következőket idézzük: „Magyarországon, mint különben egész Európában igen tekintélyes a ma ott lakó népek nyelvéből nem magyarázható földrajzi nevek száma. Ilyenek főleg a folyónevek között találhatók gyakran, de akad elég a helységnevek között is, amelyeknek pontos forrása mai ismereteink alapján nem állapítható meg. Ezeket a településtörténet szempontjából, legalább egyelőre, értékesíteni nincs módunkban. Ez az eljárás mindenestre sokkal józanabb és – mivel az ismeretlen eredetű nevek nagy többsége úgylis régen kihalt népek emlékét őrzi csupán –, követése a településtörténetben sokkal kevesebb tévedést eredményez, mint az, amelyik e névmagyarázatokra csapongó fantáziával szép, de semmi egyéb forrással alá nem támasztható elméleteket épít” (451).

MÉRNÖKKÉPZÉS AZ EZREDFORDULÓ KÜSZÖBÉN

SEFCSICH GYÖRGY

A MÉRNÖK MINT TÁRSADALMI/GAZDASÁGI ERŐFORRÁS

A szakember- és azon belül a mérnökképzés is viszonylag hosszú „élettartamú” (legalább egy emberöltőnyi, tehát 30–50 éves) „működtetésre” alkalmas termelőerők „beüzemelési” folyamatként is felfogható. Ezért – bármennyire is idegenkedünk a közelmúlt „szocialista tervgazdálkodásának” mechanisztikus szemléletétől – a mérnökképzés mindenkori alapja a műszaki-gazdasági fejlődés (és az abból eredő igények/elvárások) legalább egy emberöltőnyi prognózisa. De ez nem csupán általános társadalmi, hanem egyéni érdekek, sőt mélyen emberjogi kategória is – hiszen természetes elvárás az iskolarendszertől, hogy olyan szakembereket/mérnököket képezzen, akik optimálisan tudnak beilleszkedni a jövő gazdasági és társadalmi rendszerébe.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS KÉRDÉSEI

Természetes, hogy itt óhatatlanul felmerül a kérdés: lehet-e, tudjuk-e vajon megbízhatóan prognosztizálni a fejlődést most, a harmadik ezredév küszöbén? Aligha. Nem vitás ugyanis, hogy korunk exponenciális jellegű fejlődési folyamatait a közeljövőben (de mindenképpen a következő emberöltőn belül) „szinguláris” pontokként fogják megtörni a „fenntartható fejlődés” korlátai. A fenntartható fejlődés koncepciójának központi eleme mindenképpen az a természeti tőke, amit az emberiség háromféleképpen „fogyaszt”: erőforrásként, hulladéklerakó helyként, ill. a szennyezésnek semlegesítésének eszközeként, valamint „egyéb környezeti szolgáltatások forrásaként” (többek között élvezeti és luxuscikként). Témánk szempontjából igen fontos a fenntartható fejlődés mértékének az a megközelítése, hogy milyen mértékben képes az emberi tőke helyettesíteni a (nem megújuló) természeti erőforrásokat. Mert

elvben a fenntarthatósághoz már az is elegendő, ha az emberi, fizikai és természeti erőforrások összessége az idő folyamán nem csökken. Ebben a megközelítésben az „emberi tőke” alatt az emberi alkotópotenciált – mindelelőtt a műszaki és tudományos (reál-)értelmiség potenciálját és/vagy teljesítményét kell érteni.

Leszögezhető, hogy az elkövetkező emberöltő tudományos, gazdasági és társadalmi fejlődése – inkább csak a fejlődés trendjeire szorítkozva – csupán körvonalasan prognosztizálható. Ezért a szakember- és mérnökképzés iránti jövőbeni igények prognózisa is igen bizonytalan, sőt esetenként és sok tekintetben teljességgel betekintethetetlen.

AZ INFORMATIKAI FORRADALOM

Az emberi fejlődés és kultúra harmadik nagy forradalmának vagyunk tanúi és részesei ma. A beszéd (az információk – szerzett ismeretek és tapasztalatok – közvetlen átadásának) és az írás (az információk tárolásának és közvetett – időben és térben kötetlen – átadásának) forradalma után ma az informatika (a mentális és elektronikus memória együttes alkalmazásának és az információk korlátlan és naprakész elérhetőségének) forradalmát éljük.

Az intelligens gép és a cerebrális cortex interaktív kapcsolata felszabadítja az emberi agy memóriakapacitását a (közelmúltban még elengedhetetlenül szükséges) nagyszámú adat tárolásának terhétől, és egyre inkább az alkotó gondolkodás területére helyezi át.

Az informatikai forradalom valóban forradalmi hatása az emberi társadalom fejlődésére azonban csak a következő emberöltő (tehát éppen az ezredforduló táján) fog bekövetkezni, akkor, ha majd a világméretű („internet”-típusú) információs hálózatok révén a tudás minden forrása mindenki számára napra készen és korlátok nélkül hozzáférhetővé válik, úgy, hogy a tudás bőségkosarából majd valóban „mindenki egyaránt vehet”. Saját képességei, hajlamai és igényei szerint szabadon szerezhethet ezúton ismereteket mindenki, (szak)területek és/vagy „ismeretsomagok” közül válogatva.

A TEGNAP ÉS A MA (REÁL)ÉRTELMISSÉGE

Az exponenciálisan halmozódó ismeretanyag-mennyiség, de a kialakult társadalmi és gazdasági struktúrák és azok jól belátható fejlődése is századunk szakemberképzését kényszerűen és egyre inkább a megosztottság és a szűk specializáció irányába vezette. A századelő „általános” értelmiségi típusú mérnökképe az „ipari forradalom” igényeit követve egyre szűkebb szakmákra

és szakterületekre bomlott, de a szakemberképzés egésze is szolgai módon végigkísérte az így megfogalmazott igényeket. Eluralkodott közöttünk is a szűk területre szakosodott specialista szakemberideálja, nagyipari „cipőfelsőrész-készítők” lettünk, és egyre kevesebb közöttünk a régimódi „suszter”, aki akár egész cipőt/cszimát is tud még csinálni . . . A mérnöktársadalomban is megjelentek a szakbarbárok, félig-, alig- vagy egyáltalán nem-értelmiségi mérnökök, a félig kész és „instant” szakemberek . . . akik a végsőig lerontották a (már nem is hivatás, csak) szakma jó hírét és hitelét.

Pedig a még aktív, de éppen napjainkban kiöregedő és levonuló mérnökgeneráció maga is egy igen viharos szakmai fejlődés részese és hordozója volt – hiszen tanulmányait még az egyszerűvel, logaritmus- és szögfüggvénytáblázatokkal kezdte és logarléccel végezte, szakmai gyakorlatát már zsebszámológéppel folytatta és (minden bizonnyal) személyi számítógéppel fogja lezárni. De ugyanez a mérnökgeneráció már alig volt képes a rendszerváltással járó átalakulásokat is felvállalni – és valamiféle nosztalgiával egyre inkább visszasírja a 60-as és 70-es évek egyhangú, de biztonságos stabilitását.

A mélyre ásó szűk specializáció ugyan hozott minőségi áttöréseket is, egészében mégis kontraproduktívnak bizonyult. A szűk szakterületek egyre inkább bezárkóznak és saját egysíkúságuk rabjaivá válva – gátat vetnek a fejlődésnek. (Jellemző példa: a vasszerkezetek kutatása, oktatása és tervezése még ma is féltékenyen őrzött, kizárólag építőmérnöki szakterület, ugyanakkor viszont a vasszerkezetek gyártástechnológiája és gyártása már régen kilépett az építőipar kisipari lakatosműhelyeiből és egyértelműen gépipari-gépészmérnöki szakterületté vált. Az ellentét a két szakterület között majdhogynem kibékíthetetlen.) Maga a karriertudomány is rabja lett egy ilyen szűk szakosítási gyakorlatnak. Aki nem tölti el egész életét egyetlen téma vagy kérdés kutatásával, nem is lehet igazi tudós. (Személyes tapasztalatból tudom: az iparban/gazdaságban kényszerűen akár többször is szakterületet váltott szakemberek mindig is idegenek, kicsit gyanúsak is maradtak az „igazi” karriertudósok előtt . . .)

Példaként saját (és meggyőződésem, hogy semmiképp sem különleges vagy egyedülálló), egy emberöltőnyi szakmai pályafutásom fontosabb állomásait ismertetem kivonatossan: a belgrádi Gépészmérnöki Kar Gépjárműtechnikai Szakán, a turbógépek tanszékén szereztem oklevelet, és ugyan teljes szakmai pályafutásomat (kisebb megszakításokkal) gyakorlatilag egyetlen cégnél – egy vagon- és gépgyárnál – töltöttem el, többször is kényszerültem szakterületet váltani, így vasúti teherkocsik fejlesztésével, tervezésével, gyártásával és fenntartásával, általános hegesztéstechnológiával, vasszerkezetek tervezésével és gyártásával, szállító- és emelőgépek tervezésével és gyártásával, környezetvédelmi technológiák, eszközök és berendezések kutatásával, fejlesztésével és tervezésével, vállalat- és ügyvitelszervezéssel (vállalati managementtel), majd

megújuló energiahasznosító (főleg biomasszatüzelő) technológiák, berendezések kutatásával, fejlesztésével, tervezésével és építésével foglalkoztam felváltva, vagy akár párhuzamosan is. Ma a Szabadkai Építőmérnöki Kar tanára vagyok, ahol a környezetvédelem technológiai és berendezési és (kiegészítő területként) az ábrázoló geometria tárgyakat adom elő.

A KÖVETKEZŐ (REÁL)ÉRTELMISÉGI GENERÁCIÓ

A fejlett világ tapasztalatai, de a felsorakoztatott érvek is arra utalnak (és a témában nemrég Szabadkán megtartott Szakemberképzés az egyén és a társadalom kiegyensúlyozott kulturális és technológiai fejlődése érdekében című – *Obrazovanje za uravnoteženi kulturni i tehnološki razvoj pojedinca i društva* – nemzetközi tanácskozás záradéka is ez, hogy az ezredforduló (reál)értelmiségét az egyetemi (alap)tanulmányok már nem tudják ellátni egy egész életre elegendő szakmai/ismereti útravalóval, hiszen ezek az ismeretek már szinte a tanítás pillanatában elveszítették időszerűségüket, másrészt pedig az ezredforduló mérnöke szakmai gyakorlatának átlagosan minden ötödik évében szak- és/vagy működési területet lesz kénytelen változtatni, ezért vissza kell térnünk az általános műveltségű („polihisztor típusú”) enciklopedikusan tájékozott, szakmailag jól felkészített, etikailag és esztétikailag írástudó és a tudományos kutatásban jártas értelmiségi „mérnökideálhoz”, aki kész és képes a munkájához és folyamatos (ön)képzéséhez szükséges ismereteket a rendelkezésére álló informatikai rendszerek útján megválasztani, megszerezni és elsajátítani.

Ezért kell/kellene felülvizsgálunk és alapjaiban megreformálnunk a mérnökképzés (rég)múltból örökölt bizony igencsak elavult és megkövesedett gyakorlatát – és az egyre szűkülő szakosítások specifikus ismeretanyagának elsajátítása helyett (hiszen adatokat, tényeket, mintákat és sablonokat a számítógépbe kell betáplálni és nem az azt felhasználó emberi agyba!) a műszaki problémák kezelésének és megoldásának általános módszereire kellene megtanítanunk a jövő mérnökeit. Ma, az ezredforduló küszöbén a mérnökképzés súlyponti problémája, hogy nemcsak a szakmát kell tanítani, hanem egészséges és teljes értelmiségi attitűd kialakítására kell törekednünk. „Olyan mérnökképzésre van szükségünk – írja a már említett szabadkai szaktanácskozás egyik bevezető tanulmányában Vlastimir Matejić, a belgrádi ICN Galenika gyógyszergyár fejlesztési igazgatója – amely racionális gyanakvást ébresztő ismereteket kínál, érdeklődést kelt fel és a felkeltett érdeklődés kielégítésére tanít, megtanít, hogyan kell tanulni, felelősségtudatra, és folyamatosan új ismeretek szerzésére nevel, megerősíti a jó és a rossz felismerésének képességét – és meg

tud szabadulni a sokat tudóktól, de keveset (meg)értőktől.” Tehát nem az ismereteket, hanem az ismeretek megszerzésének módját kell tanítani. (Karl Rogers ismert oktatási pszichológus szerint: „Csak az tekinthető valóban tanult embernek, aki megtanult tanulni.”)

Csak az ilyen mérnökszakember lesz majd képes alkalmazkodni a gyorsan és gyökeresen változó világhoz élete során, ha kell, akár többször is működési területet – sőt, ha úgy adódik, szakmát is – változtatva és cserélve. Az ehhez szükséges szűkebb szakosítás és/vagy átképzés viszont már az egyre nagyobb jelentőségű mérnöki továbbképzés területe lesz.

AZ ANYANYELVŰ OKTATÁS KÉRDÉSEI

A kisebbségi környezetek mérnökképzését tovább bonyolítja az anyanyelven (is) igényelt és folytatott tanulmányok kérdése is. Az anyanyelvi kultúra, beszéd- és íráskészség elsajátítása vajon a mérnökképzés része, vagy akár (ahogyan nyelvészeink és politikusaink állítják) célja is kell-e hogy legyen? És elválaszthatók-e egyáltalán a mérnökképzés szakmai céljai az általános (és ezen belül az anyanyelvi) kultúra egészétől? Vagy az anyanyelvi kultúra helyett a nemzetek feletti műszaki-gazdasági integrációt és az informatikai forradalmat szolgáló, mindent elnyelő angol nyelvi behódolást kell majd az ezredforduló táján mégiscsak felvállalnunk? És vajon szabad-e elvárnunk a magyar anyanyelvű hallgatók mindegyikétől, hogy – az egyébként is kemény munkát és sok lemondást igénylő műszaki egyetemi tanulmányok mellett – felvállalja a két-nyelvű munkával együttjáró folyamatos („kisebbségi”) többletteljesítményt?

Mindezekre a kérdésekre sajnos nem tudjuk, nem is tudhatjuk a helyes választ. Ugyan több évtizedes hagyománya van ma már Szabadkán – az Építőmérnöki Karon és a Gépészeti-Elektrotechnikai Főiskolán – a magyar (két)nyelvű mérnökképzésnek, gyakran mégis úgy érezzük, hogy szélmalom-harc csupán, amit teszünk és tenni tudunk, elvérzünk lassan az érdektelenség és igénytelenség sivárságában. Sajnos, azok a magyar anyanyelvű hallgatóink, akik nem a Szabadka környéki és a Tisza menti magyar többségű tömb még élő nyelvi közegében élnek – és akiket a család, a környezet, a középiskola és a közintézmények kulturális és nyelvi közege nem készített fel kellőképpen egy igényesebb szakmai és (anya)nyelvi kommunikációra –, bizony nehezen tudják követni a két nyelven történő munkát. Ezért igen gyakran nem is vállalkoznak arra.

Be kell vallanunk, hogy (nálunk és most) a magyar nyelvű mérnökképzés elsősorban nem politikai vagy anyagi-költségvetési kérdés – hiszen az ilyen jellegű korlátok (most) nem döntő fontosságúak. Természetesen vannak igen

súlyos ilyen természetű problémák is: kevés a magyar nyelven (is) beszélő és megfelelő tudományos fokozattal rendelkező tanár és tanársegéd, alig van magyar nyelven is kiadott tankönyv és jegyzet, nincs hozzáférhető és megvásárolható megfelelő (magyar nyelvű) szakirodalom... Ezen a területen, bizony, igényeljük és elvárjuk az anyaországi testvérkarok segítő támogatását.

Nagyon izgalmas szociológiai kérdés lenne azonban az is, hogy mi történik a középiskolákból kikerülő magyar fiatalokkal. Hiszen a szabadkai Építőmérnöki Karra (az ország egyetlen magyar tannyelven is működő egyetemi karára!) az idén a 136 elsőéves közül mindössze 33 fő (csupán 24,3%) jelentkezett a magyar tannyelvű csoportba, de a három összesen 96 fős szerb nyelvű csoportban is alig 5–6 magyaros hangzású név szerepel csupán, tehát a magyar anyanyelvűek számaránya azokkal együtt sem éri el a 30%-ot. Vajon a még mindig kb. 350 000 főt számláló jugoszláviai magyarság végleg elveszített volna egy teljes felnövő generációt? Vagy csupán az értelmiség és azon belül a reálértelmiség újratermelődése szakadt meg? És megmentheti-e vagy enyhítheti-e azt vajon az anyanyelvű szakember- és mérnökképzés? Véleményem szerint aligha.

ZÁRADÉK HELYETT

Gyorsan és gyökeresen változó világunkban a mérnökképzésnek a régműltből örökölt, elavult és megkövesedett módszerei alkalmatlanná váltak, radikálisan meg kell azokat reformálnunk. A cél – az ezredforduló utáni évtizedekben is biztonságosan helytálló – széles általános és szakmai műveltségű, folyamatosan tanulni tudó, „új” értelmiségi mérnöktípus kialakítása és képzése kell hogy legyen.

Kisebbségi környezetünkben mindenképpen nagyon fontos feladat egy új (és folyamatosan megújuló) reálértelmiségi réteg és (tudományos) elit kialakítása és megtartása is. Ebben a munkában ugyan nagy jelentősége van az anyanyelven történő (mérnök)képzésnek – elsődrendű és döntő fontosságú azonban az egészséges nemzettudat és -vállalás kimunkálása a most felnövő fiatal generációban.

Szabadkán, 1996. november. 16-án

(A budapesti Műszaki Egyetemen, 1996. november 19-ére meghirdetett, de nem megtartott szakmai előadás vezérgondolatai)

IRODALMI MÚZEUM

VASÁRNAP DÉLUTÁN

M Ó R I C Z Z S I G M O N D

Az ipartestületben vasárnap délután kártyáznak a mesterek. Csönd van. A villanylámpák közül minden második, harmadik ég. A kártyához ez is elég. A kártyához nem világosság kell, hanem szerencse.

Csönd van és kocsmaszag. Vas úr, a vendéglős az egyetlen beszédes ember a helyiségben. Szép kövér ember, elegánsan van öltözve, mint vasárnap egy főmester. Puha gallérja van és selyem nyakkendője, magánkötős. Délben borotválkozott s így egészen friss az arca. Bajuszát stuccolja. Walsch úr, a borbélymester megnézi:

– Ez a baj, kedves Vas úr.

– Mi, kérem, mi?

– A zsilett.

Vas úr nevet.

– Nem az a baj, Walsch úr.

– Hanem.

– Az, hogy minden házban és minden fűszerüzletben árulják a bort. Itt egy petróleumoshordó, ott egy kátrányoshordó s a kettő közt ott a boroshordó.

Most a borbély nevet. Kövér arca duzzad. Elegáns, mint egy borbély. Választékos eleganciával van öltözve. Olyan, mint egy tanfelügyelő, mikor iskolalátogatásra megy. Nem olyan, ahogy a színpadokon ábrázolják a borbélyt. Nyugodt, önérzetes polgár, akinek megvan a maga véleménye, mivel azonban üzletében mindegyik politikai felekezettel dolga van, tudja mérsékelni a szabad véleménynyilvánítását.

– Tudja, Vas úr, a földművelésen akarnak segíteni.

A vendéglős meglepődve hallgat el. A vendéglősipar is hasonlóan annyiban a borbélyiparhoz, hogy a fogyasztóknál mellékes a világfel-fogás, ezért nem akarja megsérteni egy vendégét sem. De némi tünődés után azt mondja:

– Azért soknak találok, hogy csak be kell lépni akármilyen boltba, s már megtöltik nekik a palackot. Hetivásárkor itt ülnek a szobor lábánál a napszámosok és ilyen üveg borokat isznak!

Fábián úr, asztalosmester lép be. Bársonygalléros télikabátja szét van nyitva rajta és kivette kétfelé a vállára. Ilyen enyhe idő, mint ezen a télen, csak 1916-ban volt, a háború közepén, mikor Volhyniában voltak.

– A borexportnak vége – szólt bele a vitába. – Negyven-ötven kádár volt a városban, ma egy sincs. Egy sincs, Walsch úr.

A vendéglős nincs hirtelen tisztában vele, hogy ez jó-e neki, vagy nem.
– Elég sajnos – mondja, és kezet fog az asztalossal –, de azért nemcsak a földműveseket kell segíteni, a vendéglősipar is rászorul a segítségre. Csak ezzel nem törődik senki. A vendéglősipar huszonhétféle adót fizet.

Az asztalos leteszi a kabátot, s gondosan felakasztja a rézfogra, a fal deszkaburkolatán. Az ipartestület épülete még a jó időkből készült, prima munka ez a vörösbarnára festett fal is, oly elegáns, mint egy elsőrangú kávéház.

– Kérek két deci sillert.

A vendéglős üzleti szolgálatkészséggel sietett a másik szobában levő söntésbe.

Az asztalos kezet fogott a borbélyal.

– Nehéz most minden iparnak – mondta. – Így kell kinézni az ipartestületnek vasárnap délután. Hatan-nyolcan vagyunk? Egész délután nem fog el két liter bor?

– Azt is csak szívességből issza az ember, hogy ne üljön itt ingyen. Vasnak is élni kell.

Vas úr már hozza a vékony magas pohárban a két deci sillert.

– A sógorom Londonban van – mondja az asztalos –, azt írja, hogy jó reményégei vannak, nagyobb megrendelést hoz. Gondban is vagyok, hogy fogom vállalni. Nincs szakerő. Ha elszánnám magam rá, hogy egyszerűen megveszem Pestről, készen az 500 pengős garnitúrákat, akkor egy-egy garnitúrán biztosan kereshetek száz pengőt . . . De itthon nem tudom annyiért előállítani. A mi segédeink szétzüllöttek. Ki vasutas

lett, ki napszámos, ínségmunkás. El is felejtették az iparukat. Pedig itt fillérekre kell kalkulálni. Újpesten meg tudják csinálni, mert ott van munkaerő. Be vannak rendezkedve. De egy vidéki város ma nem versenyképes.

Reichwott úr otthagya a kártyaasztalt, ahol kibicelt, s kollégájához jött, bár haragszik rá, mert ennek jól megy.

– A háború elején, mikor bevonultam, kétszázhusz inas volt az asztalozsakmában – mondja. – Ma tizenöt vagy tizenhat van az egész városban.

Kézfogás nélkül leül a kollégájához.

– Megvan már Baranyai?

– Megvan a gazember, valahol a bőrében.

Hallgatnak.

– Ez jól berántotta a Bútorszövetkezetet.

– Ez be.

Fábián úr komolyan néz maga elé, s bólogat.

– Azt senki se tudja megmagyarázni, hogy tudott ez hatvanezer pengő adósságot csinálni.

Hosszan hallgatnak. Jól ismerik az ügyet, nem szükséges beszélni róla.

– Vadai ötezer darab zsíros ládát vállalt a Hentes Szövetkezetnél.

A két asztalos irigyen és keserűen néz össze.

– Mit keres rajta?

– Ha csak húsz fillért keres is, ezer pengő.

– Megcsinálja ő azt olcsóbban is. Ki keres ma ezer pengőt?

– Már fel is vett három jugoszláviai menekültet.

Reichwott úr hallgat.

– Én is felvettem egyet. Azt mondta, minden pénzért jön, csak dolgozhasson. De tegnap, mikor fizettem, nem volt szemem, hogy kevesebbet fizessek neki, mint a többinek.

– Harminckettőt?

– Harminckettőt, pedig ő maga huszonöt fillért kért. Nem volt pofám, hogy meg ne adjam neki a harminckettőt.

A két asztalos maga elé néz. Fábián úr iszik a sillerből. Úgy van evvel az ember, aki tisztességes ember. Itt a sok teher, adó, váltó, háztartás, százféle baj, ínségadó, koldussegély . . . Az iparos összeroppan a teher alatt . . . De azért nem teheti, hogy kihasználja a nyomort.

Nincs kedvük beszélni. Hallgatnak. A vendéglős elolt egy lámpát.

MÓRICZ ZSIGMOND ISMERETLEN NOVELLÁJÁRÓL

1969 nyarán néhány napot töltöttem Budapesten és a Duna-kanyarban, s ez alkalomból került sor Leányfalu meglátogatására is. Természetes, hogy a Duna mellett főként Móricz Zsigmond leányfalui háza, a Móricz-emlékszoba érdekelt. Itt ismerkedtem meg az író leányával, Móricz Virággal, s ehhez szorosan kapcsolódik az alábbi anekdotaszerű történet is.

Széles út vezetett be a műúttól a villáig, árnyas fák, bokrok, díszcserjék között. A látogatási idő szigorúan tizenegy és tizenkét óra között volt lehetséges. Két idősebb hölgy ült a verandán, amely a márványzúzával behintett pihenőkertre nézett. Arra a helyre, ahol az író szép időben egykor novelláit, regényeit írta fehér kerti asztalon. Az épület mögött, a veranda végében nyílt egy egyszerű ajtó a kert felé, itt volt Móricz dolgozószobája. Faragott íróasztal, rajta írógép, mögötte könyvszekrény. A bútorokon, ablakban kézimunkák, itt-ott virág. Az idősebb hölgy, aki kizárta az ajtót, szívesen beszélt az íróról, válaszolt kérdéseinkre, mesélt az emlékszobában lévő tárgyairól. Később feleségemmel inkább a kézimunkákról, csipkékről beszélgettek. Engedélyt kértem a fényképezésre. Úgy gondoltam, hogy ez a takarítónő vagy gondnok, megérdemli a tíz- vagy húszforintos borralalót. Talán már nyúltam is a pénztárcám után, de valami közbejött a beszélgetés folyamán, tovább fényképeztem a kertet, az utakat, a fehér székeket az asztallal. Szerencsémre. Mert amikor kifelé indultunk, s a két hölgy ismét a villa verandáján beszélgetett, feleségem eszébe ötlött: kérdezzük meg, hogy most hol él Móricz Virág. S meg is kérdeztem, igyekezve a pestiek modorát utánozni:

– Tessék szíves megmondani, kérném szépen, hogy hol él most az író leánya, Móricz Virág.

Az a gondnokféle hölgy, aki az imént zárta be az emlékszoba ajtaját, felénk fordult, s ezt mondta:

– Itt áll önök előtt teljes életnagyságban . . .

Nem tudunk hová lenni a meglepetéstől, ismételten megköszöntük a látogatást, s igyekeztünk kifelé. Eszembe jutott a tíz forint. De jó, hogy nem nyomtam Móricz Zsigmond lányának a markába egy ropogós tízforintost.

Hát így kezdődött ismeretségem Móricz Virággal.

1970. április 11-én és 12-én a *Jó Pajtás* gyermeklap szerkesztőségének védnöksége alatt és a földvári Móricz Zsigmond Irodalmi Szakkör szervezésében irodalmi találkozót szerveztünk. A találkozó első napján Móricz-vetélkedő volt az általános iskolásoknak, s találkozó a vajdasági írőkkel, költőkkel, melyen Bencz Mihály, Majtényi Mihály, Fehér Ferenc és Jung Károly léptek fel. A második napon a vajdasági magyar diáklapok szerkesztőinek találkozója volt, majd a helyi Irodalmi Múzeum megtekintése, ahol a földvári irodalmárok kéziratait, műveit, képeit állítottuk ki: Lovász Pálét, Bencz Boldizsárét, Bencz Mihályét, Bori Imrét, Botka Ferencét, Stevan Dokićét és Borislav Dorićét. Természetesen a szakkör névadójának, Móricz Zsigmondnak is jutott hely, s mellszobra is elkészült erre az alkalomra. Itt adódott az ötlet, hogy kérjünk Móricz Virágtól egy könyvet az író aláírásával, esetleg egy kéziratot is, őt magát pedig hívjuk meg a vetélkedőre.

Móricz Virág 1970. január 7-én válaszolt levelünkre, melyben többek között ezt írta:

„. . . igaz, már egy hónapja megkaptam levelét, de közben annyit voltam beteg, mint különben húsz év alatt sem – csak most érzek magamban újra útikedvet:

Nagy kedvem kerekedett Bácsföldvárra elmenni. Mégpedig talán arra a tervezett irodalmi vetélkedőre? Szívesen részt vennék benne – szívesen tartanék az iskolában, vagy bárhol apámról előadást.

Az útiköltséget vállalom, csak ott lássanak vendégül – lehetőleg szállodában, de ha az nincs, magánagy is megfelel.

S esetleg megszervezhetnék, hogy a környék más magyar lakta községében is – ha már ott vagyok – hasznomat vegyék?

Érdekes, lassan a fél világot bejártam, távoli kontinensen is – de Jugoszláviában még sohasem voltam.

Az utazásra tél vége, tavasz eleje, talán március látszik alkalmasnak szerintem.

Addig majd készítek egyet-mást a kis múzeumuk részére, könyvet, fényképet, kéziratot.”

Sajnos, Móricz Virág beígért látogatására nem került sor. Az áprilisi rendezvény előtt, március 26-i levelében az alábbiakat írja:

„Kedves Tanár Úr,
nagy sajnálatomra az orvosok nem helyeslik útitervemet. Két hete kerültem csak haza a kórházból – és az első kontroll vizsgálatról ma hazatérve, bánatosan közlöm, hogy most mégsem tudok Bácsföldvára utazni. Hanem majd ősszel – vagy máskor, okvetlen!

Igéretem szerint küldök az iskola részére egy kis ajándékot.

A VASÁRNAP DÉLUTÁN kiadatlan kézírata apámnak. Nem tartotta biztosan eléggé jelentékenynek s félretette a motivum-gyűjteményébe. Hogy mégis ezt a kéziratot választottam, az talán a jugoszláviai munkanélküli – említése miatt történt. És mert oly gyönyörűek – a kissé elmosódott első oldalt kivéve – a kiválóan olvasható betűi.

Küldök egy MAGVETŐ-t, benne az ő autogrammjával. Valószínűleg ismerik ezt az antológiát – s ha nem, hát most gyönyörködjenek benne.

S küldöm apám Irodalmi Tanulmányok című két kötetét, amit talán a verseny-győztesnek adhatnának? Azonkívül szíves üdvözlétemet a Vajdaság-i s azonbelül a bácsföldvári diákoknak, tanáraiknak s általában mindenkinek, abban a reményben, hogy ha most nem is, de később majd találkozunk.

Baráti üdvözléssel Móricz Virág s. k.”

Móricz több elbeszéléskötetét néztem át azóta. Sehol sem akadtam rá erre a grafitceruzával írt novellájára, melyet 1970. április 12-én olvastam fel az irodalmi találkozó vendégeinek, először a nyilvánosság előtt.

A kézirat, a többi kézirattal, fényképpel, könyvgyűjteménnyel, az egykori irodalmi múzeum anyagával együtt, dobozokba zárva vár jobb sorsra.

WEISSENBECK József

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

KIRAGADOTT PILLANAT

Bányai János: *Kisebbségi magyaróra*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996

Hogy az olvasó Bányai János esszéit valós értékük szerint s minden finom gondolatárnyalásukkal együtt mérhesse fel, fogalomvilágának egyedített jelentéstartalmaival válthassa őket magáévá, ahhoz az esszéíró emberi alapállását kell felvennie, s ugyanígy – ha ez egyáltalán lehetséges – nagymértékben azonosulnia kell az ő élményvilágával, intellektuális-etikai szemléletével, érzelmi magatartásával, hogy a könyvben tárgyalt írókat, eszméket, jelenségeket, műveket, alkotókat és alkotásokat hozzá hasonló módon közelíthesse meg. De hát – mondhatnánk – a vers, a széppróza s minden egyéb műalkotás recepciója is ezt követeli meg a befogadójától, sőt, ha jobban meggondoljuk, nemcsak a lélek és a szellem produktumai, hanem az egész rajtunk kívüli világ – annak fizikai létezése, mibenléte, funkciói, életmegnyilvánulásai értelmezhetetlen „magánvaló” lenne az alanyiség (az alkotó és a befogadó egyaránt) felsorolt mozzanatai híján. Csakhogy míg az utóbb említettek (a fizikai és a társadalmi világ) recepciója nagyrészt az elhatározás kérdése, majdhogynem a hitvallásé: attól függ, hogy magamévá teszem-e ennek vagy annak a vallásalapítónak, párt- vagy szektavezérnek, rendszeralkotó bölcseletnek, politikusnak, frakcióvezetőnek a felfogását egy-egy kérdésben, addig a szellemi, művészi stb. javak befogadása bizonyos emberi kvalitások, értelmi-lelki minőségek meglétének vagy hiányának a kérdése. Tehát személyhez kapcsolódó, egyéniségből sarjadó lényeges eleme az esszének. Nem képlet, modell, séma, sem pedig valami műfaji általánosság, előírás, eltanulható műfogás, akár iskolában is oktatható lecke. Ennél fogva aztán Bányai könyve nem is szokványos értelemben vett „magyaróra”, hisz nincs benne semmi a felsoroltakból, semmi fölülnyes tanári kioktatás, semmi humánvilágunktól idegen „adalékanyag”. Még csak stílusa, közlésformája sem emlékeztet a tanárra, akiről az egykori csúfolódó diáktrefa azt kérdezte: „Mi a különbség a Jóisten és a tanár között?” A felelet pedig úgy hangzott, hogy „A Jóisten mindent tud, de a tanár mindent jobban.” Bányai a maga értesüléseit, tájékozottságát, ismeretöbblétét, amivel egy-egy témáról értekezve gazdagítja a tárgyról ez idáig szerzett tudásunkat, sohasem a „jobban értesültség” demonstrálásával adja tudtára az olvasónak, hanem rokonszenves észrevétlenséggel, amit nemcsak a semleges

olvasó, hanem az írásban közvetlenül érdekelt is csak jóváhagyó főbőlintással vehet tudomásul, annak a belátásával, hogy az általa vizsgált tárgyról valóban teljesebb lett volna a kép, világosabb az interpretáció, meggyőzőbb az érvelés, pontosabb az ítélet, ha munkájába beépítette volna a recenzens által hiányolt elemeket, vagy ha figyelme kiterjedt volna az általa említett körülményekre és mozzanatokra is. Ez tudatosodott az alulírottban is, amikor Bányainak *Az irodalomtörténész álma* című esszéjét olvasta saját munkájáról, *A peremkultúra élettana* című könyvéről. Közelebbről: azt, hogy Bányai segít neki feloldani egy úgyszólván mindmáig „magánvalónak” tartott (tehát tudatunk számára még ma is transzcendensnek, fölfoghatatlannak, legalábbis nem kellően tisztázottnak látszó) jelenség irracionalitását, azaz megnevezni a mi sajátos viszonyaink között létrejött (irodalmi) műalkotás lényegét, specifikumát, rendszerét. Még közelebbről: a „peremkultúra” fogalmát, a „regionális” a „vajdasági”, a „jugoszláviai magyar”, a „lokálszínes” és még igen sokféleképpen nevezett irodalom mibenlétét, a megnevezések helytálló vagy félrevezető voltát. Segít tehát bennünket abban, hogy megszabaduljunk e fogalmakhoz tapadt előítéleteinktől, félreértéseinktől, kizárólagosságainktól. Teszi ezt Bányai „saját” témáit taglalva, de akkor is, amikor mások kutatásainak eredményeiről beszél, életműveket méltat, alkotásokat-könyveket elemz: mások szellemi teljesítményeit dúsítja fel, teszi gazdagabbá a maga tapasztalataival, gyarapítja saját eredményeivel s megfigyeléseivel. Nálunk, a mi szűkebb szellemi térségeinkben nincs örökhagyója az ilyen értekező prózafajnak, a kritikai esszé e változatának. Az olyanok tehát, amely mintegy a társszerző módjában, az alapszöveget lényeges mozzanatokkal fejlesztő szándékkal foglalkozik egy adott tárggyal (irodalmi alkotással, íróval, jelenséggel stb.). Irodalmunk háromnegyed évszázados múltjából, analógiákat keresve, csak néhány alkotónk nevét említjük az értekező-tudományos próza területéről. Náluk is fel-felbukkan ugyan a fent ismertetett tendencia, mi mégis az eltérésekre mutatunk rá, amelyek Bányai írói gyakorlatától megkülönböztetik őket. Szenteleky e nembeli prózájában az esztétikai nézőpont a legfontosabb (a kisebbségi mellett, aminek azonban a két háború közti időszakban más volt a vetülete, mint korunkban). Az alkotások elbírálásában, jelentőségük és fajsúlyuk megállapításában mértékegysége a couleur locale elve és annak írói megvalósítása. Sinkó Ervin gondolati és értékmérő rendszerében jobbra – az olykor elvont – humánészme az irányjelző. Herceg János esszéje a szépirodalomnak tesz a műfaj természetével nem mindig összhangzó eredményeket. B. Szabónál a szociológiai meg-alapozottságú racionalizmus merevsége zavar.

Tárgyalásunk szempontjából a kortársi tanulmány- és esszéírók természetesen nem jönnek figyelembe. Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy munkáik – néhány tiszteletre méltó s magasan kiemelkedő alkotó kivételével – sokszor túlzóan teoretikus jellegük folytán szinte olvashatatlanok, elvontak, időszerűtlenek, úgyszólván nem „e világiak”. Érzéketlen, hideg sebészkesűk vagy messi idegenből transzplantált elméleteik aligha alkalmasak honi bajaink felfedésére és orvoslására. Az irodalmi irányok, stílusok, eszmék, metodológiai iránti elfogultságuk; pszichológiai, etnocentrikus, nemzeti, politikai (jobbik esetben irodalompolitikai) kizárólagosságuk és egyoldalúságuk iránt – vagy inkább: velük szemben – Bányai tartózkodó, s állásfoglalását és eljárásait a mértéktartás és a kiegyensúlyozottság jellemzi. S az a többlet, amit *Kortárs*-beli kritikusa mint „nem kizárólag irodalomtudományos szempontok szerinti tájékozódást” nehezményez írónk szövegei-

ben, különösen pedig hogy esszéjében Bányai kifejezésre juttat bizonyos alanyi természetű mozzanatokot tárgyával összefüggésben, s aminek a forrására maga Bányai azzal mutat rá, hogy „... a jugoszláviai és a vajdasági nem egyszerű lakhelymegjelölés, nem csupán házszám. Több ennél (és kevesebb is), mert szellemi kapcsolódást jelent, befogadását más (nem magyar) kultúrák tapasztalatainak és értékeinek”. Írónk e tételéhez fűzi hozzá a komparatistikának ez az egyébként igen jeles szakértője s Bányai alkalmi kritikus, hogy szívesen olvasta volna, „... miképpen élte meg a vajdasági szlovák, román és ruszin irodalmi kultúra a történelmi meg a nyomában járó művelődéspolitikai változásokat, a szerb értelmiség jelentős részének ideológiai vállalásait, amelyek éppen a szellemi kapcsolódások tagadásához járultak hozzá”. Ehhez viszont most már mi fűzzük hozzá, hogy rendkívül örvedetes lenne, ha egyszer már nem a napi politika nyelvére fordított, következetesen konfrontáló, számonkérő vagy mindenáron reciprocitást sürgető álláspont kerülne előtérbe ítélethozatalunkban, mércéink alkalmazásában a kultúrák egymás közötti viszonyának a taglalásakor. Ami persze nem is hiányolt álláspontok mellőzését jelenti, hanem mindössze azt, hogy ne azokat fogadjuk el rendszeralkotó tényezőknél komparatistikai vizsgálatainkban. (Mint ahogyan a „testvériség-egység” korszakában szinte kizárólag a konzonanciáé volt a rendszeralkotás elve.) Megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy a főt emlegetett alanyi mozzanatok nagymértékben járulnak hozzá a könyv ugyancsak jellemzőként említett kiegyensúlyozottságához, nemhogy azt bármiben is bomlasztanák. E sorok írója ma is vallja, amit az idézett kritikusról szólva egykor kifejtett, nevezetesen, hogy a lélektelen teoretizálással ellentétben „... a nemzetiségi (kisebbségi) irodalom történésze (. . .) intenzívebben éli meg a »különösség« kategóriájába tartozó elemeket, mert számára nemcsak »térkép e táj«, a kisebbségi irodalom pedig nemcsak elméleti tanulmányainak a tárgya, hanem sorsa is”.

Tulajdonképpen igaza van a *Kortárs* kritikusanak, amikor fölveti az értékek és értékelési szempontok mulandóságának a kérdését, illetve amikor levonja belőle következtetéseit. Amikor például azt kérdezi (s egyszersmind vonja is kétségbe), hogy vajon ma is helytálló-e az a pozitív értékelés, amit Bányai mondott Szelei István jó harminc évvel ezelőtti megállapításairól a magyar felvilágosodás és romantikakutatás problémavilágát elemezve. De éppen ő, kritikusunk tudja a legjobban: ahogy a folyton újuló-változó stílusok, félések, eszmék, formák stb. világában nincsenek örök időkre érvényes, hanem csak a maguk adott pillanatát megörökítő műalkotások, ugyanígy nincsenek az értékfogalmak, rendszerezések és esztétikák világában sem. Csak olyanok vannak, amelyekből egyértelműen kitűnik, hogy létrehozójuk, megalkotójuk (hogy Várady Tibor rendkívül pontos metaforájával éljünk) „történelemközelen” van, s ami lehetővé tette számára, hogy rögzítse saját pillanatát a történelem megállíthatatlanul hömpölygő áradatában. Ezt teszi könyvében Bányai is: hitelesen, meggyőzően, tudatában annak, hogy mikor, hol, kinek s minek az érdekében vállalkozik a roppant feladatra: kiragadni e sajátjának felismert pillanatot az elmúlás karmai közül, hogy az ne múljon el az idővel, s ne tűnjön el örökre a történelem sülyesztőjében. Ebben látjuk könyvének jelentőségét, nem pedig abban, hogy immár az idők végezetéig szóló érvénnyel kijelölte azokat a szempontokat, amelyek birtokában egy korszak szellemi értékei kizárólagosan obszerválhatók.

SZELEI István

EGY KÖNYV – KÉT ÍRÁS*

A TÖRTÉNELEM KÖRHINTÁJÁN

Danyi Magdolna: *Palicsi versek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996

Csaknem harminc éve már, hogy Danyi Magdolna versekkel jelentkezett a vajdasági ég alatt. Akkortájt még javában tartott az első Symposion-nemzedék lírikusainak szabadságharca, mely mágnesként vonzotta az újonnan megszólaló fiatalokat, kik abban a reményben, hogy a közvetlen elődök költészetét tovább építhetik, földuzzasztott, túlírt szabadversek tucatjait vetették papírra. E jelenség elsősorban azt tette nyilvánvalóvá, hogy az újabb nemzedékekből csakis a helyzetüket és a lehetőségeiket következetesen fölmérő fiatalok juthatnak el maradandó értékekig. S Danyi Magdolna közéjük tartozott. Már költői munkássága első szakaszában alapvető intenciója volt, hogy hitelesen szólaltassa meg az intellektusán átáramló világot. A versírást ásáshoz hasonlította, mely mindig is azzal a veszéllyel jár, hogy egy ponton vízhez ér az ember, cserbenhagyják a nyelvi eszközök, a gondolat szövedéke föfleslik, s az áhított teljesség semmibe vész. Éppen ezért a váratlan, meghökkentő fordulatokat kerülve „egyszerű s áttetsző szavakat” keresett, hogy a „szótartó csend” otthonos világán belül maradhasson. Nem túlzás azt állítani, hogy a hallgatás határán született tárgyias versei egy olyan létköltészet alapjait vetették meg, amely céltudatosan a lélek legbelső körei felé halad anélkül azonban, hogy ennek a haladásnak a tapasztalatait föllazulni hagyná.

Ilyen előzmények után a szó szoros értelmében meglepetésként hatott tavaly megjelent kötetének, a *Palicsi verseknek* az anyaga. Többrészes hosszú versek sorjáznak itt, beékelődő kommentárokkal, idézetekkel, megszólításokkal, köznyelvi kitérőkkel, narratív részekkel, számot adó reflexiókkal, mégpedig oly módon, hogy a költői tekintet a múltat és jelent egyaránt bejárja. E változás okainak mindegyikét nehéz lenne pontosan meghatározni, három fontosnak látszóira azonban mégis fölhívnám a figyelmet. Minthogy a kötet legkorábbi verse 1988-ban, a legkésőbbi pedig 1995-ben keletkezett, érthető, hogy Danyi Magdolna nem kerülhette meg a gyűlölködő nacionalizmus előretörésének, majd háborút kirobbantó tombolásának a jelenségeit. Azt az iszonyatot, melyet nem pusztán a rombolás és öldöklés látványa táplálta mindannyiunkban, hanem annak kényszerű belátása is, hogy balga reményeink ellenére a történelem ismételen és könyörtelenül megkérdőjelezi az emberi lét értelmességét. A kötet létrejöttét meghatározó másik fontos mozzanat Nemes Nagy Ágnes halála volt. Mint Danyi Magdolna vallomások soraiból kiderül, az utóbbi húsz-egynéhány évben nővérének tekintette a költőnőt, nemegyszer kölcsönvett tőle egy-egy szót, szintagmát, vagy épp egymástól függetlenül ugyanazon nyelvi elemeket használták föl verseikben. Mindig is közvetlen szellemi kapcsolatot szeretett volna létesíteni vele, ezt azonban a halál végül lehetetlenné tette. Innen van, hogy a meg nem beszélteket a közvetlen odafordulás gesztusaival, csaknem párbeszéd-

* Elhangzott 1996. december 20-án a szabadkai Városi Könyvtárban tartott könyvbemutatón

szerűen formálja meg a Nemes Nagy Ágnesnek címzett „levélfélék” ciklusában. Végül, de nem utolsósorban a *Palicsi versek* megírását egy olyan benső készletés is sietette, melyet az alkotó elme egyszerűen nem kerülhet meg. Negyven felé, negyvenen túl egyszer csak elérkezik az idő, amikor óhatatlanul vissza kell pillantania a megtett útra, szembe kell néznie egykori reményeivel és tévhiteivel, eredményeivel és megtorpanásaival. Ezek az ihlető mozzanatok természetesen összefonódtak, többször egymást erősítve vannak jelen a kötetben.

A lírai én alaphelyzetének változásáról már a nyolcvanas évek végén írt *Jajongj csak, halátrátélt!* című vers is híven tanúskodik. Ebben az „ifjúság odaadó, mindent érteni akaró, nagy-nagy figyelmét” búcsúztatja, rámutatva, hogy az „inasévek múltán” elérkezett a pillanat, midőn nemzedéke legjobbjaihoz hasonlóan nem talál már módot arra, hogy ellenérzéseit égig érő nevetésekkel vagy elcsavargásokkal oldja fel. Nem sokkal később pedig már arról számol be, hogy intenzív nosztalgiát érez, szeretne visszatérni egy országba, ahol hiánytalanul az lehetett, ami itt lenni szeretne. Ennek az országnak azonban paradox módon nincsen neve, emlékek nélkül él a tudatban, s mint ilyen objektíve sohasem is létezett.

A lelki haza elvesztésének e motívuma aztán vissza-visszatér a versekben. „Mélyen, valahol, őrzöm emlékéit / egy valódiabb világnak, képzelt volt az is, / mégis létezett. Megéltém, megéltük. Hitben, / vágyban. S nem feledtük el” – olvashatjuk a Nemes Nagy Ágneshez írt harmadik „levélfélék”-ben, majd néhány sorral alább kissé konkrétabban újra fölbukkan a gondolat: „Hittem, enyém / a világ, s ha mégsem, egy napon az enyém lesz. / A miénk. Felnőtt embereké. A teljes élet: / a szabadság, a bőség, a rend!”

Az egykori hitek és vágyak leépülése természetesen elkerülhetetlenné tette az illúziókkal való konfrontálódást. Danyi Magdolna ma már a megfontolt, okos hatalomgyakorlást éppannyira lehetetlennek találja, mint a definitív célokért küzdő forradalmár magatartását. Ahelyett, hogy a „bölcс fejedelmek” szerepére vágya, szegyenérzet kínozza, s akár Pilinszky vagy Celan, tudatni szeretné a világgal, hogy vannak még emberek, kik képesek mindenért lakolni. Bár megértő mosollyal idézi Petőfinek, a lángeleikű kamasznak a harsány kiáltását: „Akasszátok föl a királyokat!” – tudja már, hogy a szent eszmék mindig sárba taposódnak. A történelem bolond körhintájáról, mely időtlen idők óta azzal hiteget bennünket, hogy adott ponton megáll, nem lehet leszállni. Alattomos lassulások után újra meg újra vad forgásba kezd, képzetelet felülmúló szörnyűségeket produkálva.

Mivel e körforgás az utóbbi néhány évben ugyancsak fölgyorsult erre felénk, Danyi Magdolna felkészült az elviselhetetlen elviselésére. Miközben a „roncsá lett Szerbiá”-ban vitustáncát járta „minden elmebeteg”, olyan támpontok után kutatott, melyek átgáthetnének az irracionalista szakadékán. Rátalált Istenre, akivel egészen fiatalon is parolázott már, de akkor még a fölény jegyében. „Tojásbéj-élet”-ben ugyanis, ahova kamaszéveiben hullott, még fenntartás nélkül, „esztelenül” bízott az észben, a „tisztá ismeret”-ben, s így az emberi értelmet minden tekintetben Isten fölé rendelte. Negyvenéves korában azonban, ráeszmélve, hogy Istent sehol másutt, csakis önmagunkban kereshetjük, már a következőképpen fogalmazta meg teljesen új élményét:

formálódunk az időben, mint a fűszál,
 mint a fák, mint vízpartok,
 s ő bennünk remeg mozdulatlan,
 -atlan, -etlen, sugárzóan
 és kínzóan, élni tanít, Ó,
 a mondhatatlan, a hihetetlen,
 a „*soha sincsen*”, a „*sehol sincsen*”.

Ennek az Istennek, mondanom sem kell talán, semmi köze ahhoz a büntető és jutalmazó nagyúrhoz, akit a maga képére formált az ember. S az élmény épp így autentikus. Arra vall, hogy egy hosszan tartó befelé utazás eredményeképpen Danyi Magdolna ugyanoda jutott, mint Ábrahám, aki a Zohárt idéző Hamvas Béla szerint „Istent kereste a kövekben és a növényekben és az állatokban, a porszemekben és a csillagokban, és nem találta. Végül a nemtalálásban kereste, és ott megtalálta”. Vagy gondoljunk Simone Weilre, aki egy helyt így szól hozzánk: ha „szeretjük Istent, közben arra gondolva, hogy nem létezik, meg fogja mutatni nekünk létezését”. Úgy látom, Danyi Magdolna istenkeresése megközelítette mindkét találó paradoxon lényegét.

A költőnő számára a másik igen fontos támpontot a természet jelenti. Kertben nőtt fel, öreg szilva-, barack-, meggy-, cseresznye-, alma- és diófák társaságában, s ágaik között vagy tövükben ülve intenzíven élte át, hogy csakugyan létezik. A természettel való szoros kapcsolat számos esetben mintha egy „más világ”-ba emelte volna, ahol a virágzó fák „hangos, büszke” öröme láttán meg kellett köszönnie a létnek, hogy van, vagyunk. Ez az áhítat, mely korántsem adatik meg mindenkinek, életre szóló, kimeríthetetlen tartalék. Megkönnyíti a legsúlyosabb megpróbáltatások elviselését is.

A költészetet, a költői hagyományt persze ugyancsak a megtartó erőforrások között kell számon tartanunk. Danyi Magdolna, miközben fulladó lélegzetvétellel a „befelé nyíló folyósórendszerek”-et járja, egyetlen pillanatra sem feledkezik meg a régi költőkről, kik előttünk tartózkodtak itt, s „nem szenvedtek ők sem kevesebbet”. Eltűnődik afölött, miért is van úgy, hogy adott helyzetekben, midőn a nagy többség emlékezete ki-kihagy, mindig a költők készítik el a leltárt, még „tarkolóvés előtt is”, többnyelvű „képeslapokon”. Pontosan tudja, hogy a költői képek roncsokhoz vezetnek, hogy „minden *kínt*, minden gyötrelmet *hasonlatokban örli elémnk*”, de ugyanakkor tudja azt is, hogy mióta ember él ezen a földön, mindig megfródik egy vers, „kirajzolódik egy fényes részlet a *nehezen mondhatóból*”, s ennek a racionálisan talán meg sem nevezhető ténynek a nevében továbbra is vállalja a költői megszólalást és beszédet. Annak ellenére, hogy az elvesztett lelki hazáról, az otthonunktól megfosztottak fájdalomáról, a kisebbségi lét abszurdumáról, az életcélá lett túlélésről, a mindennapi megaláztatásról, a kifosztott Vajdaságról kénytelen szólni, hangja sohasem fullad önsajnáltató pátoszba. Nem célja, hogy olcsó eszközökkel érzelmekre vadásszon, vagy maga is elérzékenyüljön a látottakon. Ha indulata olykor erősebb képeket indukál is, kisvártatva már újra a higgadt értelem vezeti kezét. A bensőséges vallomásság felé, mely egészen közvetlenül szólítja meg az embert.

UTASI Csaba

PALICSON A KILENCVENES ÉVEKBEN

Danyi Magdolna: *Palicsi versek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996

A költészetben az idő és a hely, bár megkerülhetetlen tényezők, ritkán válnak fősze-replőkké, ha viszont igen, akkor ennek kétségtelenül nyomós oka lehet. Mint ezúttal is, Danyi Magdolna vékonyka, szinte füzetnyi harmadik kötetében, melynek egyetlen verset kivéve minden darabja a kilencvenes évek terméke, és zömmel, ahogy a kötet címe is jelzi, palicsi keletkezésű. És ez ebben az esetben nem elhanyagolható. Ugyanis éppen azáltal, hogy a versek palicsiak és a kilencvenes években íródtak, lesznek, lehetnek a lét egy pillanatában és pontján a költő magába nézésének hiteles lenyomatai.

Most Palics Danyi Magdolnának, mint két évszázaddal ezelőtt Csokonai Vitéz Mihály számára Marosvásárhely, ahonnan a modern magyar költészet minden valamirevaló költőjének őse, ki miközben „az emberiségnek sorsán” gondolkodott, innen, „Hol őszvefut a jó s a gonosz határa”, széttekintett a világ négy tája felé, hasonlóképpen határpont és kilátótorony, ahonnét belátható a szép, kellemes múlt aureólájával övezett civilizált lét, melynek az egykori boldog Palicsot idéző kötetbeli fotók lehetnek bizonyító dokumentumai, a múlt és a „balkáni elmebaj”-nak nevezett jelen. Időben és térben határpont Palics, érzi a költő, aki nemcsak itt nőtt fel, egy parkban – s a park, tudjuk, a civilizált élet egyik szép jelképe –, „*saknem százéves / feketefenyők, lucfenyők, tölgyfák, platánok, / juharfák, kőrisek, ostorfák, nyírfák, hársfák, / gesztenyefák alati*” ült, sétált, hevert, de a fáktól tanulta a „*hallgatást / s a beszédet*”. A csendet és a szót, amire a költők is tanították, mindazok, akik itt Palicson *most* felidéződnek, megszólalnak benne, Goethe és Piliinszky, Celan és Petőfi, Batsányi és Radnóti, Tandori és Rilke, Hölderlin és természetesen a részben szintén palicsi Kosztolányi, meg még sokan mások, kiknek lépteit keresi a parkban, ahol nővérét, a „*gőgös emberasszony*”-t szólítja költői levelekben, látszólag csupán beszámolóinak íródott, de lényegében kérő hangú, kétségbeesett episztolákban.

Az időben kétségbeesett költő, a világ talán legérzékenyebb emberfajtája, talál rá Palicsban arra a pontra, ahol egyszerre tekinthet önmagába és szerte a világba, mellyel a költő – nem saját hibájából – sehogy sem tud egyezésbe jönni. Erre utal a *Palicsi versek* nyitó darabja, az *Istenkereső*, melyet hiányt és jelenlétet hangsúlyozó mottó vezet be, Nadas Pétertől, ki az ihletett *Utószót* is írta, és ebben a mottóban a két fogalom nem kizárja, ahogy a jelentésük alapján gondolnánk, ellenkezőleg, feltételezi egymást, abban az értelemben, hogy a hiány is a jelenlét bizonyítéka. És a vers indítása – „*Magadba nézz, ha szólít a vágy / s a kétség*” – máris lokalizálja a két fogalom elképzelt összefüggését, s egyben megteremtí az alaphelyzetet, amely ezt a verset, a kötet minden versét kiváltotta, s amely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az olvasó érezze s kommunikálni tudjon vele, velük. A versbeli alaphelyzet azzal árnyalódik, pontosabban talán mélyül, hogy a *vágy* és a *kétség*, amit a hiány tudata vált ki, szólítják meg a költőt s rajta keresztül bennünket, olvasókat, ki, illetve kik a létezés értelmére kérdezzünk, vagyunk kíváncsiak az idő egy pontján. Ez ad tartalmat ennek a versnek és ennek a költészetnek általában, tartalmat, amivel szembe kell nézni s amit vállalni kell, a hely és az idő parancsára. A

versben Istent keres a költő, s vele mi is, ám tudja, s közli velünk is, hogy bár Isten mindenhol ott van, ott lehet – „*fűben, fában*” –, valójában csak magunkban találjuk/találhatjuk meg.

Meg talán a költészetben, amely segít megnevezni a világot.

Nem véletlen, hogy a költő számára annyira fontosak a szavak, s hogy a *Palicsi versek* című Danyi-kötet egyik kulcsfogalma éppen a szó. A szó, amely a költői s ezáltal az emberi létezés bizonyítéka. Ha azzal, „*amit úgy általában életnek mondanak*” az ember nem tud mit kezdeni, ha „*terv nélkül*” nyúl hozzá, akkor a legsúlyosabb, amit mondani lehet, hogy „*Nincs rá szavunk*”. Ez úgy koppan a vers végén, amely akár nemzedéki számadásnak is tekinthető (*Jajongj csak, halálraítélt!*), mint egy ítélet. Ha pedig valakiről a legnagyobb tisztelet hangján akar beszélni, akkor – akár a költő nővéreinek vallott Nemes Nagy Ágnesről írja – úgy szól róla, mint „. . . *Akit / sohasem hagytak cserben a szavak*” s aki, bár felzaklatva minden szótól, ráismert „*a szavam külön világot jelentő kétes hatalmára*”. És a legszebb vallomás a költő részéről, amit költő testvéreinek tehet, hogy kölcsönvett tőle „*egy szó!*”, ami egyúttal a lehető legközvetlenebb kapcsolat kettejük, két ember között. Ennek a közvetlen kapcsolatnak a bizonyítékára ismerünk a Nemes Nagy Ágneshez címzett első *Levélfélében* „*újraolvastam / A Föld emlékeit, mert írni akartam verseidről, / kerülgetem a szót, a költészetedről, Ágnes, ám ahelyett, / hogy tárgyiasan elmélyülnék bennük, a személyességem / ébresztetted fel, mint mindig, a szólni akarást, s még / többet, a vágyat, hogy megteremtsem azt, aniben mindig is / hittem . . .*”

Hogy pedig a szóra ezúttal, ezekben a versekben, melyek zömmel palicsi illetékességűek és a kilencvenes években íródtak („. . . *valahol mindig megíródik, Ágnes, / egy vers, mióta ember él a Földön, kirajzolódik / egy fényes részlet a nehezen mondhatóból . . .*”), azért van kimondhatatlanul nagy szükség, mert bennük a „*Jenni szeretnék*” kívánsága mint a teljesebb, emberibb, békésebb, szebb lét utáni vágy fogalmazódik meg. Talán a versben van helye, lehet még helye a sóhajok, a jajdulások közlésének, ahogy Danyi Magdolna többek között *A szabadkai korzón, a Café Tiffany teraszán, hány éve már?* című elbeszélő jellegű versével jelzi, melyben a modern átokról ír. Arról, melyet egy cigányasszony mondott ki egy fiatalemberre, mert ez védelmébe vette a nyugodtan kávézó költőnőt az őt zaklató, tolakodó némbertől: „*Holnap vigyenek ki a harctérre és soha ne térj vissza.*”

Súlyos és kegyetlen szavak, melyeket, mint a költő vágyat kifejező szavait, ugyancsak a kor mond tollba. A kötet első részében levő versekben sóhajok és jajdulások hangján, a második részben, a Nemes Nagy Ágneshez írt költői levelekben pedig a „*viszont mi itt*” ellentétes kötőszóval bevezetett helyzet ismertetésére vonatkozó beszámoló hol tárgyilagosan, hol lírai hevítettséggel megszólaló hangján.

Danyi Magdolna *Palicsi verseiből*, még ha végsőkéig tárgyilagos szándékkal, a mesélés igényével készültek is, afféle tényközlő „*pontos*” versek, a legszemélyesebben megszólaló költészet sugárzik belőlük, a látszólag szenttelen közlés is líra, melynek felismerhető és autentikus, mondatnyi léptékű versbeszéde van. Versei az érző és a gondolkodó ember megnyilatkozásai. Lehet, hogy a napi politika vagy a vele kapcsolatos, összefüggésbe hozható tudományok számára a költő dilemmái végtelenül egyszerűek és világosak, nem is dilemmák, de a lélek számára, mely érzékenyebb minden politikánál és minden tudománynál, azok a gondok, azok a félelmek, melyeket az adott helyzet és a vele cinkos

pillanat feloldhatatlan szorongássá változtat („... . szorong / a szívben a világ”), igenis drámaik, sőt nemegyszer éppen tragikusak, s ezért a velük való szembenézés nem mellőzheti a Danyi-versekben megszólaló kiáltó kétségbeesést sem.

Nézem a kötet képeit, a tópartot, hol földet söprő szoknyát viselő nők sétálnak, fejükön kalap, nézem a csipkeszerű díszítéssel készült homlokzatú házat, előtte park, kővázákban virágok, látom a főbejárat tornya elé begördülő villamost, eltűnődöm a tó sima kékeszöld vizén és a vízen sikló vitorlásón, háttérben a fürdő kabinjai, a napozó, és olyan jóleső érzés lesz rajtam úrrá, megnyugszom. Azután rovom a sorokat, sóhajokat hallok, jajdulásokat, szorongás fog el.

Megérkeztem a múltból a jelenbe.

GEROLD László

EGY MONOGRÁFIÁRÓL

Kanizsa monográfiája. I. történeti rész. Az őskortól 1848-ig. A Kanizsai Községi Képviselő-testület megbízásából a CNESA Oktatási és Művelődési Intézmény, Kanizsa, 1995

Mint ahogy az ember egy év végén visszatekint a megtett útra, a történettudományt a századvég ősziőnzi ilyen visszatekintésre, összegezésre.

Kanizsa község monográfiájának a megírásához sokban hozzájárult az 1993-ban megünnepelt kilencszázadik évforduló is, melynek a közeledtéről Dobos János egy körlevélben figyelmeztette az érdekelteket, a mára rég volt 1970-ben. Ha nem is a kerek évfordulóra, de elkészült és megjelent a monográfia első kötete, a történeti rész az ősidőktől 1848-ig, a mai Kanizsa község történetének XX. századi képe.

Ez az első kötet időrendben a modern történettudományban elfogadott korszakolást követve öt szerző öt történelmi periódust felölelő tanulmányát tartalmazza.

Szekeres László régész Kanizsa község legrégebbi történetével foglalkozik az ősidőktől a középkorig, pontosabban a népvándorlás befejeződéséig a magyar honfoglalásig. Szövegében alapvető információt nyújt minden fő régészeti korszakról, abból kiindulva, hogy „az érintett területen minden főbb régészeti korszak nyomot hagyott”. A mai Kanizsa község területének igazi benépesítése azonban a szerző véleménye szerint az őskor végén, a szarmata törzsek letelepedésének idejében játszódott le. Ekkor, a velebiti leletből következtethetően törzsi székhely jelentőségével is bírt, és lényeges lakossággyarapodás észlelhető. A szerző a lakosság növekedési irányvonalát a középkor végéig kíséri, és két demográfiai csúcsról beszél. Az egyik, a régész szerint, az avar korban volt, a másik pedig az Árpád-házi királyok uralkodásának idejére tehető.

Szekeres László részletesen ismerteti Kanizsa község különböző korokból származó lelőhelyeit, rámutatva így arra a tényre, hogy ha nem is beszélhetünk egy település őskortól való folyamatos lakottságáról, annak szűkebb környéke, amely körülbelül egybeesik a mai Kanizsa község területével, a folytonos és váltakozó központú lakosság állandóan kimutatható, együtt észlelhető csúcsaival és hullámvölgyeivel. Régészeti érte-

kezését a szerző egy rövid kutatástörténeti összefoglalóval vezeti be, mely azonban nem ellentmondásmentes. Azt állítja, hogy ennek a tájnak a régészeti kutatása nem tekint vissza „nagy múltra”. A közölt adatokból viszont kitűnik, hogy azok, ha nem is voltak mindig folyamatosak és tervszerűek, régtől datálódnak, 1699-től, Luigi Ferdinando Marsigliától, aki a karlócai béke megkötése után járta tájainkat, s a „régmúlt idők maradványai” után kutatott, az őt követő Dudás Gyulán, Tergina Gyulán át a második világháború utánig, mikor a zentai és a szabadkai múzeum, a szerző és Ricz Péter régészek tudós felügyelete alatt folytak és folynak a kutatások Kanizsa területén. Így Szekeres László régészeti tanulmányának a végén már a középkori lelőhelyekről is értesülhetünk, melyből feltehetően Kanizsa környékén tíz volt, de nem kizárt, maga Kanizsa és Martonos urbanizált területe alatti lelőhelyek létezése sem. Ezeknek a településeknek templomaik is voltak, melyek közül a régészek eddig kettőt tártak fel, a kishorgosít és a paphalmít.

Hogy milyen volt az élet ezeken a településeken, arról Rokay Péter egyetemi tanár ír, ki őt rövid fejezetben foglalkozik Kanizsa első említésével, nevével és annak eredetével, a középkori helységekkel Kanizsa határában, a termelési és társadalmi viszonyokkal, a templomokkal, a kolostorokkal, a papi jövedelmekkel és az egyházi birtokokkal.

Ebben a rövid és tömör részben Rokay Péter a magyar oklevéltan kutatóinak a nevére hivatkozva leszögezi, hogy a Kanizsát először emlegető oklevél (ennek alapján ünnepelte a település első említésének kilencszázadik évfordulóját 1993-ban), a pannonhalmi főapátság birtokösszeírása, a közölt adatokkal nem korabeli, hanem később, egy perhez szükséges bizonyítékként született meg a XIII. században. Ebben a kérdésben a szerző Györfly Györggyel szemben foglalt állást. Hasonló fejtegetések után, a másik kútfőt, Anonymus Gestájának keletkezését is a XIII. századra datálta, tehát leszögezi, hogy a Kanizsát emlegető (CNESA, KENESNA) mindkét legrégebbi forrás körülbelül egyidőben, a XIII. században keletkezhetett. Kanizsa nevét a szláv eredetű knez, knezsina szóból credezteti, melyet ebben az esetben ispánságnak kell érteni, és földvárral rendelkező települést jelölt. Ezért a szerző Kanizsa ősenek a Knezsza patak torkolatánál lévő földvárat tekinti. Rokay Péter fejtegetéseit a Dózsa György vezette nagy parasztlázadás taglalásával fejezi be, utalva arra, hogy ez a történelmi esemény, melynek egyik fő hadszíntere Kanizsa környéke is volt, alapjaiban rengette meg a középkori magyar államot, megkönnyítve így az akkor már nagymértékben fenyegető török hódítók dolgát.

A monográfia harmadik részének szerzője Dobos János, az ő érdeme a monográfia megírásának gondolata. A tárgyalt történelmi korok közül ő a nehéznek és sötétnek mondott időszak történetének megírására vállalkozott. Kanizsáról, Martonosról és Horgosról ír a török hódoltság korában, 1526-tól a karlócai békéig, 1699-ig. Arról az időről, amelyet már a nagy török hadjáratot megelőzően bizonytalanságokkal teli időszakként lehet csak jellemezni. Ennek következtében már 1520-ban az igen sűrűn lakott, településekben bővelkedő terület háromra redukálódott: Nagyadorjánra, Gyékénytóra és Martonosra. Nevét azonban Kanizsa sem veszítette el, mert a mohácsi csataterőről visszatérő hadak Ibrahim pasa által vezetett serege szeptember utolsó napján győzelmi sorozatában könyvelte el Kanizsa, Vastorok és Adorján feldúlását. A török hatalom alatti életmódról ír bőven és körültekintően Dobos János. Közli mindazokat a forrásokat, amelyekben

felbukkannak a Kanizsa környéki települések, és figyelemmel kíséri azokat a török hadmozdulatokat, amelyek érintik a településeket. Majd stabil évtizedekről, fellendülésről, a hódoltság „aranykoráról” értekezik, jelezve a török hatóságoknak azt a törekvését, hogy az elmenekült lakosságot visszatelepítse vagy a délről menekülőket letelepítse ezen a tájon, természetesen a fizetendő adók reményében. Ily módon megalapozta a ma is létező etnikai képet. A kutató a török fejadólistákat használva forrásul és a demográfiai kép alakulásából következtet a török hódoltság ideje alatt is az élet folyamatosságára és intenzitására. Tárgyalja a kettős birtoklás kialakulásának körülményeit, a tizenöt éves háborút, a falvak pusztulásának a tényét, miután a XVII. században már csak Martonos számított jelentősebb településnek. A lakosság a Magyar Kamarán kívül hadisarc vagy más juttatás formájában a töröknek, a felvidéki hajdúknak, a vármegyének és az egyháznak is adózott, leggyakrabban természetben. Így például 1634-ben a kamarának a martonosiak különböző mennyiségben és fajtában adóztak tiszai halakban és öt pár csizmában. Ez az idő már jelezte a török hatalom gyengülését, így a Tisza mente 1683-tól, Bécs ostromától, ismét az állandó csapatfelvonulások, portyázások és kisebb-nagyobb csaták színhelye lett. A nagy török ellentámadás eredményeként a visszavonuló osztrák seregekkel jutnak el ezekre a tájakra is nagyobb számban a menekülő szerbek. Ők a zentai csatát követő karlócai béke megkötése után jelentős tényezői Kanizsa és környéke történelme alakulásának.

Hogy ezeket az aránylag nagy számban érkező szerbeket az osztrák hatalom milyen módon építette be saját szervezetébe, és hogyan használta ki őket, nemcsak az állandó központosítási törekvés mellett, az ott maradt és a visszatérő magyarság ellenében, arról Koroknay Ákos ír *Kanizsa és Martonos határőrvidéki korszaka* címmel.

Értekezésének már az elején leszögezi, hogy „a tágas határu műveletlen bácskai föld, az ország legtermékenyebb vidéke, a török hódoltság után parlagon hevert, (. . .) mégis sokakat vonzott a gazdagodás reményével”. A Tisza-vidék, így Kanizsa és Martonos sorsát I. Lipót császár szerbeknek adott Privilegiuma, majd később az 1698 után, a szerbek határőregységekbe való besorolása, illetve 1700-ban a kanizsai és a martonosi sáncot is tiszai határőrvidékbe tagolása határozta meg. A betagolási határozatot megelőzően s azt követően is, több igénylője akadt ezeknek a településeknek, de a helyzet lényegében nem változott, a bonyodalmak most már a szerb milícia és az osztrák parancsnokság között folytak. A szerző részletesen ismerteti azokat az adatokat, melyeket az osztrák katonai és kamarai összeírások tükröznek. Mint minden hadviselés, így a Rákóczi-féle szabadságharc is, melyben lényegesen kiéleződtek a szerb–magyar ellentétek, nem játszódhattak le úgy, hogy azok Kanizsát és Martonost ne érintették volna. Eből az összeütközésből is megtizedelve és romba dőlve került ki a két település.

Koroknay Ákos tüzetesen megvizsgálta azt az életmódot, amely a két határőrsáncban folyt. Ismerteti a határőrök gazdálkodásának módját, adóterheiket és az ebből eredő sérelmeket, az egyház szerepét, a görögkeleti plébániák megalakulását és az ebből fakadó ortodox–katolikus ellentéteket, de a szegedi boszorkányperek martonosi áldozatairól sem feledkezik meg. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a két említett település újonnan ideköltözött lakóinak nem volt itt felhőtlen és gondtalan az élete.

De ez derül ki abból a tényből is, hogy a tiszai határőrvidék felosztása után 1741-ben és annak megvalósításakor 1751-ben az ideköltözött és határőrszolgálatot teljesítő szerbek többsége elköltözött.

Az első kötet utolsó fejezetének szerzője Hegedűs Antal, aki *Kanizsa, Martonos és Horgos 1751-től 1848-ig* címmel a mezővárosi jog megszerzésétől a magyar polgári forradalom kitöréséig írta meg a most már véglegesen kialakult három település történetét a Tisza menti kamarai kerületen belül, mely az akkori Magyarországon a „legkedvezőbb társadalmi és gazdasági” helyzetet biztosította számos Tisza menti településnek, köztük Kanizsának és Martonosnak is. Kanizsa mezővárosi rangot is kapott, ami az évi és hetivásárok tartásának a jogával járt. Ebből a fejezetből szerzünk tudomást arról, hogy a lakosság élete az 1800-as évek elejéig nem állapodott meg, ekkorra teszi Hegedűs Antal a mai etnikai és családkép kialakulását is. Elnéptelenedési és újratelepítési jelenségről értekezik a szerző. Külön feldolgozza a magyar, a szerb és a zsidó lakosság beköltözését és létszámának alakulását. Mivel a szerb és a magyar lakosság közötti viszony nem volt egysíkú, erre a szerző külön is kitér. Ismerteti a mindennapi életmódot, a táplálkozási szokásokat, az egészségügyi kultúrát, és plasztikus képet fest a kolerajárványokról is. A katolikus és a szerb pravoszláv egyház újjászervezéséről ír, valamint tudósít a kanizsai iskolák történetéről.

Foglalkozik Martonos népmozgalmi viszonyaival, melyet a XIX. század közepéig a szerbek számbeli fölénye és állandó tiltakozása jellemez a magyar betelepülni kívánók ellen, majd a falu kamara ellen indított pereiről ír annak kapcsán, hogy a kamara eladta a Horgos és Szentpéter pusztákat. Martonos lakossága egy évtizednél is tovább tartó pereskedés után nyerte meg az ügyet, és számukra a kártérítés kitűnő jövedelemforrást jelentett. Ez azonban kivételes eset volt. Megtudjuk, hogy Kanizsa és Martonos gazdasági életének a középpontjában a mezőgazdaság és az állattenyésztés állt, a kereskedelem kevésbé, míg a kézművesipar igen fejlettnak számított. A szárazföldi közlekedést a sár és a mocsarak nehezítették. A távolsági vízi közlekedésben a kanizsai révnek is jelentős szerep jutott, mivel a bánáti Törökkanizsával komppösszeköttes létezett.

Tanulmánya utolsó részében Hegedűs Antal Horgossal foglalkozik, melynek kialakulása és fejlődése helyzeténél fogva különbözött a már előzőleg leírt településektől. Ide a lakosságot Kárász Miklós kezdte telepíteni, de ez nem történt zavartalanul, mert még sokáig folytak a perek a két puszta birtoklásáért. Ez odatelepült lakosság helyzetén azonban ez nem sokat segített. A földesurak változhattak, a jobbágyok helyzete változatlan maradt. A gazdasági életet az urbarium szabályozta. Ahogyan harc folyt Horgos tulajdonáért, hasonló vita jellemezte a horgosi plébániáért folytatott küzdelmet a dorozsmai és a kanizsai plébános között.

Írásának végén a szerző megállapítja, hogy az 1751-es szerb elvándorlás után az újratelepítésekkel felpezsdült életnek a Tisza mentén az 1848–49-es forradalom vetett véget, felszabadulás helyett „a pusztulás gyászos szomorúságát” hozva. Ez a megállapítás azonban nemcsak ezt a kort jellemezte, vissza és előre is vetíthető. Örök érvényű.

Mellékleteivel, képanyagával, valamint személy- és névmutatójával, ha nem is teljes és arányos művet tartunk a kezünkben (ezzel szerkesztői és szerzői tisztában vannak), de többszörösen hasznos és tanulságos olvasmányról számolhatunk be. Fő erénye abban

rejlük, hogy élénk tárja nemcsak Kanizsa község, a Tisza-vidék, hanem a Vajdaság történelmi, gazdasági, demográfiai és művelődési folyamatait is. Tudnunk, ismernünk kell, hogy mifelénk hogyan működik a történelem. Történelmi tisztánlátásunknak egyik fontos feltétele ez.

ÓZER Ágnes

S Z Í N H Á Z

ÉLETÜNK SZÍNHÁZA

Slawomir Mrozek: Strip-tease

Népszínház–Kosztolányi Dezső Színház, Szabadka

Két, látszólag jelentéktelennek tűnő mozzanatban különbözik a szabadkai Mrozek-előadás a szerző elképzelt megjelenítéstől. A két hivatalnok formájú Úr (sötét ruha, fehér ing, nyakkendő, aktatáska) mellett még két szereplője van Káló Béla rendezésének. Az egyik egy képkeretben álló Alak, ki a két hivatalnok fölött lebeg abban a fekete lapokkal zárt, labirintusrészletet idéző térben (szobában?), ahová a két Urat bependerítik (belökkik? bedobják?), a másik Alak a nézőtér első sorában ül, középen (néző?), s az előadás zenéjét szolgáltatja, időnként a ritmust veri. Hogy a keretben álló Alak azonos a Mrozek elképzelt Nagy Kézszel, az abból derül ki, hogy egyik keze természetellenesen hosszú. Hogy a másik, a „muzsikáló” Alak pedig a darab végén feltűnő vörös kesztyűs Kézszel azonos, az csak az előadás zárópillanatában lesz világos, abban a jelenetben, mellyel kapcsolatban a láthatóan politikus szándékú színrevitel értelmezését illetően számomra néhány megválaszolhatatlan kérdés merül fel (erről azonban később).

Politikus, mondhatnám, politizáló szándékú előadás a szabadkai *Strip-tease*, s ez így van rendjén. Egyrészt, mert a közép-európai, főleg a lengyel, s ezen belül is a mrozeki abszurd kifejezetten politikus (gondoljunk csak az újvidéki Mrozek-előadások közül az 1982-es *Tangóra* vagy a háborús időkben sajátos aktualitást nyert *Károlyra* 1993-ból!), következésképpen akkor van értelme színre vinni, ha a mű(vek) politikus jellegét hangsúlyozzuk, ha tudunk és merünk általuk politizálni. Másrészt viszont *1996 végén* lehetetlen *itt* nem politizálni, kivált ha a megjelenítésre választott darab olyan formában szól a hatalom és az egyén antagonizmusáról, mint ahogy a *Strip-tease* teszi, amely a már említett *Károly*, illetve a *Nyílt tengeren* című egyfelvonásossal együtt a „politikai módszerek és rendszerek” (Gömöri György), illetve a hatalom által megnyomított emberi magatartásformák szatirikus mrozeki triptichonjának részeként olvasható. (Nem lenne érdektelen, egyetlen est keretében, egy előadás három felvonásaként közönség elé vinni a három „komédia”-t! Éppen nálunk és éppen most!)

Dramaturgiai evidencia, hogy az abszurd dráma egy vagy több egymáshoz illesztett helyzet. Maga a helyzet a dráma, amely azáltal válik léthelyzetté, hogy olyan általános érvényű problémák fogalmazódnak meg benne, mint a félelem, a kiszolgáltatottság, a szabadság stb. Ez a helyzetbevetettség azonban, amely a szereplők életét determinálja, akkor válik emberien hitelessé, lesz több pusztá, elvont ideologizálásnál, ha a rendező és színészei a szerepeket egyénítő gesztusrendszert használnak. Ha a színészek nem két lábon járó kellékeket, hanem élő embereket állítanak elénk.

Az eddig színészként ismert és működő Káló Béla első rendezésében a mrozeki mű értő interpretálójának mutatkozik, akiből a szerzőhöz való hűség mellett a kellő értelmezési szabadság sem hiányzik, és aki ismerve partnereit, jó érzéssel engedi kibontakozni jellemző alakítókézségüket. A szabadkai Mrozek-előadás Úr-duója azért mutat a nagyszerű pesti változattal szemben fordított felállást, mert itt az I. Úr az Mezei Zoltán, akinek színészi adottsága, hogy körülötte sistereg a levegő. Az I. Úr, bár felismeri reménytelen kiszolgáltatottságát, cselekedni gyáva, inkább elméleteket gyárt, ezek vértje mögé rejtőzik, kialakítja a belső szabadság mindenre magyarázatul szolgál(hat)ó teóriáját, miközben – saját tehetetlenségét leplezendő – hevesen gesztikulál, mint egy motolla, szónoklatokat tart, vádol, megsértődik, szüntelenül szerepel; született poltron, aki ellenálló látszatát szeretné kelteni. S ezt Mezei Zoltán valóban tökéletesen csinálja. Egy jól ismert emberi magatartássablonból hús-vér embert formál. Ellenpontja II. Úrként Vukosavljev Iván, akinek, bár a cselekvés hívét állítja elénk, alakformálását inkább a nyugodtság, a megfontolt mozdulatlanosság jellemzi; megelégtelve a várakozást, olykor robbanni is képes. Joggal vádolja társa, aki az elméletek híve, vulgáris gyakorlatiassággal. Káló pontosan tudja, hogy Vukosavljev, ha indulatos, kevésbé meggyőző, beszéde is érthetetlenül torzul, s ezért utasíthatta visszafogottságra.

Ha Kálót, ahogy nyilatkozta, inspirálta a pesti Komédium előadása (Taub János rendezésében Eperjes Károly és Gáspár Sándor játszik), függetlenedni is tudott tőle. Felismerte, a rendelkezésére álló két színész akkor nyújt(hat) teljesebb értékű alakítást, ha ő temperamentumukhoz és erényeikhez alkalmazkodik. Tehette ezt annál is előbb, mert az abszurd drámák szerepei lényegében olyan sablonok, melyeknek élettel való feltöltése teljes egészében a színésztől függ. Ezt a lehetőséget kihasználva válik hitelessé Mezei Zoltán I. Úra, kinek önigazoló handabandázása manapság különösképpen ismerős. S így lesz egyszerre ellenpontja is s tehetetlenségben, kiszolgáltatottságban tejttestvére Vukosavljev Iván II. Úra, kinek fel-felbőffenő tettkézsége ugyancsak fölöttébb ismerős. A rendezőt és két színészt dicséri továbbá, hogy bár a *Strip-tease* két Úr szerepe kétségtelenül emlékeztet a *Godot-ra várva* Vladimirjárá és Estragonjárá, sikerül ellenállniuk a beckett-i clowniáda kísértő csábításának. Stilizált gesztusrendszerük kizárólag a két mrozeki Úr jellemábrázolását segíti.

A két Úr egy: egyetlen ember kétféle magatartásformájaként is felfogható. Mégsem ennek okán kötözik őket össze. Hanem azért, mert az a bizonyos hatalom jól tudja, hogy a lelki kiszolgáltatottság akkor teljes, ha fizikai tehetetlenséggel párosul. A lelki nyomort az tetőzi be, amikor a mozgás is korlátozott. A félelmet az emeli felsőfokra, amikor az összeláncolás a közelgő halál képét idézi meg. (Gondoljunk csak Nagy Imrécék vagy a mostani balkáni háborúban kivégzettek exhumálásáról készült felvételeken látható összedrótózott áldozatokra!)

A Mrozek ábrázolta hatalom tehát „hírnevéhez” méltán működik. Mint az életben. Teszi a dolgát. Csakhogy ki ez a hatalom? Mrozek általánosságában is egyértelműen világossá teszi: a Második Kéz, amely felé – miután az Első Kéz összekötözte őket és fejükre csuklyát húzott – a két Úr vánszorogva elindul, a felsőbb hatalom – vörös kesztyűt visel. No comment! S bár ez a változat most és itt sem lenne kevésbé érthető, mint lengyelben a hatvanas évek elején volt, a rendező módosítja az előadás befejezését.

Csak egy Kéz van, a fehér kesztyűs, de ennek a gazdája is látható. Amint említettem, egy keretben álló emberalak, akit a képkeret, mely többnyire a két Úr felett látható, portrészerűvé tesz. Kéz helyett a Portré intézkedik, vetkőzteti a két Urat. Ilyképpen objektívalódik, pontosabban talán megszemélyesül a hatalom: a Portréban, melyben megtestesülni a mindenkori hatalmat látjuk, de akár a létező hatalom is felismerhető. Ezt a kettősséget jelzi a Portré maszkja is, amely mint minden maszk, általános, de rendelkezik egy-két karakterisztikus vonással is.

A rendezői politizálás azonban itt nem ér véget. De sajátos fordulatot vesz: a valóságtól az elmélet felé fordul. Ha eddig az egyén és a hatalom viszonyát ábrázolva szinte a felismerhetőségig pontosan fogalmazza meg mind a hatalom gátálatlanságát, mind pedig azt a mérhetetlen lojalitást, amely lehetővé tette s teszi ma is a hatalmi önkényt, akkor az előadás zárójelenete, melyben a nézőtér első sorában ülő, ritmust ütögető „zenész” felfedi magát, mintegy relativizálja a hatalmat, már-már magyarázza és igazolja a két Úr szellemi-erkölcsi sztriptízét (ezt jelképezi ruhadarabjaik levetése) irányító Portré embertelen tettét. Mrozekől sem idegen az a gondolat, hogy minden hatalom mögött, fölött van, lehet egy másik, egy nagyobb, egy erősebb, amely irányít. Erre utal, hogy a darabban a fehér kesztyűs Kéz a nála erősebb vörös kesztyűs Kéz megjelenése követi. Az előadásban ennek megfelelően lép színpadra a második Alak, akinek a mrozeki elképzelésnek megfelelően engedelmessékedik a Portré. Csakhogy az így teremtett helyzet sokkal bonyolultabb, mint gondolnánk; számos megválaszolatlan kérdést vet fel. Ki a második Alak? Miért közülünk, nézők közül kapcsolódik be a történetbe? Közülünk való vagy közénk vegyült? Miért visel pontosan olyan maszkot, mint a Portré? Ha a sorainkból színpadra lépő Alak irányítja a Portré, akkor ez azt jelenti, hogy a tömeg manipulál s nem ő a manipulált?

Megvallom, ezekre a kérdésekre nincsenek válaszaim. Tény azonban, hogy befejezésével az előadás számomra rokonszenves, a mrozeki elképzelést ügyesen objektíváló rendezése veszt politikai súlyából. Ha rajtam múlna, bár jól tudom, hogy nem a kritika dolga utórendezni az előadást, melyről éppen szól, elhagynám a második Alakot, s a Portré fordítanám a nézőtér felé, azzal az utasítással, minket vetkőztessen. Sztriptízünkben szégyenüljünk meg. Hogy az ötlet működjön, néhány diákot vagy díszletmunkást kellene „beépíteni” a nézőtérre, mivel az emberek nyilván semmiféle színpadi parancsra nem kezdenének vetkőzni, holott az Életben . . .

GEROLD László

Hibaigazítás:

A *Híd* 1996 novemberi számában a *Kosztolányi Dezső az önképzőkörben* című közlés közreadójának, Szekeres Lászlónak a nevét nem tüntettük fel. Elnézését kérjük figyelmetlenségünk miatt.

VASA ČUBRILLOVIĆ
A KISEBBSÉGI KÉRDÉS AZ ÚJ JUGOSZLÁVIÁBAN
CÍMŰ TANULMÁNYÁNAK STATISZTIKAI
MELLÉKLETE

Broj Arnauta
u Staroj Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori
po srezovima prema popisu od 31. marta 1931 god.

(Az albánok létszáma
Ó-Szerbia, Macedónia és Crna Gora járási székhelyein
az 1931. március 31-i összeírás szerint)

srezovi (járások)	broj stanovništva a lakosság lélekszáma	broj Arnauta albánok	% (%)
Vab	34 797	26 926	77,3
Vučitrn	32 248	20 565	63,7
Andrijevica	27 221	373	1,4
Bar	32 926	12 504	38,0
Bitolj	65 164	5 108	7,8
Donji Polog	70 983	37 645	53,0
Drinica	25 811	21 347	82,6
Galičnik	12 051	1 902	15,8
Gnjilane	91 037	53 083	58,3
Đakovica	45 378	36 399	80,2
Istok	25 918	12 872	49,7
Kruševo	23 570	1 335	5,7
Gornji Debar	16 296	4 181	25,7
Gornji Polog	32 658	14 845	45,4
Gračanica	57 858	23 845	41,2
Jablanica	58 322	3 195	5,5
Kačanik	12 466	11 624	93,4
Kičevo	32 101	10 064	31,4
Ohrid	33 066	841	2,6
Kosovska Mitrovica	30 788	5 788	18,8
Podgora	16 220	13 558	83,6
Poreč	18 740	1 581	8,4
Prespa	21 631	1 841	8,5

srezovi (járások)	broj stanovništva a lakosság lélekszáma	broj Arnauta albánok	% (%)
Preševo	44 405	17 305	39,0
Prilep	54 480	1 114	2,0
Skoplje	128 052	25 132	19,6
Struga	28 055	8 219	29,3
Šar Planina	46 154	19 500	42,3
Peć	44 688	27 259	61,1
Podgorica	42 904	5 005	11,7
Podrinja	36 191	27 768	76,7
Pigavica	16 602	410	2,5
Veles	42 236	1 644	3,9
Kegligovo	66 501	13 485	29,3
Gorani	14 127	6 608	46,9
Ukupno Arnauta (Összesen)	1 381 655	474 771	

Brojno stanje Nemaca i Madara prema popisu stanovništva
od 31. III 1931 god. (srezovi i gradovi zajedno)

(A németek és a magyarok lélekszáma az 1931. III. 31-ei összeírás szerint
[a járások és a városok együtt])

Banat

srezovi (járások)	broj stanovništva a lakosság lélekszáma	Nemaca németek	%	Madara magyarok	%	Rumuna románok	%
Alibunar	41 432	6 923	16,7	2 362	5,7	14 214	34,3
Bela Crkva	44 190	8 666	19,6	1 186	2,7	7 436	16,8
Jaša Tomić	45 838	14 243	31,0	9 314	20,3	288	0,6
Kovačica	47 826	1 665	3,5	5 288	11,0	4 872	10,3
Kovin	36 973	7 376	19,9	4 838	13,1	4 333	11,7
Novi Bečej	46 379	750	1,6	12 062	26,0	31	0,1
Nova Kanjiža	32 659	1 059	3,2	15 096	46,3	71	0,2

srezovi (járások)	broj stanovništva a lakosság lélekszáma	Nemaca németek	%	Mađara magyarok	%	Rumuna románok	%
Veliki Bečkerek	95 713	24 935	26,0	19 509	20,4	9 376	9,5
Velika Kikinda	58 612	11 026	18,8	12 734	21,7	215	0,4
Vršac	68 127	19 104	28,1	7 645	11,2	12 043	17,7
Pančevo	69 173	23 513	34,0	4 737	7,1	9 379	13,6
Ukupno Banat	586 922	118 581	20,2	94 258	16,1	62 284	10,6
Bačka							
Apatin	45 690	20 236	44,3	10 796	26,7	–	–
Bačka Palanka	46 837	23 054	54,2	1 764	4,1	–	–
Bačka Topola	60 167	6 637	11,0	40 836	68,0	–	–
Kula	53 479	27 495	51,4	7 372	13,0	–	–
Novi Sad (sa Petrovaradinom)	125 473	21 568	17,2	26 890	21,4	–	–
Odžaci	51 466	26 231	54,9	2 134	4,1	–	–
Senta	92 141	495	0,5	71 754	78,0	–	–
Sombor	99 469	33 691	33,8	23 239	13,4	–	–
Stari Bečej	57 974	773	1,3	20 739	33,0	–	–
Subotica	100 058	2 285	2,3	38 958	38,9	–	–
Titel	25 805	3 865	15,0	3 182	13,5	–	–
Žabalj	30 618	1 622	5,0	4 742	15,5	–	–
Ukupno Bačka (sa Petrovaradinom)	784 896	169 762	21,6	262 705	33,4	–	–
Baranja							
Batina	20 872	4 527	21,6	5 453	30,9	–	–
Darda	31 974	11 155	34,9	7 450	13,3	–	–
Ukupno Baranja	52 846	15 682	29,7	12 903	26,3	–	–

Megjegyzés: Vasa Čubrilović statisztikai adatai helyenként pontatlanok – A szerk.

- Danyi Magdolna*: „Verecke híres útján jöttem én . . .” (tanulmány) 62
Rajslí Ilona: A honfoglaló magyarok nyelve és írásbelisége (tanulmány) 69
Cseh Márta: Egy nyelvész a magyar honfoglalásról (tanulmány) 76
Sefcsich György: Mérnökképzés az ezredforduló küszöbén (tanulmány) 83

IRODALMI MÚZEUM

- Móricz Zsigmond*: Vasárnap délután (novella) 89
Weissenbeck József: Móricz Zsigmond ismeretlen novellájáról 92

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Szeli István*: Kiragadott pillanat (Bányai János: *Kisebbségi magyaróra*) 95

Egy könyv – két írás

Utasi Csaba: A történelem körhintáján (Danyi Magdolna: *Palicsi versek*) 98

Gerold László: Palicson a kilencvenes években (Danyi Magdolna: *Palicsi versek*) 101

- Ózer Ágnes*: Egy monográfiáról (*Kanizsa monográfiája*) 103

S z í n h á z

- Gerold László*: Életünk színháza (Slawomir Mrozek: *Strip-tease*) 107

E számunk megjelenését a Nyílt Társadalomért Alap – Jugoszlávia, a Tartományi Tájékoztatási Titkárság, valamint a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma támogatta

Vasa Čubrilović A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában című tanulmányának statisztikai melléklete 110

Melléklet: A *Híd* 1996. évi tartalommutatója (Összeállította Lovas Etelka)

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1997. január. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/641-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–601–3–14861-es zsírószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 50 dinár, fél évre 25 dinár. Egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár; külföldre egy évre 100 dinár, fél évre 50 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. Szedés: Szantai Szerénke. – Készült az újvidéki Forum Holding Nyomdájában. YU ISSN 0350–9079